

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის

მაცნე

ეკონომიკისა და
სამართლის
სერია

3 . 1989

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ეკონომიკისა და
სამართლის
სერია

СЕРИЯ
ЭКОНОМИКИ И
ПРАВА

ჟურნალი დაარსებულია 1980 წელს
Журнал основан в 1980 году
გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Выходит раз в 3 месяца

3. 1989

გამომცემლობა „მეცნიერება“
ИЗДАТЕЛЬСТВО «МЕЦНИЕРЕБА»

თბილისი
ТБИЛИСИ

ს ა რ ე დ ა კ ც ი ო კ ო ლ ე გ ი ა: ა. გუნია (რედაქტორი) ო. გამყრელიძე, მ. გველესიანი, გ. თოღუა, თ. ლილუაშვილი, გ. ნადარეიშვილი, ი. ფუტყარაძე თ. შავეგულიძე (რედაქტორის მოადგილე), თ. ჩიკვაძე (რედაქტორის მოადგილე), ლ. ჩიქავა.

პასუხისმგებელი მდივანი ა. შენგელია

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Гуния А. Л. (редактор), Гамкредидзе О. К., Гвелеснани М. И., Тодуа Г. С., Лилуашвили Т. С., Надареишвили Г. Н., Путқарадзе Я. В., Чикава Л. Л., Чикваидзе Т. Н., (зам. редактора), Шавгулидзе Т. Г. (зам. редактора).

Ответственный секретарь А. Л. Шенгелия

© „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე“,
ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1989 № 3

რ ე დ ა კ ც ი ი ს მ ი ს ა მ ა რ თ ი: თბილისი, 380007, მახარაძის ქ. № 14

Адрес редакции: Тбилиси, 380007, ул. Махарадзе, 14

ტელეფონი 93-22-60

გადაეცა წარმოებას 24.7.89; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 27.10.89; შეკვ. № 2049,
ანაწყობის ზომა 7×12; ქაღალდის ზომა 70×108¹/₁₆; მაღალი ბეჭდვა; ნაბეჭდი თაბახი 9.45
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 7.29; საღ-გატარება 10.15 უე 04467 ტირაჟი 750;

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Грузинской ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

შ ი ნ ა ა რ ს ი

ეკონომიკა

ა. ბუნია, საქართველოს სსრ სამეურნეო-ანგარიშო-ინჟინერულ-ეკონომიკის (მოდელის) საკითხისათვის	5
ბ. თოქაჯიშვილი, დ. შავლონაშვილი, ხელფასის, საცალო ფასებისა და მოთხოვნა-მოწოდების საკითხისათვის	20
ს. ბაღდინა, საზოგადოებრივად აუცილებელ დანახარჯთა განსაზღვრისათვის სოციალისტური დროს	31
თ. ჯოლონაძე, ეკონომიკური დროის არსი	42
ს. პავლიაშვილი, შრომის ნაყოფიერების ზრდის ტემპი და დონე რესპუბლიკის ელექტროტექნიკურ მრეწველობაში	53
ვ. ბიჭიაშვილი, მშენებლობის მატერიალური ბაზის და მისი განვითარების ეკონომიკური ეფექტიანობის განსაზღვრისათვის	61
გ. ჟულაძე, დ. ტაყაიანი, შობადობის სოციოლოგიური კვლევის შესწავლა საქართველოში	69
დ. ბერიძე, ფასწარმოქმნა და შრომითი რესურსების გადასახდელი	73

სამართალი

ბ. ზოიძე, ქართული ავიოგრაფია და მემკვიდრეობითი სამართალი	83
ბ. კაციტაძე, ირანის ისლამური რესპუბლიკის საკანონმდებლო ორგანოზე რელიგიური ზედამხედველობის საკითხისათვის	89
ჟ. ხატურანიანი, სამოქალაქო სამართლის დაცვით ფუნქციების სისტემა	94
ს. გოგინაძე, „ველმოწიფის კარის გარიგების“ ერთი ადგილის გაგებისათვის (სააჯო კარი) 100	100

რეცენზია, ინფორმაცია, კომენტარი

მადლობა კონკრეტული და კონსტრუქციული კრიტიკისათვის	107
---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА

А. Л. Гуния, К вопросу о концепции (модели) перехода Грузинской ССР на хозрасчет	5
М. Д. Токмазишвили, Д. А. Шавлохашвили, К вопросу о заработной плате, розничных ценах, спросе и предложении	20
С. И. Галдина, К вопросу о трактовке понятия общественно необходимых затрат труда при социализме	31
Т. Г. Джолохава, Суть экономического времени	42
С. П. Павлиашвили, Уровень и темпы роста производительности труда в электротехнической промышленности республики	53
Н. С. Бичишвили, К определению экономической эффективности материальной базы строительства и ее развития	61
Г. Е. Суладзе, Л. С. Тепнадзе, Социологическое изучение рождаемости и ее положение в Грузии	69
А. А. Беридзе, Ценообразование и плата за трудовые ресурсы	73

ПРАВО

Б. И. Зоидзе, Грузинская агнография и наследственное право	83
Г. Д. Кацитадзе, К вопросу религиозного надзора над законодательным органом Исламской республики Иран	89
Д. Г. Хецуриани, Система охранительных функций гражданского права	94
С. А. Гогинава, О толковании одного места «Распорядка царского двора» «Сааджо кари»)	100

РЕЦЕНЗИЯ, ИНФОРМАЦИЯ, ХРОНИКА

Благодарность за конкретную и конструктивную критику	107
--	-----

ავთანილ გუნია

საქართველოს სსრ სამეურნეო-მანგარო-შიანობაზე გადასვლის კონცეფციის (მოდელის) საკითხისათვის

წარმოდგენილი საორიენტაციო კონცეფცია საქართველოს მეურნეობრავი ანგარიშიანობის პრინციპებზე გადასვლის შესახებ*, ჩვენი აზრით, შესაძლებელია გამოყენებული იქნეს კანონის შემუშავებისას რესპუბლიკის სამეურნეო ანგარიშიანობაზე გადასვლასთან დაკავშირებით.

აღნიშნულ საკითხზე მუშაობისას გათვალისწინებული იყო „მოკავშირე რესპუბლიკებში მათი სუვერენული უფლებების, თვითმმართველობისა და თვითდაფინანსების გაფართოების საფუძველზე ეკონომიკის და სოციალური სფეროს ხელმძღვანელობის გარდაქმნის ზოგადი პრინციპების“ პროექტი, ბალტიისპირეთის რესპუბლიკებში და მოსკოვის ოლქში შექმნილი საბუთები დაკავშირებული ამ საკითხთან, აგრეთვე საკავშირო და საქართველოს პრესაში გამოქვეყნებული მასალები.

საორიენტაციო მოდელი საწყისი პერიოდისათვის „ეკონომიკის (მეურნეობის) მართვაში საქართველოს სსრ თვითმმართველობაზე და თვითდაფინანსებაზე (სამეურნეო-ანგარიშიანობის პრინციპებზე) გადასვლის ეკონომიკური და სოციალური საფუძვლების“ კანონის კონცეფციისათვის.

მუხლი 1. მიზანი სუვერენული უფლებების გაფართოების საფუძველზე ეკონომიკური (სამეურნეო-ანგარიშიანობის) ურთიერთობების დანერგვა სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ყველა დონეზე, საქართველოს სსრ სახალხო მეურნეობის ყველა დარგში, მისი უდაბლესიდან უმაღლეს საფეხურებამდე (ინდივიდუალური შრომითი საქმიანობა, საოჯახო და ბრიგადული ნარდობა, იჯარა, რესპუბლიკური სამეურნეო ანგარიშიანობა) და ამ ურთიერთობათა განმტკიცებამ ხელი უნდა შეუწყოს საწარმოო ძალების და სოციალისტური საქართველოსათვის დამახასიათებელი საწარმოო ურთიერთობის მრავალნაირი ფორმის განვითარებას, საქართველოს სსრ ეკონომიკურ და სოციალურ პროგრესს, მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის თანამედროვე მიღწევების საფუძველზე. მათ ხელი უნდა შეუწყოს რესპუბლიკის ბუნებრივი და შრომითი რესურსების რეალური პოტენციალის რაციონალურ და ეკონომიურ გამოყენებას, რესურსდამზოგი ტექნოლოგიის დანერგვით და უმაღლესი ხარისხის პროდუქციის წარმოებით (სამუშაოებით, მომსახურებით), ეკონომიკური უსაფრთხოების უზრუნველყოფით და ბუნებრივი გარემოს შენარჩუნებით, ე. ი. თვითმმართველობა და თვითდაფინანსება საბოლოოდ უნდა გადაიქცნენ საქართველოს სსრ მოსახლეობის ცხოვრების და სოციალურ-კულტურული დონის ამაღლების რეალურ სოციალურ-ეკონომიკურ ფაქტორად.

* შემოკლებული ვარიანტი. სრული ტექსტი გაეგზავნა 29.06.89. საქართველოს სსრ მთავრობის და საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ხელმძღვანელობას.

თვითმმართველობის და თვითდაფინანსების მაქსიმალური გაფართოებით საჭიროა ჩამოყალიბდეს საქართველოს სსრ სახალხო მეურნეობის კომლექსური განვითარების ეკონომიკური მექანიზმის მოქმედების სფერო. ამასთან აუცილებელია მხედველობაში იქნეს მიღებული რესპუბლიკის ტერიტორიაზე მცხოვრებ ყველა ნაციონალურ-ადმინისტრაციული ფორმირებისა და ნაციონალური ჯგუფის თავისებურებები და ინტერესები, წარმოებული პროდუქციის ხარისხი უმაღლეს საკავშირო და მსოფლიო დონეზე გასვლის ორიენტაციით, შიგარესრესპუბლიკური რეგიონების, როგორც საქართველოს სსრ ერთიანი სახალხო-სამეურნეო კომპლექსის, სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მიზნებისა და ამოცანების ორგანული ერთიანობა. იმავე დროს საჭიროა მკვეთრად გაიმიჯნოს რესპუბლიკური ცენტრის და ადგილობრივი ორგანოების ფუნქციები მათი საქმიანობის სფეროს უფლებებსა და მოვალეობას შორის, უპირატესად მართვის ეკონომიკურ მეთოდებზე დაყრდნობით. განუწყვეტლივ უნდა მტკიცდებოდეს (მათ შორის რესპუბლიკის ორგანოებიდან ზოგიერთი ფუნქციის, უფლების და პასუხისმგებლობის გადაცემის საშუალებითაც ადგილობრივ ორგანოებისადმი) რესპუბლიკის მილიან და შიგარესრესპუბლიკურ რეგიონების მოსახლეობის კეთილდღეობის დონის ორგანული კავშირი და დამოკიდებულება მათი მეურნეობრივი (წარმოებრივი, შრომითი) საქმიანობის შედეგებთან.

საქართველოს სსრ ეკონომიკური დამოუკიდებლობა, როგორც მოკავშირე რესპუბლიკისა, გამომდინარეობს თავისუფალი მოკავშირე სოციალისტური რესპუბლიკის ფედერაციული კავშირის არსიდან, სამართლებრივი სოციალისტური სახელმწიფოს რესპუბლიკური და საერთო-საკავშირო სოციალურ-ეკონომიკური ინტერესების და პრინციპების ერთიანობიდან.

სხვადასხვა ახის საკუთრების სოციალისტური ფორმა განაპირობებს საქართველოს სსრ ეკონომიკის სოციალისტურ ხასიათს მილიანდ და, კერძოდ, მისი მართვის ფორმებს და ამის საფუძველზე გონებრივი, სეკატრო, სამრეწველო და სხვა ხასიათის ყველა პროფესიის თავისუფალი განვითარებას საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობის ამაღლების ინტერესებისათვის. მუხლი 2. საკუთრება. რესპუბლიკის თვითმმართველობასა და თვითდაფინანსებაზე გადასვლისას ეკონომიკური ურთიერთობანი განისაზღვრება რადიკალური ეკონომიკური რეფორმის ძირითადი პრინციპებით, რესპუბლიკა ეკონომიკური და სოციალური სფეროების მართვის ახალი ფორმებით და მეთოდებით, თანასაკუთრების (თანამფლობელობის) უფლების აღიარებით, ე. ი. საქართველოს სსრ სახალხო დემუტატთა საბჭოს მიერ მიწის, წიაღისეულის, ტყის და რესპუბლიკის ტერიტორიაზე არსებული სახელმწიფო (საერთო სახალხო) საკუთრების სხვა ობიექტების (ზღვის ნაპირის ჩათვლით) ფლობას, განგებას და გამოყენების უფლების აღიარებას, მისი უშუალო პასუხისმგებლობით, მათ მოვლა-პატრონობასა და გამრავლებაზე.

წარმოების ძირითადი საშუალებების თანასაკუთრება (თანამფლობელობა) სინამდვილეში რეალურად უნდა უზრუნველყოფდეს მეურნის ბატონ-პატრონის გრძნობის განტკიცებას. ამიტომ სახელმწიფო (საერთო სახალხო) საკუთრება ყველა მის დონეზე საწარმოთა კოლექტივები, სასოფლო, სადაბო, რაიონული და სასაღაპო საბჭოები, აფხაზეთის ასსრ, აჭარის ასსრ და სამხრეთ ოსეთის აო-ს სახალხო დემუტატების საბჭოები უნდა იყვნენ თანამესაკუთრენი (თანამფლობელები) როგორც საერთო სახელმწიფო (სსრკ), ასე-

ვე საერთო რესპუბლიკური (საქართველოს სსრ). სახელმწიფო ფორმირებათა ტერიტორიაზე არსებული ობიექტებისა. იმავე დროს უნდა ფლობდნენ განაგებდნენ, გამოიყენებდნენ და უშუალო პასუხისმგებელნი იყვნენ ადგილობრივი (რეგიონული) დანიშნულების წარმოების ყველა ძირითადი საშუალებების მოვლასა და გამარავლებაზე, რეგიონის მეურნეობის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მიზნის, მისი მოსახლეობის ცხოვრების და კულტურული დონის ამაღლებასათვის (მუნიციპალური საკუთრება), იმავდროულად, სოციალისტური საკუთრების ფორმები შიგარესპუბლიკური რეგიონების ყველა დონეზე, შეიძლება მრავალრიცხოვანი იყოს — სახელმწიფო (საერთო სახალხო), საკოლმეურნეო-კოოპერაციული, მცირე კოოპერაციული, პირადი (როგორც წარმოების საშუალება დამხმარე მეურნეობისათვის სოფლის მეურნეობაში, ასევე ინდივიდუალურ შრომით საქმიანობაში), შერეული (სოციალისტური, სოციალისტურ ქვეყნებთან ან მოკავშირე რესპუბლიკებთან პარტნიორობის დროს, სოციალისტურ-კაპიტალისტური, კაპიტალისტურ ქვეყნებთან პარტნიორობის დროს). შესაძლოა — კერძო კაპიტალისტურიც, მათი საწარმოების არსებობით თავისუფალ ეკონომიკურ ზონაში, წერილი კერძო საკუთრება კანონით დადგენილ საზღვრებში და სხვა. სოციალისტური საკუთრების ყველა ფორმის სტრუქტურაში (საერთო სახალხო, საკოლმეურნეო — კოოპერაციული, მცირეკოოპერაციული, პირადი და სხვა) რესპუბლიკის ეკონომიკური სისტემის წარმოებრივ-ეკონომიკური ურთიერთობის ხასიათის განმსაზღვრელს წარმოადგენს საერთო-სახალხო საკუთრება სსრც და საქართველოს სსრ.

მიწის პატრონის გრძნობის გასაძლიერებლად, მისი როგორც სახელმწიფო საკუთრების გადაცემა კოლმეურნეობებისადმი, მუდმივ სარგებლობაში, აგრეთვე, იჯარით ხანგრძლივ მფლობელობაში (მემდგომი თაობებისათვის მათი შესაძლო გადაცემით, მისი რაციონალური გამოყენების პირობით) გარანტირებული უნდა იქნეს სახელმწიფო კანონით ორმხრივი უფლებებისა და მოვალეობის საფუძველზე. ძირითადი სოციალისტური პრინციპის შენარჩუნებით, რომელიც გამორიცხავს მიწის ყიდვა-გაყიდვას.

გარკვეულწილად ამგვარი საკუთრებითი ურთიერთობა, საკუთრების სპეციფიკური ხასიათის და მისი მოხმარების, მოვლის და გამარავლების გათვალისწინებით, შეიძლება გავრცელებულ იქნეს მატერილური წარმოების სფეროს ყველა დარგზე, რესპუბლიკის მთელ სახალხო მეურნეობაზე, კოლექტიურ, საოჯახო ნარდობაზე, და იჯარაზე გადასვლის დროს.

განვითარებადი სოციალისტური საზოგადოების თანამედროვე ეტაპზე სსრც-ში, საკუთრებისადმი ამგვარი დამოკიდებულება ხელს უნდა უწყობდეს რესპუბლიკაში ეკონომიკური ურთიერთობების გაფართოებას, გაღრმავებას, გერგილიანობას, ეკონომიკურ დამოუკიდებლობას და პასუხისმგებლობის გაძლიერებას სოციალისტური საწარმოო ძალების და წარმოებრივი ურთიერთობების განვითარებას. სოციალისტური საკუთრების რეალიზაციის ფორმებთან დიფერენციაცია ხელს უნდა უწყობდეს საკუთრების სუბიექტის და ობიექტის ერთიანობის გაძლიერებას საზოგადოებრივი წარმოების პროცესში, მწარმოებლისა და საზოგადოების ინტერესთა ერთიანობას, პასუხისმგებლობის (პატრონის გრძნობის) ამაღლებას არსებული საწარმოო ძალების უფრო რაციონალური და ეკონომიური გამოყენებისათვის, რესპუბლიკის ეკონომიკურ,

მეცნიერულ-ტექნიკური და შრომითი პოტენციალის ეფექტიანობის ამაღლებას, მისი სოციალურ-ეკონომიკური პროგრესის დაჩქარებას, მოსახლეობის მატერიალური კეთილდღეობის ზრდას, მის სულიერ განვითარებას.

ამიტომ, წარმოების საშუალებებზე სოციალისტური საკუთრების ყველა ფორმის გაძლიერება, გამრავლება და განვითარება, აგრეთვე პასუხისმგებლობა მათ მოვლაზე წარმოადგენს რესპუბლიკის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების, ეკონომიკური ურთიერთობების სრულყოფის გადამწყვეტ ამოცანას საზოგადოებრივი წარმოების ყველა დონეზე. საკუთრების ფორმების მრავალსახეობა გარანტირებულია სახელმწიფოს მიერ დაცვით შესაბამისა (კანონით) მეწარმული საქმიანობის თავისუფალი უზრუნველყოფით და საქონლურ-ფულადი, საბაზრო შიგარესპუბლიკური ტერიტორიულ-ეკონომიკური ურთიერთობების განვითარებით, აგრეთვე სხვა მოკავშირე რესპუბლიკებთან, მსოფლიო სოციალისტური თანამეგობრობის ქვეყნებთან ეკონომიკური პარტნიორობით და კაპიტალისტურ და განვითარებად ქვეყნებთან საგარეო ეკონომიკური ურთიერთობებით სავაჭრო რესპუბლიკურ (გლობალურ) დაგეგმვასთან ერთიანობაში, რომელიც უზრუნველყოფს რესპუბლიკის ერთობლივი საზოგადოებრივი პროდუქტის წარმოებას, გაცვლას, განაწილებას და მოხმარებას.

მუხლი 3. საქართველოს სსრ სახალხო სამეურნეო კომპლექსი. ყველა საწარმო, სამეურნეო და სხვა ორგანიზაცია და დაწესებულება, რომლებიც რესპუბლიკის ტერიტორიაზე მდებარეობენ (თავდაცვითი და ზოგიერთი სხვა განსაკუთრებული საკავშირო მნიშვნელობისა) მიეკუთვნება რესპუბლიკის სახალხო-სამეურნეო კომპლექსს და მათ მართავს მხოლოდ და მხოლოდ საქართველოს სსრ რესპუბლიკური ორგანოები.

საქართველოს სსრ ტერიტორიაზე გადგილებული ყველა საწარმო, დაწესებულება და ორგანიზაცია მათი უწყებრივი დაქვემდებარებისაგან დამოუკიდებლად ვალდებულია დაიცვას საქართველოს სსრ კანონმდებლობა. რესპუბლიკის ერთიანი სახალხო-სამეურნეო კომპლექსის სოციალური მნიშვნელობა გამოიხატება შიგარესპუბლიკური რეგიონების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დონის გამოთანაბრებაში. მოცემული დონის გამოთანაბრების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი რეალური გამოხატულებას წარმოადგენს განვითარების თანამედროვე ეტაპზე რესპუბლიკის ყველა მოქალაქისათვის (როგორც მინიმუმი) საარსებო მინიმუმის მიღწევა და საბინაო პრობლემის გადაწყვეტა, აგრეთვე რესპუბლიკაში შექმნილი ეროვნული შემოსავლის (ხელფასი, პენსიები, სტიპენდიები და სხვა) განაწილება წარმოებრივი და სხვა შრომითი საქმიანობის საბოლოო შედეგების, თითოეული მუშაკის შრომითი წვლილის მიხედვით. საქართველოს სსრ კანონი „ეკონომიკის (მეურნეობის) მართვაში საქართველოს სსრ თვითმმართველობაზე და თვითდაფინანსებაზე (სამეურნეო ანგარიშიანობის პრინციპებზე) გადასვლის ეკონომიკური და სოციალური საფუძვლები“. როგორც ძირითადი სახელმწიფოებრივი საბუთი საქართველოს სსრ სახალხო მეურნეობის გაერთიანებისა, ორგანულად უნდა იყოს დაკავშირებული სხვა კანონმდებლობებთან, რომლებიც საქართველოშია მიღებული და მოქმედებენ, კერძოდ შემდეგ საკითხებზე: ბუნების გარემოს დაცვის მოსახლეობის კეთილდღეობის სოციალური უზრუნველყოფის, მიგრაც-

ციის და სხვა დემოგრაფიული პროცესების, მომხმარებლის, მშრომელთა ინტერესების, ჯანმრთელობის დაცვის, და განათლების, დახლვევის, სახელმწიფო და სახალხო კონტროლის და სხვა სამართლებრივი კანონმდებლობები, რომელთა ერთიანობა უნდა გახდეს რეალური საფუძველი საქართველოს სახალხო-სამეურნეო კომპლექსის ეფექტური ფუნქციონირებისა. მზარდაჭერა უნდა ჰპოვოს რესპუბლიკის მშრომელთა პირადმა (ჯგუფურმა) თაოსნობამ და გერგილიანობამ ერთდროულად, იკრძალება 16 წლამდე მოზარდთა და ქალთა შრომა ღამის საათებში, მძიმე და მავნე სამუშაოებზე.

ამავე მიმართულებით უზრუნველყოფილი უნდა იყოს საბჭოთა კომერსანტების (მენეჯერების) მაღალკვალიფიციური კადრების მომზადება როგორც რესპუბლიკაში, ასევე მის საზღვრებს გარეთ, მათ შორის საზღვარგარეთის კაპიტალისტურ ქვეყნებში.

მოცემულ ეტაპზე, შესაძლებელია საჭირო გახდეს შედარესპუბლიკური სოციალისტური ბაზრის უფრო აქტიური ფორმირება:

ა) სახალხო მოხმარების საგნებზე.

ბ) წარმოების საშუალებებზე.

გ) ფინანსებზე (ობლიგაციების, აქციების, და სხვა ფასიანი ქაღალდების გამოშვება და რეალიზაცია).

დ) შრომაზე (დახმარების უზრუნველყოფით პირველი სამი თვის განმავლობაში საშუალო თვიური ხელფასის შენარჩუნებით, ხოლო შემდგომ სამი თვის განმავლობაში კი რესპუბლიკის მუშა-მოსამსახურეთა საშუალო თვიური ხელფასის არანაკლები 50-60%-ის შენარჩუნებით).

მუხლი 4 ურთიერთობები საწარმოებს, სამეურნეო ორგანიზაციებსა და მმართველობის ადგილობრივ ორგანოებს შორის.

რესპუბლიკის ტერიტორიაზე გაადგილებულ საწარმოებსა და ორგანიზაციებს შორის ეკონომიკური (სამეურნეო-საინჟინერო) ურთიერთობები, მათი უწყებრივი დაქვემდებარებისაგან დამოუკიდებლად მმართველობის ადგილობრივ ორგანოებთან უნდა ემყარებოდეს გრძელვადიან სტაბილურ ეკონომიკურ ნორმატივებს. საკავშირო დაქვემდებარების საწარმოებსა და ორგანიზაციებში (რომლებიც ჯერ კიდევ საკავშირო დაქვემდებარებაში დარჩებიან) სამართლიანი იქნებოდა მოგება განაწილდეს შემდეგი პროპორციებით (ნორმატივებით) არანაკლებ 20-25% გადაირიცხოს რესპუბლიკის სახელმწიფო ბიუჯეტში, 20-25% უწყებრივი დაქვემდებარების შესაბამის საკავშირო სამინისტროს, ხოლო 50-60% საწარმოს ეკონომიკური სტიმულირების ფონდების შესავსებად.

გარდა ამისა, სახალხო მოხმარების საქონლის მწარმოებელი საკავშირო დაქვემდებარების საწარმოებში ეკონომიკური ურთიერთობანი უნდა ყალიბდებოდეს წარმოებული პროდუქციის სახის მიხედვით. თუ წარმოებული პროდუქცია უპირატესად რეალიზდება რესპუბლიკის ტერიტორიაზე, ასეთი საწარმო რესპუბლიკის დაქვემდებარებაში უნდა იყოს. თუ არა, მაშინ რესპუბლიკის უფლება ეძლევა სახელმწიფო დაკვეთისა, როგორც ამ საწარმოში, ასევე საკავშირო დაქვემდებარების სხვა საწარმოებში, რათა აწარმოოს სახალხო მოხმარების საგნები წარმოებული პროდუქციის 10%-ის ფარგლებში.

მუხლი 5. დამოკიდებულება მოკავშირე რესპუბლიკებს შორის.

რესპუბლიკის გადასვლამ სამეურნეო ანგარიშთან დაკავშირებული პრინციპებზე უნდა მივიყვანოს არსებით ხარისხობრივ და სტრუქტურულ ძვრებთან ეკონომიკაში, კერძოდ, შიდა რესპუბლიკურ საქონელგაცვლაში. რესპუბლიკათშორის ეკონომიკურ, ასევე მეცნიერულ-ტექნიკურ და ეკონომიკურ ურთიერთობებში უნდა დადგინდეს პარტნიორული, ხანგრძლივი (შეიძლება ხანმოკლეც-ცალკეულ პრობლემათა გადასაწყვეტად) სახელშეკრულებო ურთიერთობები რომლებიც განაპირობებს ორივე მხარის ეკონომიკური (ასევე ეკოლოგიური) პრობლემების ეფექტიან გადაწყვეტას. მიღწეული უნდა იყოს ხანგრძლივი, გარანტირებული, რესპუბლიკათშორისი საქონელგაცვლა დადებითი (აქტიური) ბალანსის საფუძველზე. საქონელგაცვლა საქართველოს სსრ-სა და სხვა მოკავშირე რესპუბლიკებს შორის უნდა ხდებოდეს სახელშეკრულებო ფასებით — ექვივალენტობის პირობებში.

მუხლი 6. საგარეო ეკონომიკური ურთიერთობები.

საქართველოს სსრ-ს შესვლა საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში არ ზღუდავს მის სუვერენულ უფლებებს საგარეო ეკონომიკურ ურთიერთობებში. ამიტომ საგარეო საქონელბრუნვა უნდა გაფართოვდეს როგორც სოციალისტურ, ისე კაპიტალისტურ ქვეყნებთან და პირველ რიგში მზა პროდუქციის ექსპორტის საფუძველზე (კონკურენტუნარიანი პროდუქციის) მიზანშეწონილია რაციონალურად გაფართოვდეს სამეცნიერო-საწარმოო კავშირებუ საზღვარგარეთის ფორმებთან და ორგანიზაციებთან, ორგანიზებული იქნას ერთობლივი საწარმოები, სამეცნიერო გამოკვლევები, ახალი ტექნოლოგიის დახერხვა, აგრეთვე ურთიერთდანიტერესებული ეკოლოგიური პრობლემების გადაწყვეტაც. რესპუბლიკას უფლება აქვს დამოუკიდებლად დადოს სავაჭრო ხელშეკრულებები საზღვარგარეთის ნებისმიერ ქვეყნებთან.

საგარეო ეკონომიკური საქმიანობა შეიძლება განვითარებული იქნეს ნებისმიერი ფორმებით, რომლებიც ყველაზე ხელსაყრელი და მიზანშეწონილი იქნება საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარებისათვის.

მუხლი 7. ურთიერთობა საკავშირო ორგანოებთან.

საკავშირო ორგანოებთან ურთიერთობა იქნება საკუთრების სახელმწიფო (სსრკ) საერთო სახალხო ფორმის საფუძველზე, სადაც საქართველოს სსრ გამოდის როგორც თანამესაკუთრე (თანამფლობელი) საერთო საკავშირო მნიშვნელობის ძირითად წარმოების საშუალებებზე და როგორც მესაკუთრე რესპუბლიკური დანიშნულების ძირითად წარმოების საშუალებებზე, რომელიც მდებარეობს რესპუბლიკის ტერიტორიაზე (გარდა საკოლმეურნეო კოოპერაციული, მცირე კოოპერაციისა და პირადი საკუთრებისა) საწარმოო-ეკონომიკური (მათ შორის ბიუჯეტური) ურთიერთობა მყარდება თანასწორუფლებიანი პარტნიორობისა და ხანგრძლივი ეკონომიკური ნორმატივების საფუძველზე. მიზანშეწონილია სსრკ ბიუჯეტში საბიუჯეტო ანარაჩებები დაწესდეს არა უმეტეს 5-პროცენტისა საქართველოს სსრ-ს ბიუჯეტიდან. საწარმოო-ეკონომიკური კავშირები საერთო საკავშირო ორგანოებთან, ისე როგორც

მოკავშირე რესპუბლიკებთან განპირობებული არსებული და მუდმივად გაფართოვებადი და სიღრმისეული ეკონომიკური ურთიერთობებით. საქართველოს სსრ სახალხო სამეურნეო კომპლექსში.

მუხლი 8. შიგარესპუბლიკური ეკონომიკური ურთიერთობები.

ეკონომიკური ურთიერთობები რესპუბლიკურ ორგანოებსა და აფხაზეთის ასსრ, აჭარის ასსრ და სამხრეთ ოსეთის ავტონომიურ ოლქს შორის იგება ტერიტორიული სამეურნეო ანგარიშობის პრინციპებზე — ყველა ძირითადი ეკონომიკური კატეგორიის მიხედვით (საკუთრებითი ურთიერთობა, ხანგრძლივი სტაბილური ეკონომიკური ნორმატივები, ასევე მეურნეობრივი ხელშეკრულებები, ერთობლივი პარტნიორობა საწარმოების ცალკეულ სახეებზე, სამუშაოებზე, მომსახურებაზე და სხვა). მათ შორის უნდა ჩამოყალიბდეს აგრეთვე შესაბამისი საბიუჯეტო ურთიერთობებიც. რაც შეეხება ეკონომიკურ ურთიერთობებს მოცემული რეგიონის შიგნით, რესპუბლიკური დაქვემდებარების ქალაქებს შორის, რაიონებსა და რაიონული დაქვემდებარების ქალაქებს შორის, სასოფლო და სადაბო საბჭოებს შორის, აქაც ეკონომიკური ურთიერთობა უნდა აიგოს გამომდინარე ტერიტორიული სამეურნეო ანგარიშობის პრინციპებიდან. ყველა საწარმო და სამეურნეო ორგანიზაცია, რომელიც მოცემულ ტერიტორიაზე მდებარეობს, იმყოფება სრულ სამეურნეო ანგარიშზე, ხოლო მათი ურთიერთობა მართვის ადგილობრივ ორგანოებთან ეფუძნება გრძელვადიან, სტაბილურ ეკონომიკურ ნორმატივებს.

სანიმუშო სქემა მოგებიდან ანარიცხებისა (და საწარმოო ფონდებზე გადასახადის) საკავშირო დაქვემდებარების საწარმოებს და ორგანიზაციებში. „საწარმო—რესპუბლიკის სახელმწიფო ბიუჯეტი“, გადასახადი მიწაზე, წყალზე შრომითი და სხვა ბუნებრივ რესურსებზე“ — საწარმო—ადგილობრივი ბიუჯეტი (ქალაქი, რაიონი, სასოფლო, სადაბო საბჭოები).

გადასახადი მოგებიდან (და საწარმოო ფონდზე გადასახადი) რესპუბლიკური დაქვემდებარების საწარმოებში, — „საწარმო—რესპუბლიკის სახელმწიფო ბიუჯეტი“, გადასახადი მიწაზე, წყალზე შრომით რესურსებზე და სხვა ბუნებრივ რესურსებზე — ადგილობრივ ბიუჯეტში.

საწარმოს მოგებიდან ანარიცხები (საწარმოო ფონდებზე გადასახადი), აგრეთვე მიწაზე, წყალზე, შრომით რესურსებზე და სხვა რესურსებზე გადასახადი ადგილობრივი დაქვემდებარების საწარმოებიდან უნდა დადგინდეს ადგილობრივი დაქვემდებარების სოფლების, დაბების, და საქალაქო საბჭოების ბიუჯეტიდან ანარიცხების ნორმატივები შესაბამისი რაიონის ბიუჯეტში, გარდა ამისა რესპუბლიკური დაქვემდებარების ქალაქებიდან, ავტონომიური რესურსებიდან და ავტონომიური ოლქის ბიუჯეტიდან ნორმატივები შეიძლება იყოს არა უმეტეს 5-6%-ისა (დიფერენციაციით სახელმწიფო — აღმინისტრაციული ფორმირებების ეკონომიკური პოტენციალის გათვალისწინებით).

თუ მიღებული იქნება, რომ რესპუბლიკური ორგანოების დაქვემდებარებაში საწარმოები დადგენილი ნორმატივებით ვალდებული იქნებიან გადაირიცხონ მოგების ნაწილი საკავშირო ბიუჯეტში, მაშინ მიზანშეწონილია საწარმოს მოგება განაწილდეს ასეთი პროპორციებით 60-70% საწარმოს, 25-35% რესპუბლიკურ ბიუჯეტს და 5%-მდე საკავშირო ბიუჯეტს.

საქართველოს სსრ სახელმწიფო ბიუჯეტის და ადგილობრივი ბიუჯეტების შეფარდება მიზანშეწონილია იყოს შემდეგ ფარგლებში:

სახელმწიფო ბიუჯეტი: 70-75 (არა უმეტესი) ადგილობრივი ბიუჯეტი 25-30% (არა ნაკლები)

(ეს თანაფარდობა შემოსავლების მიხედვით 1988 წ. იყო 66,3-33,7% 1987 წ. 64,4—35,6%) მიზანშეწონილია, რომ სახალხო დეპუტატების ადგილობრივ საბჭოებს ჰქონდეთ დამოუკიდებელი ბიუჯეტი, რომელიც არ შევა შემდგომი ბიუჯეტის შემადგენლობაში (რესპუბლიკურ, საქალაქო, სარაიონო ბიუჯეტ-ში).

მუხლი 9. თ ვ ი თ და ფ ი ნ ა ნ ს ე ბ ა .

ეროვნული შემოსავალი — რესპუბლიკის თვითდაფინანსების ეკონომიკური საფუძველია. მისი წარმოება უნდა აღემატებოდეს მის მოხმარებას, ანუ გარანტირებული უნდა იქნას სოციალისტური ვაფართოებული აღწარმოების ეკონომიკური კანონზომიერების მუდმივი მოქმედება, ეროვნული შემოსავლის წარმოების სწრაფი ზრდა მის მოხმარებასთან შედარებით. ამან რეალურა ზეგავლენა უნდა მოახდინოს საქართველოს სსრ სახელმწიფო ბიუჯეტის ხვედრითი წილის ზრდაზე მის ეროვნულ შემოსავალში (1986 წ. საქართველოს სსრ სახელმწიფო ბიუჯეტის ხვედრითი წილი მის ეროვნულ შემოსავალთან მიმართებაში შეადგენდა 35,6%, 1987 წ. — 40,2%, 1988 წ. — 41,7%) ის, მოცემულ ეტაპზე არ უნდა იყოს მისი სიდიდის 50%-ზე ნაკლები. (თუმცა, შემდგომში, მომავალში, სამეურნეო ანგარიშიანობის, თვითანაზღაურებისა და თვითდაფინანსების განვითარებასთან, საბიუჯეტო დაწესებულებების და სამეურნეო ორგანიზაციების რიცხვის, სახალხო მეურნეობის და უპირველეს ყოვლისა მატერიალური წარმოების სფეროს დარგების განვითარებისათვის საბიუჯეტო ასიგნებანის ხვედრითი წილის შემცირებასთან, საკუთარი სახსრების ხარჯზე ვაფართოებული აღწარმოების დაფინანსებაში ამ უკანასკნელის ხვედრითი წილის ზრდასთან ერთად, სახალხო მეურნეობის დაფინანსებაზე ბიუჯეტის ხვედრითი წილი შემცირდება, შემცირდება მისი ხვედრითი წილიც ეროვნულ შემოსავალში).

აქედან გამომდინარე უნდა დაზუსტდეს (დადგინდეს) საქართველოს ტერიტორიაზე წარმოებული და მოხმარებული ეროვნული შემოსავლის და ერთობლივი ეროვნული პროდუქტის ნამდვილი სიდიდე.

ეროვნული შემოსავლის და ასევე საქართველოს სახელმწიფო ბიუჯეტის ფორმირების ამდაგვარი თვისებრივი ძვრები ორგანულად არის დაკავშირებული ეკონომიკაში სტრუქტურულ ცვლილებებთან. მათ უნდა ჰქონდეთ როგორც დარგობრივი, ისე ტერიტორიული ხასიათი. განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს რესპუბლიკისათვის პრიორიტეტულ და უფრო მეტად ეფექტურ დარგებს და წარმოებას როგორც მრეწველობაში, ასევე აგროსამრეწველო კომპლექსში. მრეწველობაში ისეთი ტრადიციული დარგების განვითარებასთან ერთად როგორიცაა კვებისა და მსუბუქი მრეწველობა, პრიორიტეტული ხასიათი უნდა ჰქონდეს მანქანათმშენებლობას, კერძოდ კვებისა და მსუბუქი მრეწველობისათვის ჩარხების, დანადგარების და მოწყობილობების წარმოებას, სასოფლო-სამეურნეო მანქანათმშენებლობას,

გამომდინარე საქართველოს ბუნებრივი პირობებისა და სასოფლო-სამეურნეო კულტურების სპეციფიკიდან, ხელსაწყოთმშენებლობას და გამოთვლით ტექნიკას, კურორტებისა და ტურიზმის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის გაძლიერებისათვის მოწყობილობების წარმოებას. შეიცვლება საგარეო საქონელბრუნვის სტრუქტურაც მთლიანად, პრიორიტეტული განვითარება უნდა მიიღონ იმ დარგებმა, რომლებიც უზრუნველყოფენ, რესპუბლიკის ეკონომიკის ეფექტიანობის, მისი მოსახლეობის კეთილდღეობის ამაღლებას და რესპუბლიკური და საერთო საკავშირო სოციალურ-ეკონომიკური ინტერესების ამსახველი შრომის სოციალისტური საზოგადოებრივი დანაწილების ამოცანების შესრულებას.

საბოლოო ჯამში რესპუბლიკის ხარჯების დაფარვა უზრუნველყოფილი უნდა იქნას უმრავლესად მის ტერიტორიაზე გაადგილებულ საწარმოთა და ორგანიზაციათა მთელი ფინანსური საქმიანობის ეფექტიანობით და საბოლოო შედეგებით, გამომუშავებული შემოსავლების ხარჯზე, მსგავსად ამისა ტერიტორიულ-ადმინისტრაციულ ფორმირებათა (ავტონომიური რესპუბლიკების, ავტონომიური ოლქის, რესპუბლიკური დაქვემდებარების ქალაქების, რაიონების, სადაბო და სასოფლო საბჭოების) ხარჯების დაფარვა მათ ტერიტორიაზე გაადგილებულ ყველა საწარმოს და ორგანიზაციის მიერ ჩატარებული ფინანსური საქმიანობის და გამომუშავებული შემოსავლების ხარჯზე დადგენილი სტაბილური, ხანგრძლივი ეკონომიკური ნორმატივების თანახმად, გამომდინარე ადგილობრივი ხელისუფლების და მმართველობის ორგანოებთან საწარმოთა, სახელმწიფო საწარმოს (გაერთიანების) შესახებ და კოოპერაციის შესახებ სსრ კავშირის კანონით, დადგენილი ურთიერთდამოკიდებულებიდან. ამისათვის უზრუნველყოფილი უნდა იქნას სახალხო დეპუტატთა ადგილობრივი საბჭოების ტერიტორიაზე როგორც რესპუბლიკათშორისი ისე შიდა-რესპუბლიკური (რეგიონალური და დარგობრივი) ჰორიზონტალური კავშირების განვითარებისა და სრულყოფის, ეკონომიკურ (სამეურნეო) ურთიერთობათა სფეროების გაფართოების, ადგილობრივი საბჭოების როგორც ნამდვილი ბატონ-პატრონის, თვითმმართველობის მთავარი რგოლის სრული ძალაუფლებიანობა.

მუხლი 10. ეკონომიკური დამოუკიდებლობა. გულისხმობს რესპუბლიკის ეკონომიკურ დამოუკიდებლობას და შესაბამის პასუხისმგებლობას სსრკ ერთიან სახალხო-მეურნეობრივი კომპლექსის სისტემაში, შიგარესპუბლიკურ სახელმწიფო ტერიტორიულ ფორმირებების საქართველოს სსრ ერთიან სახალხო-მეურნეობრივი კომპლექსის სახით.

ეკონომიკური დამოუკიდებლობა გამოისახება რა შიდა-რესპუბლიკური ტერიტორიული სახელმწიფოებრივი ფორმირებების შესაბამისი დამოუკიდებლობის უზრუნველყოფით, რესპუბლიკის ეკონომიკური ზრდის საშუალებების სრული გამოვლენისა და გამოყენების, დარგებისა და სფეროების ხელშეწყობის მქსიმალური დემოკრატიზაციის პირობებში, გულისხმობს შიდა-რესპუბლიკური სოციალისტური საზოგადოებრივი შრომის დანაწილების გაღრმავებას, მონაწილეობას შრომის საერთო-საკავშირო დანაწილებაში, მეურნეობის სპეციალიზაციასა და კოოპერაციაში, მნიშვნელოვანი საერთო-საკავშირო სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემების გადაწყვეტაში

და სხვა ღონისძიებებში მიმართულს საქართველოს სსრ და სსრკ სახალხო-მეურნეობრივი კომპლექსების განმტკიცებისა და გაძლიერების მიზნის განხორციელებისათვის.

მუხლი 11 — საქართველოს სსრ ერთიანი დამოუკიდებელი სახელმწიფო ბანკის და კოოპერატიული და კომერციული ბანკების შესაბამისი ქსელის (აუცილებლობის მიხედვით) შექმნა.

მუხლი 12. ფინანსური ბაზის გაძლიერება. საბიუჯეტო ურთიერთობანი.

რესპუბლიკა წარმოადგენს სრულ ბატონ-პატრონს თავისი ფინანსური ბაზის და ბიუჯეტის მართვაში. ამ მიზნით აუცილებელია: მის ბიუჯეტში ყველა წყაროს დამაგრება, უპირველესად იმ შემოსავლებისა, რომლებიც უშუალოდ არიან დამოკიდებულნი საუწყებო წარმოების (მეურნეობის) ეფექტიან მართვაზე, ბიუჯეტის შემოსავლის ფორმირება ხდება მკაცრად ნორმირებულ ვრძელვადიან საფუძველზე, აგრეთვე საკავშირო ბიუჯეტში მოგების (შემოსავლის) გადაცემით (დადგენილი ნორმატივის მიხედვით).

რესპუბლიკური ბიუჯეტი დაზღვეული უნდა იყოს ბიუჯეტში შემოსავლის ყოველწლიური რეგულირებისაგან საერთო საკავშირო სახელმწიფო შემოსავლების და გადასახადების ანარიცხების ხარჯზე, საკავშირო ორგანოების ჩაურევლობისაგან საბიუჯეტო პროცესში. რესპუბლიკა დაინტერესებული უნდა იყოს ფინანსური რესურსების გაზრდით.

საქართველოს სსრ სახელმწიფო ბიუჯეტის შემოსავლებში უნდა შედიოდნენ: 1) უწყებრივი მეურნეობების საწარმოების მოგების (შემოსავლის) გადასახადები (კერძოდ მიწაზე, წყალზე და შრომით რესურსებზე გადასახადის განაკვეთი დგინდება ერთიან მეთოდოლოგიურ საფუძველზე და დიფერენცირდება შიგარესრესპუბლიკური რეგიონების მიწის ეკონომიკური შეფასების, წყლითა და შრომითი რესურსებით უზრუნველყოფის მიხედვით)

- 2) მოსახლეობიდან გადასახადები.
- 3) საკავშირო დაქვემდებარების საწარმოების და ორგანიზაციების (რომლებიც მინიმუმამდე იქნებიან დაყვანილი და დარჩებიან მხოლოდ თავდაცვის მნიშვნელობისა) მოგებიდან გადასახადები.
- 4) ბრუნვიდან გადასახადის ნაწილი რესპუბლიკაში წარმოებულ პროდუქციაზე სხვა რეგიონებში რეალიზაციის შედეგად (ღვინო მასალა, ჩაი, და სხვა).
- 5) იმპორტიდან მიღებული შემოსავალი
- 6) — საბაჟო შემოსავალი.
- 7) — სხვა შემოსავლები და გადასახდელები.

საჭიროების შემთხვევაში გადაუდებელი სოციალურ-ეკონომიკური ამოცანების გადასაწყვეტად შეიძლება გამოყენებული იქნას დაფინანსების სისტემა საკავშირო ბიუჯეტიდან დადგენილი ღონისძიებების და სუბსიდიის სახით, რომელთაც აქვთ როგორც წესი მიზნობრივი ხასიათი.

საქართველოს სსრ სახელმწიფო ბიუჯეტის გასავლებში შედის დანახარჯები სახალხო მეურნეობის განვითარებაზე და სოციალურ-კულტურულ ღონისძიებებზე.

მ უ ხ ლ ი 13. დასწარმოქმნის დარგში, რესპუბლიკა თავის ტერიტორიაზე:

ა) ახორციელებს ფასების ერთიან სახელმწიფო პოლიტიკას სახალხო მოხმარების ყველა იმ საქონელზე და მომსახურებაზე, რაც მის ტერიტორიაზე იწარმოება და რეალიზდება, როგორც თავის ასევე ნებისმიერ ტერიტორიაზე მის საზღვრებს გარეთ. რესპუბლიკის გარეთ რეალიზებული საქონლის ფასის დაწესებისას მხედველობაში მიიღება მსოფლიო ბაზრის კონიუნქტურა.

გ) ამყარებს წესრიგს პროდუქციაზე, საქონელზე და მომსახურებაზე საბითუმო, შესასყიდი, საცალო ფასების და ტარიფების პრინციპების დამუშავებისას;

დ) ადგენს ფასებს და ტარიფებს ძირითად სახის საყოფაცხოვრებო, კომუნალურ და სხვა ფასიან მომსახურებაზე, მათ შორის: ბინის გადასახდელზე და საზოგადოებრივი ტრანსპორტით სარგებლობაზე.

მ უ ხ ლ ი 14. სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მართვა, გამომდინარეობს თვითმმართველობის და თვითდაფინანსების პრინციპებიდან და კომპლექსურ ეკონომიკურ და სოციალურ განვითარებაში რესპუბლიკის როლის გაძლიერების ამოცანებიდან.

მ უ ხ ლ ი 15. დაგეგმვა განპირობებულია შიგარესპუბლიკური ადმინისტრაციულ — ტერიტორიული ფორმირებებით საქართველოს სსრ სახალხო სამეურნეო კომპლექსების და საქართველოს სსრ წვლილით სსრკ სახალხო მეურნეობაში (სსრკ სახალხო მეურნეობრივ კომპლექსში). ამ მიზნით დგინდება დაგეგმვის საწყისი მონაცემები — საკონტროლო ციფრები წმინდა პროდუქციის მოცულობის (ბრუნვის გადასახადის გარეშე), მოსახლეობის რეალური შემოსავლების ზრდის, რესურსთა გამოყენების ეფექტიანობის ერთ მანეთ წმინდა პროდუქციაზე მასალატევადობის შემცირების მიხედვით.

აგრეთვე ეროვნული შემოსავლისა და ერთობლივი ეროვნული პროდუქტის მაჩვენებლების მიხედვით, როგორც რესპუბლიკის ეკონომიკის განმსახლვრელი მაჩვენებლებისა.

კომპლექსური დარგობრივი გეგმებისა და შიდა რესპუბლიკური ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების გეგმების საფუძველზე იქმნება მთლიანად რესპუბლიკის ეკონომიკური და სოციალური განვითარების გეგმა.

მ უ ხ ლ ი 16. საერთო — საკავშირო მნიშვნელობის სახელმწიფო შეკვეთა ხორციელდება — საერთო — საკავშირო ფონდში მიწოდებაზე, საერთო — საკავშირო სამეცნიერო — ტექნიკური და ეკონომიკური პროგრამების რეალიზაციაში მონაწილეობაზე.

მ უ ხ ლ ი 17. სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის მართვა.

თანამედროვე ეტაპზე, სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის საერთო პრინციპებიდან გამომდინარე მუშავდება და ხორციელდება ერთიანი (რესპუბლიკური) სამეცნიერო-ტექნიკური პოლიტიკა. რესპუბლიკა ამუშავებს საქართველოს სსრ სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის კომპლექსურ პროგრამას. აუცილებლობის მიხედვით ქმნის ან აუქმებს სამეცნიერო, საპროექტო-საკონ-

სტრუქციო, ტექნოლოგიური დაწესებულებებს და ორგანიზაციებს, უშუალოდ მონაწილეობს საერთო-საკავშირო სამეცნიერო ტექნიკური პროგრამების შემუშავებაში.

მ უ ხ ლ ი 18. კ ა პ ი ტ ა ლ უ რ ი მ შ ე ნ ე ბ ლ ო ბ ა .

რესპუბლიკა საზღვრავს თავისი ბიუჯეტიდან კაპიტალური დაბანდების მოცულობისა და გამოყენების მიმართულებას. ლეზულობს გადაწყვეტილება დაქვემდებარებულ საქვეუწყებო მეურნეობების ობიექტთა მშენებლობაზე, მშენებლობის სახარჯთაღრიცხვო ღირებულებისაგან დამოუკიდებლად ახორციელებს, საქვეუწყებო მეურნეობების საწარმოო ობიექტთა და სხვა რესპუბლიკური და ადგილობრივი მნიშვნელობის საწარმო ინფრასტრუქტურის მშენებლობასა და გაფართოებაზე ცენტრალიზებულ კაპიტალურ დაბანდებს.

მ უ ხ ლ ი 19. გარემოს დაცვა. საქართველოს სსრ მის ტერიტორიაზე თანამფლობელია, განკარგავს, იყენებს და უშუალო პასუხისმგებლობას კისრულობს რათა შეინარჩუნოს და გაამდიდროს ბუნებრივი რესურსების სახელმწიფო ფონდი (შავი ზღვის პირეთის ჩათვლით).

ა) მიწის

ბ) წყლის

გ) მცენარეულობის მ. შ. ტყის

დ) წიაღის

ე) ცხოველთა სამყაროს

იგი ადგენს ხანგრძლივ სტაბილურ ნორმატივებს მათი ეკონომიკური შესავსებისათვის.

მ უ ხ ლ ი 20. შ რ ო მ ა და ს ო ც ი ა ლ უ რ ი გ ა ნ ვ ი თ ა რ ე ბ ა .

რესპუბლიკამ უნდა უზრუნველყოს ეკონომიკურად და სოციალურად გამართლებული შეფარდებები სამეურნეოანგარიშიანი შემოსავლების ზრდის, შრომის ნაყოფიერებასა და მის ანაზღაურებას შორის. საქართველოს სსრ სახელმწიფო ბიუჯეტის განმტკიცების კვალობაზე შეაქვს, რესპუბლიკის ბიუჯეტის სახსრებზე მყოფი დაწესებულებების მუშაკთა თანამდებობრივ განაკვეთებზე წანამატები. მან ზემოქმედება უნდა მოახდინოს იჯარის და ნარდობის ბრიგადებისა და ოჯახების, კოოპერატივების შრომის ორგანიზაციისა და სტიმულირების სხვა სოციალ-ეკონომიკურად ეფექტური ფორმების განვითარებაზე, რომელიც შეესაბამება საქართველოს სსრ ეკონომიკურ და სოციალურ თავისებურებებს.

საქართველოს სსრ სოციალ-ეკონომიკური განვითარების ამოცანების შესაბამისად საჭიროა შემუშავდეს რესპუბლიკის ხალხთა მოსახლეობის პროგრამა.

მ უ ხ ლ ი 21. ო რ გ ა ნ ი ზ ა ც ი უ ლ - ს ა მ ა რ თ ლ ე ბ რ ი ვ ი ს ა კ ი თ ხ ე ბ ი . რომელთა დამუშავება აუცილებელია საქართველოს სსრ თვითმმართველობასა და თვითდაფინანსებაზე (სამეურნეოანგარიშიანობის ტერიტორიულ პრინციპებზე) გადასვლასთან დაკავშირებით.

ასეთებს განეკუთვნება:

- ა) სსრკ კანონის მიღება „მოკავშირე რესპუბლიკის თვითმმართველობის და თვითდაფინანსების შესახებ“.
 ბ) სტატისტიკური მონაცემების — მართვის საინფორმაციო ბაზის გაძლიერება (გაღრმავება და გაფართოება) და დაზუსტება.
 დ) გამოთავისუფლებული მუშაკთა შრომითი მოწყობა.

მუხლი 22. საქართველოს სსრ სახელმწიფო ბიუჯეტის საორიენტაციო სტრუქტურა (%)

შემოსავალი — 100%

მათ შორის:

I გადასახადი სახელმწიფო

საწარმოების და ორგანიზაციების მოგებიდან	30,0—32,0%	} 58,0—62,0%
II ბრუნვიდან გადასახადი	28,0—30,0%	

III გადასახადი:

ა) მიწაზე	2,0—3,0%	} 3,0—5,0%
ბ) წყალზე	1,0—2,0%	
		61,0—67,0%

IV დანარჩენი

გადასახადი და ანაკრები	39,0—33,0%
სულ	100,0%

გასავალი — 100%

მათ შორის:

I. სახალხო მეურნეობის დაფინანსებაზე	48,0%	} 94,0%
II. სოციალურ-კულტურულ ღონისძიებათა დაფინანსებაზე	46,0%	
III. სხვა ღონისძიებათა დაფინანსებაზე	6,0%	
სულ	100,0%	

პერსპექტიული (საორიენტაციო) მოდელი
(შემდგომი ეტაპი)

I. ყველაფერს რაც მდებარეობს (ეკუთვნის, ეხება) რესპუბლიკის ტერიტორიაზე მართავს რესპუბლიკური და ადგილობრივი ორგანოები. (გარდა განსაკუთრებული დანიშნულების თავდაცვის ობიექტებისა). ეკონომიკური ურთიერთობები საკავშირო ორგანოებთან მყარდება ხელშეკრულების საფუძველზე, რომელსაც კანონის ძალა აქვს, ორმხრივი ვალდებულებებით და პასუხისმგებლობით — შესაბამისი სახელშეკრულებო ფორმების და სტაბილური ეკონომიკური ნორმატივების საფუძველზე.

II. ბუნებრივ რესურსებზე საერთო სახელმწიფო საკუთრებასთან ურთიერთობა თანამესაკუთრის (თანამფლობელის) უფლებებით აქედან გამომდინარე შედეგებით და უშუალო პასუხისმგებლობით მათ დაცვაზე, გაკეთილშობილება და გამრავლებაზე.

2. „მაცნე“, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1989, № 3

საქ. სსრ კ. მარქსის
სახ. სახ. რესპუბ.
ბაბლიოთეკა

III. ფასები რესპუბლიკაში წარმოებულ საქონელზე და საკავშირო სპეციალიზაციის პროდუქციაზე (ჩაი, ყურძენი, ციტრუსი და სხვა) დგინდება რესპუბლიკური ორგანოების მიერ.

IV. ყალიბდება განვითარებული შიგარესრესპუბლიკური სოციალისტური ბაზარი:

- ა) სახალხო მოხმარების საქონელის,
- ბ) წარმოების საშუალებების,
- გ) ფინანსების (ობლიგაციების, აქციების და სხვა ფასიანი ქაღალდების გამოშვება და რეალიზაცია),
- დ) შრომის დახმარების უზრუნველყოფით პირველი სამი თვის განმავლობაში საშუალო თვიური ხელფასის შენარჩუნებით, შემდგომი სამი თვის განმავლობაში დახმარების რესპუბლიკის მუშა-მოსამსახურეთა საშუალო თვიური ხელფასის არა ნაკლებ 50-60%-ის შენარჩუნებით. ყალიბდება განვითარებული შიგარესრესპუბლიკური საბაზრო ურთიერთობები.

V. რესპუბლიკური სახელმწიფო ორგანოებს ეძლევათ (სახალხო დეპუტატთა საბჭოების მეშვეობით) მიწის ნაკვეთების მიწითმოსარგებლებისათვის მიყიდვის უფლება შესაბამისი დიფერენციაციით (მიწის ნაკვეთების ხარისხის და ადგილმდებარეობის მიხედვით, მიწის ეკონომიკური შეფასების ნორმატივებიდან გამომდინარე, მათი გაყიდვის უფლების გარეშე.

VI. მცირდება ზედმეტი ადმინისტრაციული რგოლები, კერძოდ დარგობრივი სამინისტროები და სახელმწიფო კომიტეტები და ფართოვდება საწარმოო, სამეცნიერო-საწარმოო და სხვა გაერთიანებები, ასოციაციები და კოოპერატივები, საკუთრების სოციალისტური ფორმების და თავისუფალი მეწარმეობის საფუძველზე, წვრილი კერძო საკუთრების მიზიდვით.

VII. დგინდება საბენისო უზრუნველყოფა არა ნაკლები 75%-ისა საშუალო თვიური ხელფასიდან ძირითად სამუშაოზე (ბოლო 5-10 წლის განმავლობაში საზოგადოებრივად სასარგებლო შრომაში მიზიდვის უფლებით დამატებითი ანაზღაურებით (შეუზღუდავად) და შეღავათებით კომუნალური მეურნეობის და ჯანმრთელობის ხაზით.

VIII. მთლიანად წყდება მოსახლეობის უზრუნველყოფის პრობლემები — ბინის ფართობი (სანიტარული ნორმებით დაშვებულზე არანაკლები)

- წყლით მომარაგებით
- ელექტროენერჯით
- გათბობით და გაზით
- საყოფაცხოვრებო მომსახურების ყველა სახით
- საერთო სარგებლობის ტრანსპორტით
- საკურორტო-გამაჯანსაღებელი და სპორტული ღონისძიებებით, ტურიზმით.

წარმოდგენილი საორიენტაციო მოდელი საქართველოს ეკონომიკის დამოუკიდებელ ფუნქციონირებისა სამეურნეოანგარიშიანობის პრინციპებზე ითვალისწინებს რესპუბლიკის ეკონომიკის მართვის, თანდათანობით, საწარმოო ძალთა და წარმოებრივ ურთიერთობათა გაძლიერებისა და განვითარების კვალობაზე, მთლიანად გადავიდეს ეკონომიკურ დამოუკიდებლობაზე, რაც უპირველეს ყოვლისა უნდა გამოიხატოს შემდგომ ძირითად ეკონომიკური მაჩვენებლების განხორციელებაში: ა) რესპუბლიკის ყოველი სახის ბუნებრივ

რესურსები, მის ტერიტორიაზე გაადვილებული ყველა ობიექტი, როგორც საწარმოო ისე არასაწარმოო დანიშნულებისა (გარდა სამხედრო დანიშნულების ობიექტებისა) არის მთლიანად რესპუბლიკის მფლობელობაში, განკარგულებაში და პასუხისმგებლობაში, ბ) რესპუბლიკის სახელმწიფოებრივი ეკონომიკური ორგანოები (უწყებები) უშუალო (თავისუფალი ბაზრის ფუნქციონირების გათვალისწინებით) განსაზღვრავენ საქართველოში წარმოებულ პროდუქციის ფასს მისი რეალიზაციისათვის როგორც რესპუბლიკის ფარგლებში, ისე მის ფარგლებს გარეთ (მსოფლიო ბაზრის ჩათვლით); გ) ეკონომიკური ურთიერთობები საქართველოს სსრ და სსრ კავშირის საკავშირო ორგანოებთან, ისე როგორც ნებისმიერ მოკავშირე რესპუბლიკასთან, აგრეთვე საზღვარგარეთის ნებისმიერ ქვეყანას ან განისაზღვრება შესაბამისი ხელშეკრულებებით და ხანგრძლივ (შესაძლებელია მოკლევადიანი) მოქმედ ნორმატივებისა და ხელშეკრულებებით გათვალისწინებული პირობების მიხედვით, რომელთა შესრულება ორმხრივ სავალდებულოა.

А. ГУНИЯ

К ВОПРОСУ О КОНЦЕПЦИИ (МОДЕЛИ) ПЕРЕХОДА ГРУЗИНСКОЙ ССР НА ХОЗРАСЧЕТ

Резюме

Представленная ориентировочная модель функционирования экономики Грузинской ССР на принципах хозяйственного расчета предполагает, по мере усиления и развития производительных сил и производственных отношений, переход республики к экономической независимости, что прежде всего должно выразиться в осуществлении следующих экономических показателей: а) все виды природных ресурсов, расположенные на территории республики, все объекты как производственного, так и непроизводственного назначения (кроме объектов оборонного значения) находятся полностью во владении, распоряжении и под ответственностью республики, б) республиканские государственные экономические органы (ведомства) непосредственно (с учетом функционирования свободного рынка) определяют цены на продукцию, производимую в Грузинской ССР для реализации как в пределах, так и за пределами республики (включая мировой рынок), в) экономические отношения между Грузинской ССР и союзными органами, как и с любой союзной республикой, а равно и с зарубежными странами определяются соответствующими договорами и долгосрочными (возможно, и краткосрочными) нормативами и договором, предусмотренными условиями, выполнение которых является обоюдно обязательным.

ბიზნის ტოქმაჯიზმილი
დალი შავლობილი

ხელფასის, საცალო ფასებისა და მოთხოვნა-მიწოდების
საკითხისათვის

ჩვენი ქვეყნის ე. წ. უძრავი პერიოდის სამეურნეო მექანიზმი აგებული იყო მმართველობის ადმინისტრაციულ-ბიუროკრატიულ მეთოდებზე. შეზღუდული იყო სასაქონლო წარმოების კანონების მოქმედება, რამაც განსაკუთრებით უარყოფითად იმოქმედა მოთხოვნა-მიწოდებას შორის წონასწორობაზე. 70-იან წლებში წარმოიშვა ინფლაციური და კრიზისული მოვლენები, ქმედითი სტიმულირების ფუნქცია დაკარგა ხელფასმა, ხოლო გეგმური ფასები კი იქცა დაბრკოლებად ღირებულების კანონის მარეგულირებელი როლის შესრულებაში. პარტიის მიერ დასახული სოციალური პოლიტიკა ვერ უზრუნველყოფდა ხალხის მზარდი მოთხოვნილებების მაქსიმალურ დაკმაყოფილებას, მათი ცხოვრების დონის ზრდას.

თანამედროვე პირობებში სოციალურ-ეკონომიკური ურთიერთობების გარდაქმნის ერთ-ერთ აუცილებელ მხარეს შეადგენს ისეთი სამეურნეო მექანიზმის ფორმირება, რომელიც, უპირველეს ყოვლისა, უშუალო საქონლმწარმოებელთა ეკონომიკური დამოუკიდებლობის განვითარების საფუძველზე მთელი სისრულით ამოქმედებს ინდივიდისა, კოლექტივისა და მთელი საზოგადოების შრომათ სტიმულს, შეუქმნის მშრომელებს წარმოების რეალური ბატონ-პატრონის პირობებს. იგი ითვალისწინებს მთელ წარმოებით ურთიერთობათა რადიკალურ გარდაქმნას, ძირულ ძვრებს წარმოების, განაწილების, მიმოქცევისა და მოხმარების სფეროში. სოციალურ ურთიერთობებში განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა შრომის მიხედვით განაწილების პრინციპების დამკვიდრებას, ფასების მთელი სისტემის რეფორმას. პირველი მათგანის მიმდინარეობაში, მართალია ნელა, მაგრამ მაინც იკვეთება ცვლილებები. საწარმოთა სამეურნეო ანგარიშის განვითარების პარალელურად ხდება შრომის პირადი და კოლექტიური ინტერესების შეხამება, მატერიალური სტიმულების გაძლიერება, შრომის ანაზღაურების მის საბოლოო შედეგებთან კავშირის დამყარება, ხელფასის ქმედითუნარიანობის აღდგენა. ეს ცვლილებები თეორიულად უკვე გააზრებულ პრინციპებზე არის დამყარებული. სამწუხაროდ იგივეს ვერ ვიტყვით ფასების სისტემის შესახებ.

ფასებმა დიდი ხანია რაც დაკარგეს ეკონომიკის დაბალანსების, ხალხის კეთილდღეობის ამაღლების, წარმოების ზრდის სტიმულირების როლი. მათი შეფარდებითად სტაბილური და მოუქნელი დონეები „ხარჯვითი ეკონომიკისათვის“ დამახასიათებელი მექანიზმის პირობებში იყო ჩამოყალიბებული. მოხმარებისათვის განკუთვნილ ყველა პროდუქტზე საცალო ფასების ცენტრალიზებული დაწესება აბრკოლებდა ეკონომიკის დაბალანსების შესაძლებლობებს. ცხადი გახდა, რომ აუცილებელი იყო ფასების რეფორმა,

მაგრამ კონკრეტულად მისი განხორციელების გზები ბოლომდე დღესაც არ არის გარკვეული.

ზარალიანი, სახელმწიფო დოტაციაზე მყოფი საწარმოების ეკონომიკურა მდგომარეობის გამოსწორება და მათი სამეურნეო ანგარიშთან დაკავშირება გადაყვანა მოითხოვს ფასების დონის ზრდას. ამ მიზნით, ფასების სახელმწიფო კომიტეტის წარმომადგენელთა მტკიცებით, აუცილებელია ფასების ამაღლება სახელმწიფოსათვის ზარალიან, არამომგებიან პროდუქტებზე, მათ შორის პირველი სასიცოცხლო მოხმარების საგნებზე — პურზე, რძის ნაწარმზე, ხორცზე და სხვ. ხალხის კეთილდღეობის ამაღლების კანონზომიერებები კი მოითხოვს ხელფასის ზრდის ან „გაყინვასთან“ ერთად საცალო ფასების შემცირებას, ან კიდევ ხელფასის უპირატეს ზრდას ფასების ზრდასთან შედარებით.

70-80-იანი წლების პირველ ნახევარში შრომის ნაყოფიერებასთან შედარებით ხელფასის უპირატესი ზრდის მანკიერმა პრაქტიკამ მიგვიყვანა ისეთ წინააღმდეგობებამდე, რომლებიც ამჟამად ხელს უშლიან ხელფასის ქმედითობისა და მანეთის მყიდველობითი უნარის ზრდას და დააბრკოლებენ მას მანამ, სანამ მთელი ქვეყნის მასშტაბით არ მოხდება საწარმოების ტექნიკური რეკონსტრუქცია, არ განვითარდება უახლოეს ტექნიკასა და ტექნოლოგიაზე აგებული შრომითი პროცესები და არ იწარმოება ისეთი მაღალი სამომხმარებლო თვისებების პროდუქცია, რომლებიც „ამოიღებენ“ მოსახლეობაში უმომაროდ არსებულ ზედმეტ ფულს. როგორც პრაქტიკა გვიჩვენებს, საწარმოთა სამეურნეო ანგარიშზე გადაყვანა ვერ უზრუნველყოფს მინიმალური ხელფასის ისეთ ზრდას, რომლებიც ფასების თანამედროვე სისტემის პირობებში (ან კიდევ მათი ზრდის შემთხვევაში) მცირე შემოსავლების მქონე მუშაკებს შეუქმნის ცხოვრების ნორმალურ პირობებს. ფასების ზრდის მეშვეობით ხარჯვითი სამეურნეო მექანიზმისათვის დამახასიათებელი ეკონომიკური სირთულეების დაძლევა გადადის მშრომელთა მხრებზე და იგი უნდა მოხდეს უპირველეს ყოვლისა დაბალი შემოსავლების მქონე მოსახლეობის ცხოვრების დონის კიდევ უფრო შემცირების ხარჯზე. სხვა შემთხვევაში ეს სირთულეები უნდა გადაილახოს თვით საწარმოთა სამეურნეო მექანიზმის გარდაქმნით, მათი შრომის ნაყოფიერების მკვეთრი ამაღლებით დაბალი საცალო ფასების შენარჩუნების პირობებში. იგი მოითხოვს ხანგრძლივ პერიოდს და გულსისხმობს ინფლაციური და კრიზისული მოვლენების განვითარებასა და მათ ნელ-ნელა აღმოფხვრას.

ამჟამად კი ეს გადაუჭრელი წინააღმდეგობები უარყოფითად მოქმედებს როგორც მანეთის მყიდველობითი უნარის ამაღლებაზე და არსებული ინფლაციური პროცესების დაძლევაზე, ასევე წარმოების ინტენსიურ განვითარებაზე და რეალური სამეურნეო ანგარიშთან დაკავშირების დანერგვაზე.

ცნობილია, რომ წარმოებით ურთიერთობათა სისტემაში ხელფასისა და ფასის კატეგორიები კონცენტრირებულად ასახავენ ინდივიდის, კოლექტივისა და საზოგადოების ურთიერთდამოკიდებულებას. ამ კატეგორიების სპეციფიკა, მათი კავშირის თავისებურებანი განსაზღვრულია წარმოებით ურთიერთობათა სისტემის ხასიათით, ამ სისტემის კანონებით. მართალია ეკონომიკურ კანონთა შორის განსაზღვრულია ძირითადი ეკონომიკური კანონი, მაგრამ ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში ვლინდება არა მხოლოდ იგი, არამედ კანონთა სისტემა (ჯგუფი).

ხელფასი სოციალიზმის დროს უშუალოდ ეფუძნება შრომის მიხედვით განაწილების კანონის მოქმედებას, მაგრამ ამ ურთიერთობაში ვლინდება ძირითადი ეკონომიკური კანონის მოქმედებაც. ამასთან, ხელფასი ყალიბდება გეგმაზომიერად, სახელმწიფო ანხორციელებს მის ერთიან პოლიტიკას, მისი სიდიდე ნაკლებად ექვემდებარება სამუშაო ძალის მოთხოვნა-მიწოდების კანონზომიერებებს, ასრულებს მატერიალური სტიმულირების როლს და ხელს უწყობს წარმოების ეფექტიანობისა და შრომის ნაყოფიერების ამაღლებას. შესაბამისად ხელფასის ფუნქციებში განაწილების კანონის მოთხოვნების გარდა აისახება სხვა ეკონომიკური კანონების მოთხოვნებიც, რომელთა რეალიზაციაც დამოკიდებულია ხელფასის სწორი პოლიტიკის განხორციელებაზე.

ანალოგიურად შეიძლება ვიმსჯელოთ ფასებზე, რამდენადაც მისი წარმოქმნა დამოკიდებულია როგორც სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობების კანონების, ასევე მოთხოვნილებების განუხრელი ამაღლებისა და უშუალო საზოგადოებრივი წარმოების სხვა კანონების მოქმედებაზე. ხელფასისა და ფასების ურთიერთობის ეს შინაგანი მრავალმხრივი კავშირები განსაზღვრავენ ამ ურთიერთობათა განვითარების მიმართულებებს და ქმნიან სახელმწიფოს სოციალურ-ეკონომიკური პოლიტიკის განხორციელების საფუძვლებს.

სოციალიზმის დროს ხალხის მატერიალური კეთილდღეობის ზრდა, უწინარეს ყოვლისა მშრომელთა შემოსავლებისა და საცალო ფასების დამოკიდებულებით განსაზღვრული, ხორციელდება ხელფასის ზრდით, სამუშაო დროის შემცირებით, უფასო და შეღავათიანი მომსახურებების სფეროს გაფართოებით, საცალო ფასების სისტემის სრულყოფით და ა. შ. ფასების პოლიტიკას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ხელფასის იმ ფუნქციების განხორციელებაში, რომლებიც ადამიანის მოთხოვნილებების რეალიზაციას უკავშირდება.

ხელფასი გაცვლის სფეროში ვლინდება გადახდისუნარიანი მოთხოვნის მეშვეობით, ხოლო ფასები კი წარმოებაში დახარჯული შრომის რაოდენობის ზომას უნდა ავლენდეს. შესაბამისად, წარმოებული პროდუქციის მოცულობის თანაფარდობა გადახდისუნარიან მოთხოვნასთან ხელფასისა და ფასების ურთიერთდამაკავშირებელი რკოლის როლს ასრულებს. აქედან გამომდინარე, ხელფასისა და ფასების ურთიერთმიმართების მთავარ კრიტერიუმს უნდა წარმოადგენდეს, ერთის მხრივ, მოთხოვნა-მიწოდებას შორის წონასწორობის დამყარება, ხოლო, მეორეს მხრივ, კი წარმოებული პროდუქტის განაწილებასა და გაცვლაში სოციალური სამართლიანობის განმტკიცება ადამიანის მოთხოვნილებების რეალიზაციის მიზნით. ამ ამოცანების განხორციელება ემყარება ხელფასისა და ფასების მოქმედების მექანიზმის სრულყოფას ადამიანის მოთხოვნილებების სტრუქტურისა და გადახდისუნარიანი მოთხოვნის ცვლილებების შესაბამისად. ხელფასის დიფერენცირებული სიდიდეებიდან გამომდინარე ფასების სისტემამ უნდა უზრუნველყოს ადამიანის მოთხოვნილებების ადექვატური რეალიზაცია, პრინციპის განხორციელება — „უკეთ ცხოვრობს ის, ვინც უკეთ მუშაობს“.

ჩვენი საზოგადოების სოციალური პოლიტიკა მიმართული უნდა იყოს იქითკენ, რომ ერთის მხრივ, მოახდინოს მოსახლეობის მოთხოვნილებების დიფერენციაცია მშრომელთა მიერ დახარჯული შრომის რაოდენობისა და ხარისხის განსხვავების შესაბამისად, ხოლო, მეორეს მხრივ, კი საზოგადოების ყველა ფენას მისცეს შესაძლებლობა დაიკმაყოფილოს ამოსავალი მოთ-

ზონილებები განსაზღვრულ დონეზე. ამ ამოცანის მიღწევა შესაძლებელია მინიმალური ხელფასის გაზრდით, სოციალური უზრუნველყოფის განვითარებით, უფასო ვანთლებითა და სამედიცინო მომსახურებით, სასურსათო პროდუქტებზე დაბალი სტაბილური ფასების დამყარებით, ბინის დაბალი ქირით, საზოგადოებრივი ტრანსპორტის მომსახურებაზე დაბალი ფასებით, მრავალშვილიან დედებზე დახმარების გაწევით და ა. შ. ასეთი გზებით გარანტირებული გახდება სასიცოცხლო მინიმუმის უზრუნველყოფა, რომელიც დროთა განმავლობაში სულ უფრო და უფრო იზრდება. ამ მინიმუმის ზემოთ უნდა წარმოებდეს მოსახლეობის მოხმარებითი შესაძლებლობების დიფერენციაცია, რომლის საფუძველიც არის შემოსავლების დიფერენციაცია.

ამგვარად მოთხოვნილებების მრავალფეროვან სტრუქტურაში შეიძლება გამოყოფილი იქნას ორი ჯგუფის მოთხოვნილებები, პირველი, რომელთა დაკმაყოფილებაც ყველა ადამიანისათვის თანაბრად ხელმისაწვდომი უნდა იყოს. იგი ეხება პირველ სასიცოცხლო მოთხოვნილებების საგნებს. და მეორე, რომელთა დაკმაყოფილებაც დამოკიდებული უნდა იყოს ხელფასისა და სხვა შემოსავლების დიფერენციაციანზე. ეს უკანასკნელი ნაწილობრივ დაკავშირებულია სოციალიზმისათვის დამახასიათებელი სოციალური უსამართლობის არსებობასთან და გულისხმობს მოხმარების დიფერენციაციას შემოსავლების დიფერენციაციის მიხედვით. ანუ პრინციპის განხორციელებას „უკეთ ცხოვრობს ის, ვისაც აქვს მეტი შემოსავალი“.

პირველ შემთხვევაში ფასები მოწოდებულია დაამყაროს თანასწორობა საზოგადოების ყველა ფენისათვის პირველი სასიცოცხლო მოთხოვნილებების საგნების მოხმარებაში, ხოლო მეორე შემთხვევაში კი იგი მოწოდებულია დაამყაროს წონასწორობა მოთხოვნა-მიწოდებას შორის. ფასების ეს ორი ურთიერთდაპირისპირებული როლი ხშირად საბჭოთა პრესის ფურცლებზე ალტერნატიულად წარმოდგება და სადისკუსიო ხდება თითქოსდა ელემენტარული ჭეშმარიტება, რომ ფასებმა უნდა უზრუნველყოს როგორც ხალხის კეთილდღეობის ზრდა, ასევე მოთხოვნა-მიწოდებას შორის წონასწორობის დამყარება. ეკონომიკის თანამედროვე დისბალანსის პირობებში მოთხოვნა-მიწოდების თანაფარდობა განსაკუთრებულ აქტუალურ საკითხს წარმოადგენს.

მოთხოვნა-მიწოდება არის გადახდისუნარიანი მოთხოვნისა და გამოშვებული პროდუქციის თანაფარდობა. იგი კონცენტრირებულად ასახავს და თავს უყრის სახალხო მეურნეობის პროპორციებს, რომელთა სრულყოფაც მოთხოვნა-მიწოდების დაბალანსების მთავარ გზას წარმოადგენს. მათ ურთიერთდამოკიდებულებაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებს არა მარტო თანაფარდობები საზოგადოებრივი შრომის დანახარჯებსა და მის საბოლოო შედეგებს შორის, დავროვებასა და მოხმარებას შორის, წარმოებასა და მოხმარებას შორის და ა. შ. არამედ მშრომელთა შრომით დანახარჯებსა და პროდუქტებზე საცალო ფასების ურთიერთობა, ფასებისა და მშრომელთა შემოსავლების ურთიერთკავშირი და სხვა.

თანამედროვე პერიოდში საბჭოთა კავშირში მოთხოვნა-მიწოდების მეშვეობით რეალიზდება ერთნაირი შემოსავლის მოხმარების ფონდის 90%-ზე მეტი, რაც მთლიანად ასაბუთებს კ. მარქსის იმ სიტყვებს, რომ თუ მოთხოვნა-მიწოდების ურთიერთობას განვიხილავთ უფრო ფართო აზრით და

უფრო კონკრეტულად, მაშინ მასში შევა წარმოებასა და მოხმარებას შორის ურთიერთობა¹.

მოთხოვნა-მიწოდების თანაფარდობა ძირითადად ემყარება ხელფასისა და ფასების ერთიანობას და გულისხმობს ფასების მიერ საწარმოთა დანახარჯებისა და პროდუქციის ღირებულების გამოვლენას, შრომის მიხედვით განაწილების განხორციელებას, ხელფასის თანაფარდობის ასახვას როგორც შრომით დანახარჯებთან ასევე მის საბოლოო შედეგებთან.

მართალია ცალკეული ადამიანისა და მისი ოჯახის წევრების მრავალფეროვანი მოთხოვნილებანი შემოსაზღვრულია ოჯახის შემოსავლების საერთო მოცულობით, მაგრამ მოთხოვნის საერთო მოცულობა, ჩვენი აზრით, უმთავრესად ფორმირდება საშუალო ხელფასის ოდენობის მიხედვით ოჯახის თითოეულ წევრზე. ასეთ მოთხოვნას მოთხოვნილებების სტრუქტურაში ყველაზე დიდი წილი უკავია. იგი ავლენს მოთხოვნილებებს სასაქონლო ურთიერთობების ჩარჩოებში² და მისი სტრუქტურა ყალიბდება, ერთის მხრივ, ადამიანის მიერ დახარჯული შრომის შესაბამისად მიღებული ფულადი შემოსავლების საფუძველზე, ხოლო, მეორეს მხრივ, კი საქონლის მიწოდების საფუძველზე და იცვლება რეკლამის, ინფორმაციის, საზოგადოებრივი აზრისა და სხვა ფაქტორების ზეგავლენით. აქვე უნდა შევნიშნოთ ისიც, რომ გადახდისუნარიანი მოთხოვნის ნაწილი შეიძლება დაკმაყოფილდეს მოხმარების საზოგადოებრივ ფონდების იმ ნაწილის საფუძველზეც, რომელიც ფულად ფორმას იძენს (მაგ. ფასიანი საგზურები, სტიპენდიები და ა. შ.). მაგრამ მთავარი მაინც როგორც აღვნიშნეთ, ადამიანის დახარჯული შრომის შესაბამისად მიღებული შემოსავლები და მოქმედი ფასების სისტემა წარმოადგენს.

საზოგადოების გადახდისუნარიანი მოთხოვნაზე პირდაპირ და უშუალოდ ზემოქმედებს მოქმედი ფასების სისტემა და დონე, მაგრამ ეს უკანასკნელი ასეთ უშუალო ზემოქმედებას არ ახდენს მოთხოვნილებებზე. ცხადია, რომ სოციალიზმის დროს ყველა მოთხოვნილება არ გამოდის როგორც გადახდისუნარიანი მოთხოვნა, ხოლო საზოგადოებრივი წარმოების ყველა შედეგი არ ღებულობს საქონლურ ფორმას. გადახდისუნარიანი მოთხოვნა ზეგავლენას ახდენს მიწოდებაზე და მასთან ურთიერთმოქმედების გზით განსაზღვრავს წარმოების მასშტაბებს, პროდუქტის ასორტიმენტს, ხარისხს და ა. შ. მისი რეგულირება ხორციელდება მოსახლეობის ფულადი შემოსავლების რეგულირების გზით, ხოლო მათი დაგეგმვა კი შესაძლებლობას იძლევა მიახლოებით განსაზღვრული იქნეს მოსახლეობის მოთხოვნილებების მოცულობა და სტრუქტურა.

რამდენადაც ადამიანის მოთხოვნილებების ფორმირება უმეტესწილად ხდება არამართვადი, უპირატესად სუბიექტური ხასიათის ფაქტორებით, იმდენად ისინი ძნელად ექვემდებარებიან დაგეგმვას, რეგულირებას და კონტროლს. ამასთან გადახდისუნარიანი მოთხოვნა შეიძლება დაკმაყოფილებული იქნეს რაოდენობრივად, თავისებრიობის გარეშე, გაეწიოს მას კონტროლი, ხოლო მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება კი არ შეიძლება მხოლოდ რაოდენობრივად.

¹ კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. V, ნაწ. II, გვ. 677.

² „...ისევე როგორც ფასები, თითქმის ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში, იძლევა ღირებულების ნამდვილი სიდიდის შესახებ დამახინჯებულ წარმოდგენას, ასევე გადახდისუნარიანი მოთხოვნაც ძალიან მიახლოებით ახასიათებს კონკრეტულ ნამდვილ მოთხოვნილებებს“.

Развитие системы розничных цен. Под. ред. А.А. Дерябина. М., Наука, 1981, с. 134.

დენობრივად ან თვისებრივად. მოთხოვნასა და მოთხოვნილებებს შორის არსებითი განსხვავებები კიდევ უფრო ნიშანდობლივს ხდის იმის აუცილებლობას, რომ საზოგადოებამ აქცენტი უნდა აიღოს არა მარტო მოთხოვნა-მიწოდებას შორის წონასწორობის დამყარებაზე, არამედ მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებაზეც. სხვანაირად ყოველად შეუძლებელი იქნება სოციალიზმის შინაგანი ბუნების გამოვლენა და მისი პოტენციურად არსებული უპირატესობების რეალიზაცია.

მოთხოვნა-მიწოდებას შორის წონასწორობის დამყარება მთელ რიგ სირთულეებთან არის დაკავშირებული, რაც განპირობებულია უპირველეს ყოვლისა იმით, რომ როგორც მოთხოვნა, ისე მიწოდება მეტად მოძრავე და ცვალებადია. ამასთან, მათი ცვალებადობის ხასიათი განსხვავებულია. მიწოდება იზრდება ნელა და წყდება სწრაფად, ხოლო მოთხოვნა კი თავდაპირველად გროვდება ნელა და მძიმედ, შემდეგ კი ერთბაშად იწყება მისი აფეთქება, „ბუმი“, ხოლო ბოლო სტადიაზე იგი მძიმედ ნელდება.

თავისი შინაგანი სტრუქტურით მოთხოვნა ძალიან დინამიურია. მისი დაკმაყოფილება გულისხმობს როგორც ჰორიზონტალურ პირში საერთო მოცულობითი პარამეტრების, ისე ვერტიკალურად შინაგანი სტრუქტურული ელემენტების რეალიზაციას. თუ წარმოება ამა თუ იმ ეტაპზე შედარებით უფრო ადვილად აკმაყოფილებს მოთხოვნილებების მთელ მოცულობას, იგი გაცილებით ძნელად „ახერხებს“ ამ მოცულობის შიგნით სტრუქტურული ცვლილებების შესაბამისად ადექვატური პროდუქციის შექმნას. ამიტომ მოთხოვნა-მიწოდების შესაბამისობას მოცულობითი თვალსაზრისით შეიძლება თან სდევდეს მათი შინაგანი სტრუქტურული შეუსაბამობა. მაგალითად, თანამედროვე ეტაპზე მოცულობითი თვალსაზრისით თითქმის მთლიანად არის დაკმაყოფილებული მოთხოვნა ტელევიზორებზე, მაცივრებზე, რადიოაპარატურაზე, და სხვა, მაგრამ სტრუქტურულად ამას ვერ ვიტყვით ფერად ტელევიზორებზე, მაღალი ხარისხის მაცივრებზე, სტერეო რადიოაპარატურაზე და სხვა და ა. შ. ეს ნაწილობრივ განპირობებულია იმით, რომ ჩვენს მრეწველობაში მზადდება საყოფაცხოვრებო საქონლის ათეული მოდელები, მაგრამ ამ მოდელებში მცირე მათგანი თუ სარგებლობს მაღალი პრესტიჟით.

მოთხოვნა-მიწოდებას შორის წონასწორობის დამყარება შრომის მიხედვით ანაზღაურების კანონის მოქმედების აუცილებელი პირობაა. თუ შემოსავლების განაწილება არ შეესაბამება კეთილდღეობის განაწილებას, მაშინ ამ კანონის მოქმედება იზღუდება და იწყებს დეფორმირებას. წარმოებაში დახარჯული შრომის საბოლოო შედეგები შეუსაბამობაში აღმოჩნდება გაციმული ხელფასის ოდენობასთან, რის შედეგადაც ირღვევა სამართლიანი განაწილების პრინციპიც.

ცხადია, რომ ხელფასის ზრდა კარგავს სტიმულის როლს მაშინ, როდესაც იგი მოწყდება ხოლმე წარმოების საბოლოო შედეგებს. ამის შედეგად მცირდება მუშაკთა დაინტერესება კოლექტიური შრომის შედეგებით და იწვევს იმ რესურსების შემცირებას, რომლებიც განაპირობებენ ხელფასის შემდგომ გადიდებას. ეს პროცესი უშუალოდ დაკავშირებულია მოთხოვნა-მიწოდებას შორის შეუსაბამობის გაღრმავებასთან. სხვანაირად რომ ვთქვათ, იგი გულისხმობს საქონელთა მასისა და მომსახურების ზრდის ჩამორჩენას მოსახლეობის შემოსავლების ზრდასთან და ინფლაციური პროცესების განვითარებას.

თანამედროვე პერიოდში მოთხოვნა-მიწოდებას შორის შეუსაბამობა ემყარება როგორც შრომის ანაზღაურებაში დაშვებულ ნაკლოვანებებს, ასევე ფულის მიმოქცევის არაეფექტურ სისტემას. ამჟამად მოსახლეობის დაუკმაყოფილებელი მოთხოვნა შეფასებულია რამდენიმე ათეული მილიარდი მახეით. ამდენივეა მოსახლეობის ანაზღაურების ოდენობა შემსახველ საღაროებში, რომლებიც არ არიან უზრუნველყოფილი საქონლის მასით. ეს წინააღმდეგობა მოსახლეობის შემოსავლებსა და მისი საქონლური მასით დაკმაყოფილებას შორის განპირობებულია შრომის ნაყოფიერებასა და ხელფასს შორის წინააღმდეგობით.

თუ ხელფასი სწრაფად იზრდება შრომის ნაყოფიერებასთან შედარებით ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში, მაშინ დანახარჯები პროდუქციის ერთეულზე იზრდება, რაც იწვევს მოთხოვნა-მიწოდებას შორის წონასწორობის დარღვევას. ამის შედეგია დაუკმაყოფილებელი მოთხოვნილებების არსებობა და ფასების შეფარდებითი ზრდა. რამდენადაც მშრომელები თავიანთი ხელფასით და შემოსავლებით სრულად ვერ ახერხებენ გადახდისუნარიანი მოთხოვნის დაკმაყოფილებას, იმდენად მცირდება ხელფასის მასტიმულირებელი როლი და ფერხდება ადამიანის შრომითი და სოციალური აქტივობის ზრდა.

გარდა ამისა, მოთხოვნა-მიწოდებას შორის შეუსაბამობა ნაწილობრივ განპირობებული გახდა „ხარკვითი ეკონომიკის“ პირობებში მატერიალური და ფინანსური რესურსების შეზღუდულობით, საწარმოთა სიმძლავრეების აუთვისებლობით და იმ პირობების უქონლობით, რომლებიც წარმოების „გადაწყობის“ შესაძლებლობას იძლევა ადამიანის მოთხოვნილებების ცვლილებების შესაბამისად.

წარმოების ექსტენსიურმა განვითარებამ, დაბალკვალიფიციური, მძიმე ფიზიკური შრომის მაღალმა ანაზღაურებამ გააძნელა კონტროლი შრომის რაოდენობისა და მოხმარების ზომისზე, დაირღვა სოციალისტური განაწილების პრინციპი, რამაც, აგრეთვე ხელი შეუწყო მოთხოვნა-მიწოდებას შორის შეუსაბამობის წარმოშობას.

მოთხოვნა-მიწოდებას შორის შეუსაბამობა იწვევს სპეკულაციის, მომხვეჭელობის და სხვა ნეგატიური მოვლენების განვითარებას. არაშრომითი შემოსავლები იზრდება გადანაწილების მექანიზმის გზით მოსახლეობის სხვა ფენების შრომითი შემოსავლების ხარჯზე. მოსახლეობის ამ ფენებს შორის წარმოიშობა წინააღმდეგობა. მაღალი შემოსავლების მქონე მოსახლეობა ადვილად სჯერდება ზედმეტი საფასურის გადახდას სხვადასხვა მომსახურებაში. არაშრომითი და მაღალი შემოსავლების მქონე ადამიანებისათვის ყალიბდება ძვირად ღირებული ე. წ. პრესტიჟული საგნების მოხმარების კულტი. მოსახლეობის ეს ფენა პრაქტიკულად განსაზღვრავს მთელი მოსახლეობის მყიდველობითი უნარის მაქსიმალურ საზღვრებს და თავიანთ მოხმარებას გადააქცევს მოხმარების საყოველთაო ეტალონად. ეს პრესტიჟული საქონლის პრიმიტივი ხელს უშლის რაციონალური მოთხოვნილებების განვითარებას.

ის გარემოება, რომ ფასების ცვლილებით შეიძლება მოთხოვნილებების რეგულირება, ქმნის ემპირიულ წარმოდგენას მოთხოვნა-მიწოდების საერთო პროცესზე. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ფასების ზრდამ უნდა შეზღუდოს მოთხოვნა, ხოლო შემცირებამ კი გაზარდოს ისინი. ასეთი ურთიერთდამოკიდებულება გაპართლებულია იმ შემთხვევაში, როცა თავისუფალი საბაზრო მეურნეობის პირობებში მოთხოვნილებები უცვლელ სიდიდედ იქნება წარმო-

დგენილი. არადა სოციალისტურ საზოგადოებაში ფასების მოძრაობა დაქვემდებარებული უნდა იყოს, უპირველეს ყოვლისა ადამიანის მოთხოვნილებების მაქსიმალური დაკმაყოფილების აუცილებლობას და არა მათ შეზღუდვებს. ფასების ცვლილებები უნდა ხდებოდეს მოთხოვნილებების გათვალისწინებით, რაც ნიშნავს ფასების დაწესებას იმ მოთხოვნილებებთან თანაფარდობაში, რომლებიც ამა თუ იმ ეტაპზე ღებულობს ყველაზე გაბატონებულ მნიშვნელობას³ მოთხოვნა-მიწოდების რეგულირება ყველა ფასის ფუნქციას წარმოადგენს, მაგრამ სხვა ფასებისაგან განსხვავებით საბითუმო და შესასყიდ ფასებში აქცენტი გადატანილია შრომის უშუალო საზოგადოებრივ დანახარჯებზე და წარმოების სტიმულირების გაძლიერებაზე, ხოლო საცალო ფასები ყველაზე მეტადაა მოწოდებული არეგულიროს მოთხოვნა-მიწოდების თანაფარდობა.

საცალო ფასების აუცილებელი მოთხოვნაა უზრუნველყოს საწარმოთა დანახარჯების ანაზღაურება, ოპტიმალურად დაუკავშიროს მოთხოვნილებების მოცულობა და სტრუქტურა, უზრუნველყოს შრომის მიხედვით განაწილების პრინციპის მოქმედება, დაიცვას მოთხოვნა-მიწოდების წონასწორობა. საცალო ფასებზეა დამოკიდებული ხელფასის მასტიმულირებელი როლის გაძლიერებაც. იგი სტიმულს აძლევს ახალი საქონლის წარმოებას, არეგულირებს განსაკუთრებულ, ნეიტრალურ და არააუცილებელ მოთხოვნილებებს. საცალო ფასების მეშვეობით უნდა მოხდეს სახალხო მოხმარების დაახლოება მეცნიერულად დასაბუთებულ ხორმებთან, დეფიციტური საქონლიდან არა-დეფიციტურ საქონელზე მოხმარების გადართვა და დეფიციტური საქონლის წარმოების ზრდის დაჩქარება.

საცალო ფასები პერიოდულად უნდა იცვლებოდეს მოთხოვნა-მიწოდებას შორის თანაფარდობის ცვლილების გამო. ადამიანის შრომითი შემოსავლების ზრდა იწვევს მოთხოვნა-მიწოდებას შორის დამოკიდებულების შეცვლას, ამიტომ იგი თხოულობს ფასების გადასინჯვასაც. მაგრამ ასევე მხედველობაში უნდა გვექონდეს ის გარემოებაც, რომ მოთხოვნა-მიწოდების კანონის მოქმედებაზე დამყარებული თავისუფალი საბაზრო ურთიერთობები არ შეიძლება ფასწარმოქმნის ერთადერთ გზას წარმოადგენდეს სოციალიზმის დროს. ფასების მოძრაობა წარმოების მოცულობის, საქონლის რეალიზაციის, მოსახლეობის ფულად შემოსავალთან ერთად დაქვემდებარებული უნდა იყოს გეგმაზომიერ ურთიერთობებს. სახელმწიფო ცენტრალიზებული წესით უნდა განსაზღვრავდეს რიგ მნიშვნელოვან პროდუქტებზე ფასების დონეს და აწესებდეს მასზე კონტროლს.

მართალია ფასები მუდმივად უნდა იცვლებოდეს მოთხოვნა-მიწოდებას შორის თანაფარდობის ცვლილების გამო და ასეთ პირობებში ფასების სახელმწიფო კომიტეტის წარმომადგენლების არაოპერატიულობისა და მათ მიერ მთელ რიგ პროდუქტებზე საწარმოო დანახარჯების, დამზადების ტექნოლოგიის და სხვა ფაქტორების არაპროფესიული ცოდნის შედეგად განსაზღვრული ფასები იქცევა დამაბრკოლებელ გარემოებად ეკონომიკის დაბალანსებაში, მაგრამ მიუხედავად ამისა, თავისუფალი ფასწარმოქმნა საბაზრო მექანიზ-

³ ფასებისა და მოთხოვნილებების ურთიერთკავშირის საკითხი განხილული გვექვს ნაშრომში: მ. თოქმაჯიშვილი. „მოთხოვნილებების სტრუქტურის ფორმირების თავისებურებები თანამედროვე ეტაპზე“. „მაცნე“. ეკონომიკისა და საპარათლის სერია. 1989, № 1.

მის გზით მთელ რიგ პროდუქტებზე მაქსიმალურად უნდა იყოს შეზღუდული. ეს ეხება იმ პროდუქტებს, რომელთა სამომხმარებლო თვისებები ზღვარდებული და სტაბილურია. ასეთ პროდუქტებს კი განეკუთვნება უპირველეს ყოვლისა კვების პროდუქტები, აგრეთვე ზოგიერთი სახის სამრეწველო საქონელი.

ამჟამად მოთხოვნა პირველი საჭიროების საგნებზე (მაგ., კვების პროდუქტებზე) ჭარბობს მის მიწოდებას. მიუხედავად ამისა, ამ პროდუქტებზე ცენტრალიზებული სახელმწიფო ფასწარმოქმნა უნდა ეფუძნებოდეს დაბალშემოსავლიანი მოსახლეობის მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების აუცილებლობას, ხოლო ამავე დროს არააუცილებელი მოთხოვნილებების საგნებზე (მაგ., ბროლის ჭაღებზე, ძვირფას სამკაულზე, ხალიჩებზე და ა. შ.). ფასწარმოქმნის საბაზრო მექანიზმს უნდა მიენიჭოს გადაწყვეტი მნიშვნელობა.

თავისუფალი საბაზრო მეთოდებით ფასწარმოქმნა შეზღუდული უნდა იყოს ყველაზე საარსებო მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებაში. ზოგიერთი აუცილებელი მომსახურება, როგორცაა მაგალითად, სამედიცინო მომსახურება, განათლების შილება და ა. შ. უსასყიდლო უნდა დარჩეს, ხოლო დანარჩენზე კი, მაგალითად საბინაო მომსახურებაზე, სურსათზე და ა. შ. ფასები ხელმისაწვდომი უნდა იყოს მოსახლეობის აბსოლუტურად ყველა ფენისათვის. ამ მოთხოვნილებების ზემოთ ადამიანს უნდა ჰქონდეს შესაძლებლობა საკუთარი შემოსავლების ხარჯზე აიმაღლოს კეთილდღეობა. ამ შემთხვევაში კი ფასწარმოქმნის საბაზრო მექანიზმს უნდა მიენიჭოს განმსაზღვრელი როლი.

შეიძლება ვიფიქროთ, რომ პირველი საჭიროების საგნებს მოსახლეობა მაშინაც შეისყიდის, როცა განსაკუთრებული საბაზრო პირობების გამო მათზე ფასები გაიზრდება, მაგრამ იგი მოხდება სხვა მოთხოვნილებების შეზღუდვის საფუძველზე, მათი ცხოვრების დონის გაუარესების შედეგად. ამიტომ მით უფრო აუცილებელია მათზე სახელმწიფო ცენტრალიზებული ფასწარმოქმნის პოლიტიკის გატარება.

ისეთ საგნებზე, რომლებიც პირველ საარსებო მოთხოვნილებებს არ განეკუთვნებათ (მსუბუქი ავტომანქანები, ზოგიერთი სახის ავეჯი, რადიო-ტელე-ფონო საქონელი, მომსახურება სასტუმროებში და ა. შ.) ფასები ღრმად დიფერენცირებული უნდა იყოს და უნდა განსაზღვრავდეს ამ საგნების მოხმარების სხვადასხვა დონეებს. ფასების ასეთი განსხვავება ზემოქმედებს მყიდველის ფსიქოლოგიაზე და ახდენს მოთხოვნა-მიწოდების დაბალანსებას. საერთოდ კი საცალო ფასები შესაბამისობაში მოიყვანენ მოთხოვნა-მიწოდებას მხოლოდ მაშინ, როდესაც ადამიანის ძირითადი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება დამყარება იმ პროდუქტებს, რომელთა შექმნაც შესაძლებელი გახდება საშუალო ხელფასის ფარგლებში.

სოციალისტურ საზოგადოებაში ყოველთვის მიზანშეწონილი იქნება შეიზღუდოს ერთი სახის პროდუქტის მოხმარება, ხოლო მეორე სახის კი გაფართოვდეს. ეს უპირველეს ყოვლისა ეხება ირაციონალური მოთხოვნილებების პროდუქტებს (მაგ., ალკოჰოლს, თამბაქოს და ა. შ.), რომელზედაც ფასწარმოქმნა უნდა დამყაროს საცალო ფასების პერიოდული ზრდის სახელმწიფო პოლიტიკას მოსახლეობის შემოსავლების ზრდის შესაბამისად მათი მოხმარების შეზღუდვის მიზნით.

ამჟამად გაძლიერდა მოთხოვნილებები მოხმარების ისეთ საგნებზე, რომლებიც გამოსადეგია ხანგრძლივი დროის განმავლობაში. ამ მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება სხვა პროდუქტებზე მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებასთან შედარებით საშუალო დონეზე უფრო დაბალია. ეს იწვევს მოთხოვნილებების გადართვას სხვა საგნებზე, განსაკუთრებით კი ისეთზე, რომლებიც დეფიციტურია, მაგრამ მათი შოვნა სხვადასხვა არხებით საესეებით შესაძლებელია.

საერთოდ დეფიციტური საქონელი არსებობს არა მარტო მათი წარმოებისათვის რესურსების შეზღუდულობის გამო, არამედ მოთხოვნილებების ელასტიურობისა და დინამიურობის შედეგადაც. ამის საფუძველზე მრავალი პროდუქტი განიცდის უფრო მეტად მორალურ გაცვეთას. ასეთ პროდუქტებზე საცალო ფასების ზრდამ შეიძლება აღარ დააინტერესოს საწარმოება შემცირონ ისედაც გაბერილი დანახარჯები და გააფართოვონ წარმოება. ამ შემთხვევაში ალბათ ყველაზე სწორი იქნება თუ ფასების ზემოქმედებით მყიდველის ინტერესებზე აქცენტი გადაიტანება ისეთ პროდუქტებზე, რომლებიც ზემოქმედებენ ანალოგიურ, დაუკმაყოფილებელ მოთხოვნილებებზე. მართალია ამით ეს მოთხოვნილებები არ გაქრება, მაგრამ იგი დაკმაყოფილება მისი შემცველი სხვა პროდუქტის მოხმარებით და მხოლოდ დროებით. დადგენილია, რომ დროის სხვადასხვა მონაკვეთში ერთი მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას მეტი მნიშვნელობა ენიჭება, მეორესთან შედარებით გარკვეულ საფეხურამდე, მაგრამ დგება ისეთი მომენტი, როდესაც მეორე მოთხოვნილების დაკმაყოფილება უფრო აუცილებელი ხდება ვიდრე პირველის. ამ შემთხვევაში ამ უკანასკნელის რეალიზაცია იზღუდება და იგი გადაირთვება მეორე მოთხოვნილებაზე. ზოგიერთი ავტორის გამოთქმით, ხდება მოთხოვნილებების გათანაბრებული დაკმაყოფილება და იგი კანონის ძალას აქენს⁴. ეს გარეობა ფაქტურად შეუძლებელს ხდის ამ სახის პროდუქტებზე სახელმწიფო ცენტრალიზებულ ფასწარმოქმნას და მოითხოვს საბაზრო მეურნეობის კანონების გამოყენებას.

საერთოდ კი უნდა შევნიშნოთ, რომ თავისუფალი ფასწარმოქმნით მოთხოვნა-მიწოდების წონასწორობის დამყარება დამახასიათებელია მოხმარებით კეთილდღეობისა და მომსახურების შეფარდებით ბალანსირებული ბაზრისათვის, მაგრამ თხოულობს არსებით უფრო სწორ ინტერპრეტაციას დაუკმაყოფილებელი მოთხოვნის მნიშვნელოვანი მოცულობისა და მოსახლეობის ჭარბი დანახოვების არსებობის პირობებში⁵. რადგან ფასების ზრდა ყოველთვის არ არის მოწოდებული ამოიღოს მოსახლეობისაგან ჭარბი ფული და მისი შემცირება კი ყოველთვის ვერ გააფართოებს პროდუქტის მოხმარებას, ამიტომ ჩვენს პირობებში კიდევ უფრო საჭირობოროტო ხდება სახელმწიფო ცენტრალიზებული ფასწარმოქმნის შეხამება საბაზრო მეურნეობის მექანიზმთან. სოციალური პოლიტიკის ძირითად ღერძს და გენერალურ მიმართულებას კი უნდა წარმოადგენდეს პროდუქციის ხარისხისა და სამომხმარებლო თვისებების უპირატესი ზრდა ფასების ცვლილებასთან შედარებით, რაც ნიშნავს,

⁴ Пастухов И. С. Экономические интересы, распределение и потребление при социализме. Воронеж. 1987. с. 136.

⁵ Социальные аспекты распределительной политики. М., 1984, с. 89.

ერთის მხრივ, მოხმარების ეფექტის ზრდას, ხოლო, მეორეს მხრივ, კი ფასების შეფარდებით შემცირებას მათი აბსოლუტური ზრდის პირობებშიც.

ამგვარად შეიძლება დავასკვნათ, რომ მოთხოვნა-მიწოდებას შორის წონასწორობა სოციალიზმის დროს უნდა ემყარებოდეს ადამიანის კეთილდღეობის უზრუნველყოფის მიზანდასახულ ღონისძიებათა სისტემას, ადამიანის მრავალმხრივი მოთხოვნილებების გათვალისწინებას სოციალურ-ეკონომიკური ურთიერთობის მართვაში. მოთხოვნა-მიწოდებას შორის წონასწორობის დამყარება უნდა ეფუძნებოდეს არა მარტო მოსახლეობის ფულადი შემოსავლების განსაზღვრას და მის შესაბამისად ფასწარმოქმნას, არამედ იმ მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების აუცილებლობას, რომელიც შესაბამისობაშია სოციალიზმის ძირითად ეკონომიკურ კანონში ასახულ მიზანთან.

მ. დ. თოქმაზიშვილი, დ. ა. შავლოხაშვილი

К ВОПРОСУ О ЗАРАБОТНОЙ ПЛАТЕ, РОЗНИЧНЫХ ЦЕНАХ, СПРОСЕ И ПРЕДЛОЖЕНИИ

Резюме

В современных условиях развития нашей страны установление соответствия между спросом и предложением должно опираться на сочетание государственного централизованного ценообразования с механизмом рыночного хозяйства. При этом цены на жизненно необходимые предметы потребления должны регулироваться государством, исходя из покупательной способности низкооплачиваемых работников, и, таким образом, создавать определенный уровень необходимого потребления всего народа. На остальные же предметы потребления цены должны быть дифференцированы согласно законам рынка и доходам населения. Эти общие и характерные социализму принципы должны лежать в основе современной реформы ценообразования.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის სოციალისტური ეკონომიკის გამოცდილების განყოფილებისა და ეკონომიკური აზრის ისტორიის განყოფილებამ

С. И. ГАЛДИНА

К ВОПРОСУ О ТРАКТОВКЕ ПОНЯТИЯ ОБЩЕСТВЕННО
НЕОБХОДИМЫХ ЗАТРАТ ТРУДА ПРИ СОЦИАЛИЗМЕ

Вопросы формирования и количественного определения общественно необходимых затрат труда (ОНЗТ) являются одной из ключевых проблем теории и практики социализма. Общеизвестным в настоящее время является то, что общественно необходимые затраты должны стать основой ценообразования. Отклонение же от ОНЗТ называется одной из причин затратного функционирования экономики. Но, несмотря на установление казалось бы конкретного места ОНЗТ в создаваемом хозяйственном механизме, при ближайшем рассмотрении оказывается, что построенное на базе учета ОНЗТ ценообразование все еще вынуждено оставаться зданием, возводимым на песке. Уже простой обзор работ советских экономистов показывает, что в них отсутствует единое мнение по поводу возможных методов количественного определения ОНЗТ. Впрочем, не менее важно то, что существующее многообразие взглядов на ОНЗТ во многом объясняется отсутствием единого методологического подхода к ОНЗТ, преобладающим прикладного подхода к проблеме. Отсюда — своеобразная «вольность» в подходе к ОНЗТ, когда нарушается единая методологическая линия, идущая от «Капитала» К. Маркса, и лишь отдельные экономисты пытаются объяснить свою позицию, опираясь на развитие самих основ экономической теории марксизма, а не на поверхностное их применение.

Как уже отмечалось, в экономической литературе установилась множественность подходов к количественному определению ОНЗТ. Общественно необходимые затраты предлагают определять как среднеотраслевые фактические затраты, на базе групповых зональных или региональных издержек, предельных или замыкающих затрат, минимальных затрат, по формуле цены производства модифицированной стоимости или социалистической цены воспроизводства, исчислять на уровне единичного продукта, отрасли, народного хозяйства. Даже если отвлечься от поисков единого методологического подхода к формированию ОНЗТ, можно высказать обоснованные претензии к каждому из вышеперечисленных методов подсчета ОНЗТ, просто мысленно применив каждый из них к использованию в практике социалистического хозяйствования.

Прежде чем перейти к рассмотрению основных концепций ОНЗТ, следует заметить следующее: совершенно очевидно, что определение ОНЗТ на уровне единичного продукта, отрасли и народного хозяйства¹ не может служить основой ценообразования. Кажется, не

¹ Дунаева В. С. Экономические законы социализма в системе расширенного воспроизводства. М., 1987, с. 143—155.

надо искать доказательства того, что в отношении определения «общественно необходимые затраты труда» всегда должен рассматриваться только народнохозяйственный аспект, другие же виды затрат могут быть представлены индивидуальными, нормативными затратами, которые могут быть взвешиваемы с определенным уровнем ОНЗТ. Получается странная логика — определяя различные уровни, естественно допустить, что они отличаются друг от друга; тогда естественным следствием является вывод, что затраченный на производство единичного продукта труд может быть признан на уровне отдельного предприятия или отрасли общественно необходимым и наоборот. Обосновывая свою позицию по данному вопросу, автор указанной работы ссылается на методологию К. Маркса. Действительно, К. Маркс рассматривает ОНЗТ на разных уровнях исследования, но у него это лишь различные ступени развертывания содержания этой категории от более абстрактных к более конкретным формам. В работе же Дунаевой В. С. предлагается чуть ли не метод исчисления ОНЗТ на всех перечисленных выше уровнях. Впрочем, подобная «нестыковка» с методологией К. Маркса и вообще множественность существующих концепций ОНЗТ имеют свои объективные корни, с одной стороны, в требованиях практической жизни по дифференциации применяемых показателей, с другой — в имевшей место догматизации ряда положений экономической теории, когда применяемые в сфере конкретной экономики показатели находили свое искаженное отражение в стабилизировавшейся на уровне более ранних представлений теории. Происходил и иной процесс — от догматизации теории к догматизации некоторых показателей, рекомендуемых для применения в конкретной экономике. Наглядным примером здесь может служить концепция среднеотраслевых фактических затрат.

Концепция среднеотраслевых фактических затрат неоднократно подвергалась критике в советской экономической литературе, однако обойти её здесь было бы несправедливо, так как именно она явилась базой функционирования затратных показателей в нашей экономике. Основана она на простом переносе выванного из контекста исследуемой К. Марксом системы отношений капитализма определения общественно необходимого рабочего времени в систему производственных отношений социализма. С. Р. Кириллов совершенно правильно замечает, что средние затраты труда дают величину стоимости единицы товара только если выполняются следующие предпосылки:

«1) общественная потребность существует одинаково на каждую единицу произведенного продукта;

2) труд в обществе распределен пропорционально потребностям; все части общественного продукта имеют одинаковую общественную полезность»², то есть те предпосылки, которые были характерны для исследований К. Маркса, где вопросы функционирования экономики в связи с производством потребительных стоимостей в большинстве своем были вынесены за пределы анализа. Как известно, современная экономика в Советском Союзе не обладает достаточно эффективным механизмом своевременного выравнивания объемов и структуры производства и платежеспособного спроса, поэтому проведение прямых аналогий показателей централизованно планируемой экономики с капи-

² Кириллов С. Р. Соизмерение затрат и результатов в теории планового ценообразования. М., 1987, с. 63.

талистическим механизмом регулирования не имеет практического смысла. Впрочем, развитие социалистических рыночных отношений также не должно давать повода для поспешных аналогий.

Достаточно очевидно негативные последствия возможного применения концепции среднетраслевых затрат на практике в качестве основы ценообразования. Это прежде всего — торможение научно-технического прогресса. По этому поводу Гатовский Л. пишет следующее: «Общественно необходимые затраты труда при интенсификации не могут определяться ныне существующим средним фактическим технико-экономическим уровнем производства. Öffentlichно нормальные условия представляли бы преобладающие сейчас предприятия, которые ни по своему техническому потенциалу, ни по качеству хозяйствования, организации производства, результативности использования ресурсов, их затратам не соответствуют современным, объективно обусловленным интенсификацией требованиям»³. К факторам, способствующим широкому распространению концепции, С. Р. Кириллов относит удобность этого метода для математизации анализа: «Техническая версия стоимости (так называет С. Р. Кириллов концепцию среднетраслевых фактических затрат — С. Г.) в настоящее время, если говорить о способе измерения затрат, стала гораздо более оснащенной и выступает уже как своеобразная интерпретация методов анализа межотраслевого баланса»⁴. Он приводит следующее высказывание сторонников технической версии: «Нельзя отказываться от определения ОНЗТ как средних затрат, не отказываясь от монизма трудовой стоимости и нет поэтому оснований подвергать сомнению адекватность аппарата балансовых уравнений марксовской теории трудовой стоимости»⁵. Критикуя данное положение, С. Р. Кириллов даже не прибегает к доказательству через проецирование особенностей применения теории стоимости К. Маркса в современной экономике, ему достаточно найти методологическую ошибку в данном высказывании, заключающуюся в смешении разных аспектов различных структурных элементов способа производства как единого целого⁶.

Концепция определения ОНЗТ на базе цены производства по методологической установке сближается с измерением ОНЗТ на базе среднетраслевых фактических затрат, хотя количественный результат получаем, естественно, различный — формула цены производства определяет прибыльность производимой продукции соответственно увеличению фондоемкости. Эта общность состоит в том, что обе концепции якобы непосредственно основываются на непосредственном применении теории К. Маркса, в данном случае — цены производства в третьем томе «Капитала». Здесь опять же игнорируется тот факт, что закономерности, связанные с формированием цены производства, проявляются только в рыночной экономике со свободным переливом капитала либо основных фондов, в условиях конкурентной борьбы, к тому же не априори, но постфактум, что тоже весьма существенно. Без наличия данных условий формирование цен на базе

³ Гатовский Л. Стоимость и потребительная стоимость в условиях интенсификации, «Вопросы экономики», 1987, с. 18.

⁴ Кириллов С. Р. Указ соч., с. 58.

⁵ Моисеенко И. А., Попов М. В. Математика в политической экономии. Л., 1982, с. 91—92. Цит. по С. Р. Кириллов. Указ. соч., с. 58.

⁶ Кириллов С. Р. Там же.

цен производства превращается в желание «дать каждой сестре по серьгам». Для несбалансированной экономики, в условиях отсутствия достаточных внутренних стимулов развития и совершенствования построение цен по принципу цен производства неизбежно должно было способствовать росту фондоемкости, количественному наращиванию и одновременному замораживанию производственного потенциала, что, собственно говоря, и произошло. Однако в практике планирования ставилась и решалась лишь частичные задачи, например, та, что при различной фондоемкости производств и разной скорости оборота средств для производства разных отраслей требуется разный уровень накоплений. Ковалевский Г. Т. так описывает эту ситуацию: «Невозможность установления цен при социализме по схеме цен производства вынудила практических работников отыскивать эмпирически для каждой отрасли такой уровень цен, который обеспечивал бы им хозяйственную деятельность предприятий и необходимые собственные источники для расширенного воспроизводства... При установлении оптимальных цен 1982 г. в промышленности СССР уровень рентабельности определен от 9,9% в электроэнергетике до 33% в легкой»⁷. Как мы видим, здесь преобладает компенсационный подход к оценке производственной деятельности, скрытия апелляция к целесообразности жесткой схемы командного планирования. Ковалевский Г. Т. критически относится к возможности использования концепции цены производства в практике планирования: «Единый уровень рентабельности к производственным фондам во всех отраслях установить невозможно и потому цену производства нельзя считать схемой социалистического ценообразования»⁸. Однако такой подход к проблеме является все же еще эмпирическим, опирающимся на отрицательный опыт планирования, в то время как отрицательные последствия такого подхода могли быть выявлены уже на стадии теоретической разработки. Концепция цены производства все еще имеет достаточное число сторонников. Характерна статья Юдкина А. И. в журнале «Экономические науки», где он разрабатывает актуальную ныне тему модификации стоимости при социализме. Присоединяясь к его критике противников разработки этой темы, опирающихся на тезис об отсутствии при социализме процесса модификации стоимости, думается, было бы поспешным, как это делает автор, отождествлять процесс модификации стоимости только с превращением стоимости в цену производства, прибавочной стоимости в среднюю норму прибыли, представляется, что, в зависимости от конкретных условий воспроизводства общественного продукта, данный процесс принимает более разнообразные формы. Само же по себе установление цен на базе производства не является ни целью, ни средством построения интенсивного типа расширенного воспроизводства. Юдкин А. И. так выражает свою позицию: «Формирование средней нормы прибыли и превращение стоимости товаров в цену производства непосредственно обусловлено при социализме необходимостью следующих процессов: 1) создания равных экономических условий расширенного воспроизводства для функционирования на началах полного хозрасчета, самокупаемости и самофинансирования; 2) уравни-

⁷ Ковалевский Г. Т. Закономерности образования стоимости при социализме. Минск, 1982, с. 41.

⁸ Там же.

⁹ Юдкин А. Модификация стоимости при социализме. «Экономические науки», 1988, № 6, с. 53.

нения экономической эффективности производства различных отраслей для общества; 3) максимизации экономической эффективности совокупного общественного производства»⁹. Впрочем, здесь мы имеем не принципиальное различие в понимании экономической ситуации, а различие приоритетов в исследовании. Определяя свои подходы к ОНЗТ, мы ставим этот вопрос прежде всего как центр проблемы экономической эффективности функционирования экономики, определения ценностного ориентира, соответствующего задаче ускорения экономического развития страны. Юдкин А. И., как и многие другие экономисты, в качестве центрального момента исследования ОНЗТ ставит социальные приоритеты. К чести Юдкина А. И. надо заметить, что он не смешивает социальные приоритеты и экономические условия их осуществления. Так, он пишет относительно экономических условий: «...приближение фактических цен товаров к ценам производства — постоянный процесс, осуществление которого должно достигаться посредством планомерного управления ценообразованием (с использованием рыночного механизма) в единстве с планированием развития народного хозяйства. Полное же совмещение фактических цен (оптовых цен) с ценами производства — это «идеал» экономики, а не ее непосредственная действительность»¹⁰. Однако можем ли мы при определении ОНЗТ отойти от изучения проблем экономической целесообразности, как это происходит у Юдкина А. И. и ряда других экономистов, от проблем создания эффективного хозяйственного механизма? Ведь именно на базе становления последнего мы только и можем обеспечивать осуществление социальных приоритетов. Задача науки — не только ставить цели, но и исследовать условия их достижения, в экономической же жизни цели часто являются только производными от условий.

Именно различие выбранных точек зрения на использование цены производства в практике социалистического хозяйствования определяет подход Ковалевского Г. Т. с одной стороны и Юдкина А. И. — с другой. Ковалевский Г. Т. критикует концепцию цен производства исходя из несовместимости её с действующим хозяйственным механизмом, Юдкин А. И. принимает её, абстрагируясь от всех проблем, связанных с функционированием хозяйственного механизма. Вывод Ковалевского Г. Т., опирающийся на практику социалистического хозяйствования, в отношении цены производства достаточно точен, но насколько оправдана позиция Юдкина А. И., опирающаяся на определенные теоретические обоснования? Обратимся к более полному варианту основных положений развернутых Юркиным А. И. «социальных приоритетов. Он пишет: «Равенство и равнозначность всех отраслей народного хозяйства как необходимых звеньев общественного разделения труда и функционирования единого «общего предприятия» — незыблемый закон социалистической экономики. Отсюда и вытекает необходимость обеспечения на деле всем отраслям равных экономических условий воспроизводства, равных возможностей для постоянного обновления и развития производства на началах полного хозяйственного расчета.

Равенство экономических условий воспроизводства — это прежде всего равная рентабельность отраслей (при условии пропорцио-

¹⁰ Юдкин А. Указ соч., с. 55.

нальности общественного производства) а, значит, равная экономическая эффективность отраслей для общества, равная экономическая эффективность производства всех видов товаров»¹¹.

Известно, что подобного рода «социальное равенство» пропагандируется в экономической литературе не одним Юдкиным А. И. Здесь присутствует уже отмечавшийся нами принцип уравнительности — «каждой сестре по серьгам». Весьма сомнительно, на наш взгляд, называть равнозначность всех отраслей незбылемым законом социалистической экономики, так же, как и обеспечение равной экономической эффективности отраслей. Здесь смешивается необходимость обеспечения социальной гарантии распределения по труду, что действительно является незбылемым законом социалистического общества, с экономическими закономерностями развития производительных сил, динамика которых непосредственно оказывает воздействие на производственные отношения общества и естественно отличается от равномерной. Лучшим экономическим стимулом развития прогрессивных отраслей служит именно их большая экономическая эффективность. Искусственное уравнивание экономической эффективности на деле означало бы потерю экономикой ценностных ориентиров и как следствие — неизбежное замедление темпов роста и дисбалансы в экономическом развитии. Формирование цен по принципу цен производства происходит постфактум, после выявления реального спроса и только в экономике со свободным движением средств, имеющих тенденцию «перетекания» в более прибыльные отрасли, что в конечном итоге в «идеале» и дает равную прибыльность на равные вложения.

Своеобразной модификацией концепции цены производства выступает определение ОНЗТ по формуле социалистической цены воспроизводства, или, как её иначе называют, формуле модифицированной стоимости: $(C+W(1+P') + e K'Ф)$, где

C — себестоимость,

W — заработная плата,

P' — норматив использования трудовых ресурсов,

e — норматив эффективности фондов,

K' — коэффициент дифференциации эффективности фондов,

$Ф$ — производственные фонды¹².

Данной концепции расчета ОНЗТ, предложенной В. С. Немчиновым, придерживаются Дьяченко В. П., Вечканов В. С., Васьков С. Т., Ковалевский Г. Т. и другие. Пожалуй, именно эта концепция, а также концепция замыкающих затрат насчитывают наибольшее число сторонников среди советских экономистов. Недостатком, отмечающимся и самими сторонниками использования этой формулы, является сложность определения в ней коэффициентов приведения ресурсов. Объективно следует заметить, что определение данных коэффициентов для всех видов продукции практически невозможно ни сейчас, ни в будущем. Вероятно, можно будет исчислять эти коэффициенты для отдельных выборочных продуктов или однородных их групп с известной долей приближения, зависящей от динамики ряда факторов, воздействующих на формирование ОНЗТ. Однако такие данные могут быть использованы только для ориентирующего планирования или для

¹¹ Юдкин А. И. Указ. соч., с. 54.

¹² Васьков С. Т. Региональная дифференциация общественных затрат. М., 1987 г., с. 9—10.

контроля за динамикой цен, но никак не пригодны для конкретного установления цен на продукцию, т. к. последние объективно еще должны корректироваться факторами, лежащими на стороне спроса и предложения, а динамизм изменения этих и других факторов, действующих на ОНЗТ, не позволяет установить их с достаточной степенью точности.

В русле экономико-математического направления исследований были развиты концепции предельных и замыкающих затрат. Согласно концепции замыкающих затрат общественно необходимыми считаются средние затраты в худших, но все еще необходимых для удовлетворения потребностей условиях производства. Этой концепции придерживается, в частности, С. Р. Кириллов. Он отмечает, что ориентация ценового планового норматива на наибольшие с учетом динамики затраты вытекает из общей для всей коммунистической формации закономерности. В частности, это обусловлено необходимостью обеспечить равную оплату за равный труд¹³. Нами уже отмечалось, что принципы распределения не могут служить достаточным основанием для выстраивания на их основе закономерностей отношения непосредственного производства, которое более независимо от распределения, чем это представлено в критикуемой концепции. Построение же цен на компенсационной основе лишено бы их стимулирующей функции. Положительным моментом этой концепции является желание выявления и фиксации максимально допустимых для общественного производства на данный момент времени затрат. Таким образом, данный показатель может выступать одним из ориентиров хозяйствования, однако не может служить основой для образования цен. Более убедительной в данном отношении выглядит позиция, когда принцип замыкающих затрат относится только к добывающим и природоэксплуатирующим отраслям. Здесь, как отмечает Петраков Н., принцип замыкающих затрат базируется на марксовской теории дифференциальной ренты¹⁴.

Концепция замыкающих затрат в ряде случаев вписывается в модель предельных затрат оптимального плана, которая основана на подсчете затрат общества на предельно малые приращения того или иного вида продукции. Защищая эту концепцию, Гребенников П. И., в частности, пишет: «Если при производстве продукта существуют неравные условия приложения труда, то именно предельные, а не средние затраты показывают, сколько общественного труда и производственных ресурсов будет необходимо для производства дополнительной единицы продукции при увеличении потребностей, или сколько экономится общественного труда и других ресурсов при сокращении потребности в нем на единицу»¹⁵.

Отражая основной смысл соизмерения затрат и результатов в концепции СОФЭ, Федоренко Н. П. указывает: «... в общей структуре потребительных стоимостей становится жизненным вопрос, насколько интенсивна потребность в добавочных количествах (приращениях) того или иного вида продукции. Мера сравнительной потребности в до-

¹³ Кириллов С. Р. Соч., с. 28.

¹⁴ Петраков Н. Плановая цена в системе управления народным хозяйством. «Вопросы экономики», 1987, № 1, с. 51—52.

¹⁵ Гребенников П. И. Структура общественных затрат труда и плановое ценообразование. Л., 1984, с. 71.

базовных количествах продукта и является основой для соизмерения потребительных стоимостей»¹⁶. Действительно, понимаемые так предельные затраты и именно они могут выразить направление, тенденцию, согласно которой изменяются цены на данный продукт в ближайший период по сравнению с базовым периодом, и этот экономический смысл у концепции предельных затрат нельзя отнять. Однако эта концепция, как и рассмотренные нами ранее, опирается на некоторые скрытые абстракции от ряда условий реально существующей экономики и не может в полной мере служить основой формирования ценностных отношений, которые, как известно, представляют собой поверхностный, наиболее изменчивый слой производственных отношений.

Несмотря на ценность учета приращений затрат на производство продукта, их соотношения с потребностями и возможностями общества, производство представляет собой столь сложный механизм, что учесть в плане все оптимальные взаимодействия для производства единичного продукта представляется совершенно невозможным. Приращение продукта может достигаться за счет как используемых, так и вновь вовлекаемых ресурсов, одни и те же ресурсы могут быть использованы с различной степенью эффективности на удовлетворение самых разнообразных потребностей, традиционные ресурсы могут быть использованы как по схеме прошлых лет, так и по новой схеме. Все многообразие данных и иных, связанных с учетом потребностей, зависимостей не подвластно количественному анализу, абстрагирование же от сложности, многовариантности этих процессов не может способствовать созданию реального механизма эффективного развития экономики. Не случайно для концепции предельных затрат характерными являются поддержка механизма централизованного установления цен и отказ от принципа конкурентного ценообразования¹⁷. Здесь еще отсутствует обращение к механизму сочетания плана и рынка, который бы позволил использовать преимущества обеих форм.

Завершая обзор основных концепций ОНЗТ в современной экономической литературе, следует, видимо, упомянуть еще одну — концепцию минимальных затрат, под которой понимаются средние затраты на прогрессивных, передовых предприятиях. Такой позиции придерживаются Дерябин А., Готовский Л., Тарасов В и др. Между их взглядами есть различие, однако в данном случае нас интересует лишь то, что представители данной концепции объединяет. Это прежде всего понимание необходимости дать производству достижимую цель, ориентиры совершенствования производственного процесса.

Как уже отмечалось, в определенной мере представленная в трудах экономистов множественность подходов к ОНЗТ обусловлена объективным процессом дифференциации знаний, что особенно должно быть характерным для плановой экономики. Однако выдвигаемые концепции ОНЗТ не дополняют, а отрицают друг друга, предлагая единственное количественное решение для выражения ОНЗТ. Известно, что К. Маркс в «Капитале» дал единое определение ОНЗТ как рабочего времени, «которое требуется для изготовления какой-либо потребительной стоимости и при наличных общественно нормальных условиях производства и при среднем в данном обществе уровне умелости и интен-

¹⁶ Федоренко Н. П. Вопросы оптимального функционирования экономики. М., 1980, с. 87.

¹⁷ Федоренко Н. П. Указ. соч., с. 104.

сивности труда»¹⁸. Возможно, именно эта единственность определения обусловила поиск одного, единого показателя ОНЗТ в советской экономической литературе. Вместе с этим методологический подход к проблеме ОНЗТ для социалистической экономики все еще достаточно неопределен, чаще же просто не ставится. Как мы видели на примере анализируемых концепций, они развиваются либо на основе прямых аналогий с определением ОНЗТ у К. Маркса вне контекста реальных условий, либо отождествляются с теми или иными представлениями об уровне целесообразных затрат труда, обеспечивающих их специфическое общественное признание, причем среди последних мы встречаем представления как о максимальных целесообразных, так и о минимальных целесообразных затратах.

При разработке методологии политической экономии социализма было бы упрощением искать прямые аналогии с определением ОНЗТ, данным в 1 томе «Капитала». Это связано с необходимостью снятия при исследовании современных нам производственных отношений социализма ряда абстракций, которые использовались К. Марксом при изучении закономерностей развития капиталистического способа производства. Последнее обусловлено специфическими особенностями развития современных производительных сил, которые все активнее влияют на процессы формирования производственных отношений и требуют своего «присутствия» уже в исходном пункте анализа. Думается, при разработке политической экономии социализма особую роль будет играть своеобразная шкала общественных затрат, включающая и минимальный и максимально допустимый уровни затрат, а также общественно нецелесообразные затраты. Вместе с тем затраты, входящие в эту шкалу, не следовало бы видимо называть по аналогии с ОНЗТ у К. Маркса общественно необходимым рабочим временем, т. к. они имеют иное содержание и их отождествление способствовало бы смешению понятий. Скорее это шкала признаваемых обществом уровней себестоимости продукции, аналогичных уровням издержек производства капиталистических предприятий, а также уровней себестоимости, превышающих общественно целесообразные траты. Данные общественно целесообразные затраты существенно отличаются от ОНЗТ у Маркса прежде всего тем, что это — не полные затраты труда и выражены не в трудовых единицах, а в ценностной форме. Необходимость «отпочкования» от понятия ОНЗТ ряда сопряженных понятий вызвана тем, что ОНЗТ у К. Маркса — это результирующий оценочный показатель взаимодействия процессов производства и платежеспособного спроса, результирующая организующих мер обособленных капиталистических предпринимателей и свободной игры рыночных сил. Социалистическое общество сознательно берет на себя задачу воздействия как на условия производства, так и на процесс взаимодействия производства и потребления. Для этого прежде всего необходимо понимать специфику этих двух экономических процессов (в данном случае мы абстрагируемся от социальных моментов), точнее, особенности динамики производства, динамики платежеспособного спроса и взаимодействия последних. Здесь, впрочем, нас интересуют не они сами по себе, а то, что именно особенности находят отражение в той специфической роли, которую «исполняют» показатели себестоимости, цены и прибыли.

Если себестоимость зависит прежде всего от условий конкретно-производства, цена — как от условий производства, так и от условий спроса, то прибыль является лишь результирующей первых двух показателей и по логике хозяйственной жизни не может быть начисляема заранее как процент к затратам или какому-либо виду затрат. Однако мы знаем, что ценообразование в нашей стране избрало именно этот нелогичный путь, определяя цену с помощью нормативной прибыли.

В действительности показатель, аналогичный показателю ОНЗТ в политической экономии социализма мы выделить не можем. Одна, но не единственная причина этого — целенаправленное монопольное вешательство государства в процессы воспроизводства, имеющее возможность сдвигать общественную оценку в ту или иную сторону от равнодействующей средней. Так как мы не находим для социалистической экономики прямых аналогий с ОНЗТ К. Маркса, причем не только качественных, но и количественных, вероятно, этот термин в политической экономии социализма использовать не следует. Для качественного определения шкалы себестоимости, вероятно, следует использовать ряд общественно целесообразных затрат, куда будут входить как максимально допустимые, замыкающие, средние, так и минимальные затраты. Именно в такой форме, как шкала общественно целесообразных затрат, проявляется необходимость при планировании производства дифференцированного подхода к общественным затратам труда, преодоления единообразия в подходе к передовым и отстающим производствам. Близкий предложенному сравнительный анализ себестоимости встречается в экономической литературе и предлагается для применения при анализе деятельности предприятий. Так, например, у В. А. Медведева мы читаем: «Среднеотраслевая себестоимость используется в качестве критерия при анализе индивидуальной себестоимости, для нахождения резервов её снижения. Такой критерий хотя и необходим, но недостаточен. Для предприятий с низкими издержками производства он не имеет практического применения. Но и для других предприятий это не идеальный критерий. Ведь среднеотраслевая себестоимость складывается из индивидуальной и может сама заключать в себя большие резервы. Сравнительный межзаводской анализ, по нашему мнению, должен строиться на основе сравнения индивидуальных затрат с лучшими достижениями предприятий по различным показателям, в том числе по элементам себестоимости»¹⁹.

Почему же нам пришлось прийти к выражению себестоимости через шкалу общественно целесообразных затрат, исследуя казалось бы и вовсе «третью» категорию — общественно необходимые затраты труда? Это объясняется тем, что в самой экономической литературе по ОНЗТ присутствует такое смешение. Под ОНЗТ в литературе понимаются с одной стороны издержки производства, себестоимость, короче, затраты просто по аналогии с вербальным смыслом «общественно необходимые затраты». Именно так можно характеризовать, в частности, упомянутый нами подход Дунаевой В. С., выделяющей ОНЗТ на уровне единичного продукта, отрасли народного хозяйства.

¹⁹ Медведев В. А. Закон стоимости и материальные стимулы социалистического производства. М., 1966, с. 68.

С другой стороны, под ОНЗТ понимаются так называемые полные затраты как основа цен. Такой подход, как уже отмечалось, обусловлен синтезирующим характером категории ОНЗТ в «Капитале». При построении «по аналогии» системы производственных отношений социализма он нашел свое искаженное отражение в смешении понятий. Для советской экономической литературы весьма актуальной на наш взгляд представляется необходимость введения более четких определенных в отношении ОНЗТ, точнее, исчезновение понятия ОНЗТ в его прежнем содержании и раздвоение его на затраты по условиям производства — себестоимость, шкала общественно целесообразных затрат, с одной стороны; и затраты по условиям потребления — цена и её формы с другой.

Придя к данному заключению, мы останавливаемся. Здесь необходим дополнительный анализ всех имеющихся концепций на соответствие их с общественными затратами в их новых функциях, отпочковавшихся от ОНЗТ. Данный анализ будет опираться на определенную концепцию взаимодействия плана и рынка, базы, без которой все рассуждения о месте конкретных общественных затрат висают в воздухе. К сожалению, разрабатывавшиеся до сих пор концепции ОНЗТ опирались на установку решения всех экономических проблем в рамках детального централизованного планирования, способного полностью заменить рыночное регулирование. Преодоление предубеждения к использованию товарно-денежных отношений требует новых подходов как в практике экономической жизни, так и в теории.

Представлена отделом политической экономии Института
экономики и права АН ГССР

თაბაჯ ჯოლოსაძე

ეკონომიკური დროის არსი

სოციალური დროის, როგორც ადამიანთა საზოგადოების მოძრაობა-განვითარების ობიექტური ფორმის შემადგენელ ელემენტთა შორის განსაკუთრებული ადგილი უკავია არაეკონომიკურ დროს, როგორც არაეკონომიკური, სულიერი, იდეალური ურთიერთობების ერთი მეორის შემდეგ, თანამიმდევრულად არსებობის ობიექტურ ფორმას, როგორც ამ ურთიერთობათა იმანენტურ საზომს. ეკონომიკურ და არაეკონომიკურ (იდეალურ, ანუ სულიერ, ანუ არამატერიალურ) ურთიერთობათა ურთიერთდამოკიდებულების საკითხი მისი მოჩვენებითი სიმარტივის მიუხედავად ერთ-ერთ ყველაზე რთულ და სადისკუსიო საკითხად ითვლება პოლიტეკონომიკურ მეცნიერებაში. დღემდე არ არსებობს ერთიანი აზრი მასთან დაკავშირებული ბევრა საერთომეთოდოლოგიური საკითხების შესახებ. ეს პრობლემა გარდაუვლად წარმოშობს რიგი საკითხების: ეკონომიკური ბაზისისა და ზედნაშენის ურთიერთდამოკიდებულების, წარმოებით ურთიერთობათა ერთობლიობისა და ეკონომიკური ბაზისის ურთიერთმიმართებისა და მათ შორის არსებული განსხვავების გამოკვლევის აუცილებლობას¹. ამ საკითხების, განსაკუთრებით მათთან დაკავშირებული წარმოებულ, მეორეული ეკონომიკური ურთიერთობების გამოუკვლევად შეუძლებელია სრულყოფილად გაცხსნათ ობიექტური ეკონომიკური კანონების ბუნება, რაც კიდევ უფრო აძლიერებს მისი კვლევის აუცილებლობას. ჩვენი საზოგადოების გარდაქმნის მეცნიერულად დასაბუთებულ სტრატეგიისა და ტაქტიკის სრულყოფა საჭიროებს, როგორც ეს არაერთგზის აღნიშნულა პარტიულ დოკუმენტებში, სოციალიზმის განვითარების ეკონომიკური და სულიერი ფაქტორების უფრო სრულ გახსნას. ამ საკითხების გამოუკვლევად შეუძლებელია რევოლუციური გარდაქმნების განხორციელება. აღნიშნული პრობლემის დამუშავების არასაკმარისი დონე და მეცნიერთა შეუთანხმებლობა რიგ საკვანძო საკითხებში მნიშვნელოვანწილად აფერხებს პოლიტიკური ეკონომიის განვითარებას, აფერხებს მისი, როგორც საბაზო მეცნიერების როლს.

როგორც ცნობლია, მარქსიზმის ერთ-ერთი დიდი დამსახურებაა ის რომ, მან სამყაროს მატერიალისტური გაგება ადამიანთა საზოგადოებაზე გაავრცელა, მოგვცა ისტორიის მატერიალისტური გაგება, იდეალიზმის საპირისპიროდ, რომელიც იდევს, სულიერ პროცესებს, უდებდა საფუძვლად საზოგადოების განვითარებას. კ. მარქსის დიდი დამსახურებაა ის რომ, მან გამოყო საზოგადოებრივი ცხოვრების მრავალფეროვნებიდან უშუალოდ მატერიალუ-

¹ მათი განსხვავების აუცილებლობაზე ჭერ კიდევ პროფ. გ. ჰანუყვაძე მიუთითებდა (განვითარებული სოციალიზმის ეკონომიკური თეორიის აქტუალური საკითხები — თბ., მსშ — 1978 — გვ. 16).

რი — ეკონომიკური ურთიერთობები და საზოგადოებრივი ურთიერთობების შენობას დაუდო საფუძვლად, ბაზისად, ხოლო მასზე აღმართა იდეების, ანუ სულიერი პროცესების ზედნაშენი. მარქსის კლასიკური განმარტებით, ბაზისი ანუ ეკონომიკური სტრუქტურა ეს ადამიანთა ნებისაგან დამოუკიდებლად არსებული ურთიერთობა, რომელსაც ინდივიდები ამყარებენ ურთიერთშორის „თავიანთი ცხოვრების საზოგადოებრივი წარმოებისას“². ხომ არ ნიშნავს ეს იმას, რომ „თავიანთი ცხოვრების წარმოება“ გულისხმობს საზოგადოებისათვის აუცილებელ ყოველგვარ ურთიერთობას. ცხადია არა რადგან, როგორც კ. მარქსი იქვე განმარტავს, ამ ურთიერთობების ქვეშ გაგებული „ყოფიერება“, ანუ „მატერიალური ცხოვრების წარმოების წესი განაპირობებს საერთოდ ცხოვრების სოციალურ, პოლიტიკურ და გონებრივ პროცესს“³. იგივეს აღნიშნავდა ფ. ენგელსი, რომელიც მარქსის მიერ აღმოჩენილი ისტორიის მატერიალური გაგების არსებას ხედავდა იმაში, რომ: უშუალოდ მატერიალურ სასიცოცხლო საშუალებათა წარმოება და ამით ხალხების ანუ ეპოქის ეკონომიკური განვითარების ყოველი მოცემული საფეხური წარმოქმნის საფუძველს, საიდანაც ვითარდება სახელმწიფო დაწესებულებები, სამართლებრივი შეხედულებები, ხელოვნება და თვით რელიგიური წარმოდგენები⁴. ვ. ი. ლენინი, ხაზს უსვამდა რა ისტორიის მატერიალური გაგების არსებას, აღნიშნავდა, რომ კ. მარქსმა ეს აღმოჩენა განახორციელა საზოგადოებრივი ცხოვრების მრავალფეროვნებიდან ეკონომიკური, წარმოებითი ურთიერთობების, როგორც ძირითადი, თავდაპირველი, ყველა სხვა ურთიერთობების განმსაზღვრელი ურთიერთობის გამოყოფის გზით და ისტორიის მატერიალისტური გაგების მარქსისეული გაგება შემდეგნაირად ჩამოაყალიბა: „მატერიალური წარმოების დროს ადამიანებს უხდებათ ერთმანეთთან განსაზღვრულ ურთიერთობებში, წარმოებით ს უ რ თ ი ე რ თ ო ბ ე ბ შ ი ჩ ა დ ვ ო მ ა . ამ წარმოებით ურთიერთობათა ერთობლიობა შეადგენს საზოგადოების ეკონომიკურ სტრუქტურას, რეალურ საფუძველს, რომელზედაც... ზედნაშენია აღმართული“⁵.

ამრიგად, როგორც მარქსიზ-ლენინიზმის კლასიკოსთა შრომებიდან ჩანს, ეკონომიკური ურთიერთობები — ბაზისი, ანუ ურთიერთობები, რომელნიც დაკავშირებულნი არიან ნივთებთან და ვლინდებიან როგორც ნივთიან, უწინარეს ყოვლისა მატერიალური დოვლათის წარმოების, განაწილების, გაცვლისა და მოხმარების ურთიერთობებია. რა თქმა უნდა, ურთიერთობათა ამ ფორმას, როგორც ყველა სხვა ურთიერთობას, თავისი არსებობის და მოძრაობა-განვითარებისათვის ობიექტური დროითი ფორმა აქვს. მის ასეთ ფორმას, სწორედ, ე კ ო ნ ო მ ი კ უ რ ი დ რ ო წარმოადგენს.

ეკონომიკური დრო, საზოგადოებრივი, ანუ სოციალური დროა, მაგრამ სოციალური დრო მარტოდენ ეკონომიკური დრო როდია. ასეთი შებრუნება შეუძლებელია. ის ასევე არაეკონომიკური ურთიერთობების არსებობის დროა-თი ფორმაცაა. არაეკონომიკური დრო, არსებითად იგივე ზედნაშენური, სუ-

² კ. მარქსი, პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის, თბ., 1953, გვ. 10.

³ იქვე.

⁴ Маркс К. и Энгельс Ф. Соч., изд. 2-е, т. 19, с. 350—351.

⁵ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 1, გვ. 148.

⁶ კ. მარქსი, პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის, სახელგამო, 1953, გვ. 312.

ლიერი, არამატერიალური ურთიერთობების არსებობის დროითი ფორმაა. ესაუბრება, ძალაუფლებურად ისმის კითხვა რატომ მაინც და მაინც არაეკონომიკური და არა ზედნაშენური დრო? რა საჭიროა კიდევ ერთი ახალი კატეგორია და ეკონომიკური ლიტერატურის გადატივრთვა ახალი ცნებით? ამასთან დაკავშირებით უნდა შევნიშნოთ შემდეგი: ჯერ ერთი, თავისთავად ცხადია, რომ, თუკი არსებობს ერთიანი ნაზოგადოებრივი, ანუ სოციალური დრო და ამ დროის ერთ-ერთი ნაწილი — მატერიალური, ანუ ეკონომიკურია, მეორე ნაწილი, ბუნებრივია, არამატერიალური, ანუ არაეკონომიკური უნდა იყოს. ამრიგად, სოციალური დრო გარკვეული აუცილებლობის ძალით თავისუფალსხმობს არამატერიალურ, ნივთებთან დაკავშირებულ ურთიერთობათა არსებობის დროით ფორმას — ეკონომიკურ დროს, არამედ მის ანტითეზას, დიალექტიკურად საწინააღმდეგო — არამატერიალურ, ვაცნობიერებულ ურთიერთობათა დროით ფორმას — არაეკონომიკურ დროს*. მართლაც თუკი ერთ შემთხვევაში მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსები ეკონომიკურ, ანუ მატერიალურ, ბაზისურ ურთიერთობებს წარმოგვიდგენენ როგორც ურთიერთობებს, რომელნიც დაკავშირებულნი არიან ნივთებთან და ვლენდებიან როგორც ნივთი, მეორე შემთხვევაში იდეოლოგიურ ურთიერთობებს წარმოგვიდგენენ როგორც ურთიერთობებს რომლის დროსაც ადამიანებს საქმე აქვთ „...აზრებთან როგორც დამოუკიდებელ არსებებთან, რომელნიც დამოუკიდებლად ვითარდებიან და მხოლოდ თავიანთ საკუთარ კანონებს ემორჩილებიან“⁷. მეორეც ამ კატეგორიის შემოტანის აუცილებლობა განაპირობა იმანაც რომ, ჩვენ იძულებულნი ვიყავით რიგ ავტორთა შეხედულებების საპირისპიროდ ხაზი გაგვესვა ურთიერთობათა არაეკონომიკური ხასიათისთვის მატერიალური წარმოების ფარგლებს გარეთ. გარდა ამისა, ამ კატეგორიის შემოტანის აუცილებლობა განაპირობა ამ ბოლო ხანს ფეხმოკიდებულმა ისეთმა ეკლექტიკურმა დროითმა გარკვეულობამ, როგორცაა სოციალურ-ეკონომიკური დრო, რომელიც მოიცავს თითქოს ინდივიდისა და საზოგადოების საქმიანობას მთლიანად. ამ ცნების ხმარება ჩვენ გაუმართლებლად მიგვაჩნია შემდეგი მოსაზრებების გამო: იქნება შთაბეჭდილება, თითქოს სოციალური მხოლოდ ეკონომიკურის ფარგლებს გარეთ არსებულა, მაშინ როდესაც სოციალური (საზოგადოებრივი) ბევრად უფრო ფართო ცნებაა და მოიცავს როგორც ეკონომიკურს, ისე მის ფარგლებს გარეთ არსებულ „სოციალურს“. ავტორთა ერთი ნაწილი ამჩნევს რა ამ წინააღმდეგობას, მსჯელობს სოციალურ დროზე, ფართო გაგებით, დროზე, რომელიც მოიცავს ადამიანის მთელ ცხოველმოქმედებას, როგორც ეკონომიკურს ისე მის ფარგლებს გარეთ არსებულ — არაეკონომიკურს და სოციალურზე ვიწრო გაგებით — საკუთრივ არაეკონომიკური⁸, რაც ერთგვარ

* როდესაც ვლადარაკობთ განსხვავებაზე ეკონომიკურ ბაზისსა და არაეკონომიკურ ურთიერთობებს შორის უნდა გავითვალისწინოთ შემდეგი: ეკონომიკური ბაზისი, როგორც არაკანონიერი გაუცნობიერებელი ურთიერთობა არსებობს როგორც დროში, ისევე სივრცეშიც, მაშინ როდესაც არაეკონომიკურ ურთიერთობებს, მიუხედავად იმისა რომ ისინი სივრცეში არსებული მატერიალური საგნებით არიან დეტერმინირებულნი, ვრცელი განსაზღვრულობა არ გააჩნიათ.

7 კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, რჩ., ნაწ., ტ. 11, გვ. 485.

8 Ч е м ы х и н В. Методологические основы исследования закона экономии времени при социализме, Воронеж, 1984, с. 96; Горюнов А. П. Экономия време-

ტრმინოლოგიურ უხერხულობას წარმოშობს და ამით კიდევ უფრო მეტად აძლიერებს არაეკონომიკური დროითი კატეგორიის შემოტანის აუცილებლობას. მეორეც, გაუგებარია თვით ეს „ვიწრო“ ვაგება, თუ რატომ უნდა მიეკუთვნოს ეს ცნება მარტოოდენ „სოციალურს“. პირიქით ეს ცნება თანაბრად მიეყენება როგორც ეკონომიკურს ისე „სოციალურს“, რადგან ორივე ვიწროა საერთოდ სოციალურთან შედარებით. ეს თუ ასეა, გამოდის რომ გეჰონია სოციალური დრო მისი ვიწრო ვაგებებით. ამიტომ ბევრად უფრო უპრიანია სოციალური დრო წარმოვიდგინოთ, როგორც ეკონომიკური და არაეკონომიკური დროითი ნაწილების დიალექტიკური ერთიანობა, რაც თავისთავად თავიდან აგვაცილებდა აღნიშნულ უხერხულობებს. ამრიგად, ეკონომიკურ და არაეკონომიკურ დროით ნაწილებს შორის არსებობს პრინციპული განსხვავება, მაგრამ მათ შორის რა თქმა უნდა არ არსებობს ჩინური კედელი. ეკონომიკური და არაეკონომიკური დროითი ნაწილები მეტაფიზიკურად როდი არიან ერთმანეთისაგან გათიშულნი, არამედ პირიქით, ისინი როგორც ერთიანი სოციალური დროის წინააღმდეგობრივი ნაწილები, დიალექტიკურ კავშირში იმყოფებიან ერთმანეთთან — გარკვეულწილად იგვეგობრივნი არიან (მათი იგვეგობის საფუძველი სწორედ მათს ერთიანობაშია), განუწყვეტლევ გადადიან საპირისპიროში, ურთიერთს განაპირობებენ, ურთიერთქმედებენ და ამ ურთიერთქმედებისას თვითონაც გარდაიქმნებიან. ახლა განვიხილოთ ამ დიალექტიკური კავშირის პირველი საფეხური — მათი ი გ ე ვ ე ბ ა.

არაეკონომიკური დრო შეიძლება ორგვარი თვალსაზრისით განვიხილოთ, როგორც ინდივიდუალური და გასაგნობრივებული, მატერიალურ-ნივთობრივი ფორმით. ინდივიდის საქმიანობა მატერიალური წარმოების პროცესში წარმოვედგება, როგორც გარკვეული იდეოლოგიური (აზრებთან როგორც დამოუკიდებელ არსებებთან დაკავშირებული) ფსიქოლოგიური, ესთეტიკური, იურიდიული და სხვა საქმიანობისათვის განკუთვნილი დრო. ასეთია მაგ, წარმოებისა და შრომითი პროცესების სამართლებრივი რეგულირებისათვის განკუთვნილი დრო.

ამრიგად, ეკონომიკური დრო, ანუ ეკონომიკური, ნივთებთან დაკავშირებული ურთიერთობების თანმიმდევრობა, იმავდროულად წარმოვედგება, როგორც არაეკონომიკური დრო, ანუ აზრებთან როგორც დამოუკიდებელ არსებებთან დაკავშირებული ურთიერთობების თანმიმდევრობა, რომელთაც აქვთ საკუთარი, დამოუკიდებელი განვითარების კანონები და ექვემდებარებიან მარტოოდენ ამ კანონებს. მაშასადამე, გამოდის რომ, ეკონომიკური პროცესების თანმიმდევრობა, ანუ ეკონომიკური დრო იმავდროულად არაეკონომიკური პროცესების თანმიმდევრობა, ანუ არაეკონომიკური დროა. ვლებულაობთ ერთგვარ წინააღმდეგობრივ განსაზღვრებას ეკონომიკური არაეკონომიკური დროა, სულ რომ არაფერი ვთქვათ იმისი შესახებ, რომ ეკონომიკური დროის განსაზღვრა, როგორც არაეკონომიკურის იმავდროულად ეკონომიკის უარყოფაა. მაგრამ ამ განსაზღვრებას აქ მხოლოდ იმიტომ ვიძლევეთ რომ ეკონომიკურ დროსთან ვაიგივებული არაეკონომიკური დრო,

განვასხვავოთ და გავმიჯნოთ საკუთრივ არაეკონომიკური დროისაგან, რომელიც გააზრებულია როგორც ეკონომიკური დროის სრული დაპირისპირება და მის ფარგლებს გარეთ (შესაბამისად ბაზისს გარეთ) არსებული არაეკონომიკური დრო. ეკონომიკურ დროში ინდივიდთა არაეკონომიკური საქმიანობა დაკავშირებულია მატერიალური პროცესების რეგულირებასთან და საბოლოოდ ვლინდება მატერიალურ-ნივთობრივი ფორმით, მაშინ როდესაც არაეკონომიკური ურთიერთობების სფეროში ინდივიდები ეკონომიკურ საქმიანობას ანხორციელებენ იმისათვის რომ შეასრულონ ისეთი საქმიანობა, რომელიც დაკავშირებულია „აზრებთან როგორც დამოუკიდებელ არსებებთან“. ეს კი როგორც ცნობილია საქმიანობის ისეთი სახეა, რომელსაც თავისი დამოუკიდებელი კანონები გააჩნია. სწორედ ეს უკანასკნელი განსაზღვრავს აქ ურთიერთობების და შესაბამისად დროის თვისებრიობას, მის სპეციფიკას, როგორც არაეკონომიკური დროისა და ურთიერთობების და არა ის რომ მასში ადგილი აქვს ეკონომიკურ ურთიერთობებს. ასე მაგ., მონგოლთა პოლიტიკური მისწრაფება დაპყრობითი ომებისაკენ, მნიშვნელოვანწილად ემყარებოდა მათს სამხედრო-პოლიტიკურ ორგანიზაციას, სამხედრო ბრძოლის კანონების (განსხვავებით ეკონომიკური კანონებისაგან) ცოდნას, რამაც მათ შესაძლებლობა მისცა გაენადგურებინათ ეკონომიკურად მათზე ბევრად ძლიერი სახელმწიფოები და არა მხოლოდ სწრაფვას მატერიალური კეთილდღეობისაკენ. ეს, რომ, მარტო ასე ყოფილიყო მათ ბევრი ცდა მოუწევდათ. და ალბათ, უაღრესად პოლიტეკონომიკურად უნდა იყო განწყობილი ადამიანი რომ ომი, საერთოდ, გამოაცხადო ეკონომიკურ ურთიერთობად აქაოდა აქ ადგილი აქვს ნივთებთან დაკავშირებულ ურთიერთობებს. მართალია ნივთებთან დაკავშირებულ ურთიერთობებს ადგილი აქვს არაეკონომიკური ურთიერთობების სფეროში, მაგრამ ეს ურთიერთობები არ ქმნიან არაეკონომიკის თვისებრიობას, სპეციფიკას (ისევე როგორც ადამიანის სხეულში არსებული წყალი, (ის აქ დაახლოებით 70%) არ ქმნის ადამიანის სპეციფიკას და ამიტომ ბუნებრივია ადამიანი არ არის მარტოდენ წყალი. ამ უკანასკნელის თვისებრიობისათვის განმსაზღვრელია ის რომ ეს არის ისეთი ურთიერთობები, რომელიც დაკავშირებულნი არიან „აზრებთან როგორც დამოუკიდებელ არსებებთან“, რომელთაც „დამოუკიდებელი განვითარების უნარი აქვთ და ემორჩილებიან მარტოდენ საკუთარი განვითარების კანონებს“. სწორედ ამიტომ წარმოადგენენ ეს ურთიერთობები იდეოლოგიურ, არაეკონომიკურ ურთიერთობებს საერთოდ. ეს მომენტი აქ არსებითია და ამიტომ, ყოველთვის მხედველობაში უნდა გვქონდეს, როდესაც ვიკვლევთ არაეკონომიკის სფეროში ეკონომიკურ ურთიერთობებს და მის შესაბამის დროით ფორმებს.

და მართლაც, არაეკონომიკური დრო, გარკვეული აზრით, წარმოგვიდგება, როგორც ეკონომიკური დრო, რადგან ეკონომიკური „...იდეალური სხვა არაფერია თუ არა მატერიალური, ადამიანის თავში გადატანილი და მასში გარდაქმნილი“⁹. ამრიგად, ეკონომიკური დრო აისახება არაეკონომიკურ დროში იმით რომ, იგი აისახება ინდივიდისა და საზოგადოების ცნობიერებაში, მის ნებაში და მისი შემდგომი მოქმედების მასტიმულირებულ მოტივად იქცევა. ამრიგად, ამ ცნობიერებაში გადატანილისა და იდეურად გარდაქმნილის შინაარსი, მატერიალურია, ნივთებთანაა დაკავშირებული. და

9 კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. 1, 1954, გვ. 23.

სწორედ ამიტომ წარმოგვიდგება, გარკვეული აზრით, არაეკონომიკური ურთიერთობა, როგორც არამატერიალური წარმოების, განაწილების, გაცვლისა და მოხმარების ეკონომიკური ურთიერთობა. და ამიტომ ბუნებრივია, ამ სფეროში ადგილი ექნება დროით ეკონომიკურ კატეგორიებს (სამუშაო დრო, სამუშაო ფონდის დრო, თავისუფალი დრო და სხვა) და ცხადია იმოქმედებენ ეკონომიკური კანონებიც — ძირითადი ეკონომიკური კანონი, დროის ეკონომიკის კანონი და სხვა. სწორედ ამიტომ, კ. მარქსი აფიქსირებდა რა ეკონომიკურ ურთიერთობებს არამატერიალური ურთიერთობების სფეროში, მატერიალური წარმოების მსგავსად, წერდა შემდეგს: „...მოძრაობა — წარმოება მოხმარება — მთელი წინა წარმოების (ე. ი. მატერიალურის — თ. ჯ.) გრძნობადი გამოვლენაა. სახელმწიფო, რელიგია, ოჯახი, სამართალი, მორალი, მეცნიერება, ხელოვნება და ა. შ. მარტოოდენ წარმოების განსაკუთრებულ სახეების არსია¹⁰.

ამრიგად, როგორც ზემოთ ნათქვამიდან ჩანს, არაეკონომიკური დრო იმავე დროულად არის ეკონომიკური დროც. ეს განსაზღვრება არამარტო წინააღმდეგობის შემცველია, არამედ განვსაზღვრავთ რა არაეკონომიკურ დროს, როგორც ეკონომიკურს ერთდროულად დროს ფაქტიურად უარყოფთ არაეკონომიკურს, რითაც არსებითად მივდივართ სპინოზას ცნობილ დებულებამდე ყოველი განსაზღვრება უარყოფდა. მაგრამ ამ განსაზღვრებას ჩვენ აქ იმიტომ ვიძლევი, რომ არაეკონომიკურ დროსთან გაიგივებული ეს ეკონომიკური დრო, რომელიც არსებითად მეორე სახის, წარმოებული ეკონომიკური დროა განვასხვავოთ და გავმიჯნოთ საკუთრივ ეკონომიკური დროისაგან, როგორც არამატერიალური წარმოების ურთიერთობების არსებობის დროითი ფორმა. მატერიალური წარმოების პროცესში (ბაზისში) ინდივიდის საქმიანობა უშუალოდ ადაკავშირებული ნივთებთან და საბოლოოდ ვლინდება, როგორც ნივთი, ხოლო მეორეული, წარმოებული ურთიერთობების შემთხვევაში ეს კავშირი ნივთებთან ვლინდება უშუალებულად, არამატერიალური (მაგრამ ნივთებთან, მათს წარმოებასთან დაკავშირებული) წარმოების სახით. ამრიგად, როგორც ხედავთ, არაეკონომიკური დრო, მართალია წარმოადგენს ეკონომიკური და არაეკონომიკური დროითი ნაწილებს ერთიანობას, მიუხედავად ამისა არსებითად განსხვავდება საკუთრივ ეკონომიკური დროისაგან. უშუალო ერთიანობა, სადაც ეკონომიკური დრო ემთხვევა არაეკონომიკურს და პირიქით, ვერ სპობს მათს უშუალო გაორებულობას, მათს წინააღმდეგობრივ ხასიათს. დროისა და ურთიერთობათა ამ ფორმებს შორის არსებულ სხვაობას უაღრესად პრინციპული მნიშვნელობა აქვს, ამიტომ ეკონომიკური კანონების დახასიათებისას ეს სხვაობა ყოველთვის ჩვენი მხედველობის არეში უნდა გვქონდეს. ეკონომიკური კანონები — ეს მხოლოდ ეკონომიკური, ნივთებთან დაკავშირებული (ე. ი. საკუთრივ ეკონომიკისა და ეკონომიკის) ბაზისის (ფარგლებს გარეთ არსებული მეორეული, წარმოებული ეკონომიკური ურთიერთობების) ურთიერთობების კანონებია, რომელიც სწორედ ამიტომ შეისწავლება პოლიტიკური ეკონომიის მიერ. მაშასადამე, ისინი თავიანთი მოქმედებით, ცხადია, არ მოიცავენ საზოგადოებრივი ურთიერთობების ყველა სახეებს. შესაბამისად ისინი არ არიან სოციოლოგიური ანუ სოციალურ-ეკონომიკური კა-

ნონები, როგორც ცდილობს ამის დამტკიცებას ზოგიერთი მეცნიერი. ერთია — არამატერიალური, არაეკონომიკური, აზრებთან როგორც დამოუკიდებელ არსებებთან დაკავშირებული ურთიერთობათა კანონები, ხოლო მეორე — ეკონომიკური კანონები, რომელნიც მოქმედებენ ეკონომიკური, ნივთებთან დაკავშირებული ურთიერთობების ბაზაზე. კანონთა ეს ორივე ჯგუფი აბსოლუტურად გამორიცხავს ერთიმეორეს თავიანთი მოქმედების სფეროდან. ასე მაგ., ისტორიისა და ლოგიკის კანონები, რომელნიც მოქმედებენ არაეკონომიკური ურთიერთობების ბაზაზე, არ იმყოფებიან სუბორდინაციულ კავშირში, ვთქვათ, დროის ეკონომიკის კანონთან, ან ვთქვათ გეგმაზომიერი პროპორციული განვითარების კანონთან, ვინაიდან ისინი არიან სხვა ურთიერთობათა კანონები, რომელნიც შეისწავლებიან შესაბამის დისციპლინათა მიერ. წინააღმდეგ შემთხვევაში პოლიტეკონომია შეისწავლიდა ლოგიკისა და ისტორიის კანონებს, ხოლო არაეკონომიკური დისციპლინები — დროის ეკონომიის და გეგმაზომიერებას. ჩვენ არ შევხებოდით ამ ბანალობებს თუ არა ის თეორიული ცდომილებანი, რომელთაც სწორად ვხვდებით რიგ მეცნიერთა შრომებში.

ამრიგად, ყოველივე ზემოთ ნათქვამიდან გამომდინარეობს, რომ პოლიტიკური ეკონომია შეისწავლის განხილული სოციალური ურთიერთობებიდან და მისი შესაბამისი დროითი ფორმიდან, ეკონომიკური ბაზისის წარმოებით ურთიერთობებს და ზედნაშენის მეორეულ, წარმოებულ ურთიერთობებს და ასევე მათ შესაბამის დროით ფორმებს, ხოლო არაეკონომიკური მეცნიერებანი — ბაზისისა და ზედნაშენის იდეოლოგიურ ურთიერთობებს. ამიტომ, ცხადია ჩვენი შემდგომი კვლევა მხოლოდ და მხოლოდ ეკონომიკური კატეგორიებით შემოიფარგლება. დროითი ეკონომიკური კატეგორიების განხილვის დროს ნათელი ხდება, რომ: თუკი ექვს არ იწვევს ის აზრი, ეკონომიკური დრო, არსებული ბაზისის გარეთ მეორეული, წარმოებულთა, თავისთავად ცხადია ბაზისის ეკონომიკური დრო ამ უკანასკნელთან მიმართებაში იქნება პირველადი, მამასადამე, ეკონომიკური დრო, როგორც ნივთებთან დაკავშირებული ურთიერთობების ერთიმეორის შემდეგ არსებობის ობიექტური ფორმა, წარმოვედგება პირველადი და მეორადი ეკონომიკური დროითი ფორმების სახით. მიუხედავად ეკონომიკური და არაეკონომიკურ დროით ნაწილებს შორის არსებული გარკვეული მსგავსებისა, ეს მსგავსება მიიწვევს კვლევას მათს გაორებულობას და მათს წინააღმდეგობრივ ხასიათს. გარდა გარკვეული მსგავსებისა დროით კატეგორიებს შორის ადგილი აქვს ურთიერთგანპირობებულ მიმართებასაც. პირველადი ეკონომიკური დრო შესაძლებელს ხდის მეორადი ეკონომიკური დროის არსებობას, ვინაიდან განსაზღვრავს მეორეული წარმოებელი ეკონომიკური დროის შინაარსს, რადგან უკანასკნელი წარმოადგენს ობიექტურად არსებული, ადამიანის ცნობიერებაში გადატანილი და გარდაქმნილი ურთიერთობების (ე. ი. ურთიერთობების რომელიც უშუალოდაა დაკავშირებული ნივთებთან) არსებობის დროით ფორმას პირველადი ეკონომიკური დროის გარეშე მეორადი ეკონომიკური დრო მოკლებული იქნებოდა თავის შინაარსს. თავის მხრივ, მეორადი ეკონომიკური დროც ხდის შესაძლებელს პირველადი ეკონომიკური დროის არსებობას, ვინაიდან დროის ამ შუალედის განმავლობაში წარმოებელი არამატერიალური დოვლათი (თეორიები, იდეები და ა. შ.), შესაძლებელსა ხდის უშუალოდ ნივთებთან დაკავშირებულ ურთიერთობათა ერთიმეორის შემდეგ არსებობას.

ამრიგად, პირველადი ეკონომიკური დრო და მათი შესაბამისი ურთიერთობანი არ არსებობს მეორადი ეკონომიკური დროისა და მათი შესაბამისი ურთიერთობების გარეშე, და პირიქით.

პირველადი ეკონომიკური დრო მეორად ეკონომიკურ დროს შემდეგნაირად წარმოშობს:

ა) იმით რომ, მეორადი ეკონომიკური დროის შინაარსი, როგორც იდეალურში გადატანილი უშუალოდ ნივთებთან დაკავშირებული ურთიერთობების არსებობის დროითი ფორმის, რაოდენობრივადაც და თვისებრივადაც ამ უკანასკნელითაა განსაზღვრული. ამრიგად, პირველადი ეკონომიკური დრო წარმოგვიდგება როგორც შინაარსი, ხოლო მეორადი ეკონომიკური დრო, როგორც ფორმა. როგორც ცნობილია, დიალექტიკური მატერიალიზმის მიხედვით შინაარსი განსაზღვრავს ფორმას, როგორცაა შინაარსი ისეთივეა ფორმა. თუკი ჩვენ ამოვალთ შინაარსის მიერ ფორმის განსაზღვრის ამ პრინციპიდან, შეიძლება ითქვას, რომ სოციალისტური საზოგადოების პირველადი ეკონომიკური დრო, როგორც ექსპლოატაციისაგან თავისუფალი ადამიანების ეკონომიკური საქმიანობის ობიექტური ფორმა, განსაზღვრავს ექსპლოატაციისაგან თავისუფალ საქმიანობას ინდივიდებისა და დროის ამ მონაკვეთში, თავისთავის და თავისი საზოგადოებისათვის. ამ გაგებით პირველადი ეკონომიკური დრო განსაზღვრავს მეორედ ეკონომიკურ დროს თვისებრივად. მაგრამ, ის განსაზღვრავს მას ასევე რაოდენობრივადაც. ასე მაგ., არამატერიალური (სულიერი) წარმოების რეგლამენტირებული სამუშაო დროის ხანგრძლივობა ძირითადად დამოკიდებულია მატერიალური წარმოების სამუშაო დროის ხანგრძლივობაზე, რომლის ცვლილების შესაბამისად ის იზრდება ან მცირდება. ინდივიდის სამუშაო დღე, საზოგადოების განვითარების თანამედროვე ეტაპზე, ჩვენს ქვეყანაში შეადგენს 7,9 საათს, როგორც მატერიალურ, ისე სულიერ წარმოებაში. ამით პირველადი ეკონომიკური დრო წარმოშობს მეორედ ეკონომიკურ დროს როგორც რაოდენობრივად, ისევე თვისებრივადაც.

ბ) იმით, რომ მეორად ეკონომიკურ დროში ადგილი აქვს მატერიალური დოვლათის (გასაგნობრივებული სამუშაო დროის) განაწილებას (გადანაწილებას). გაცვლასა და მოხმარებას, რითაც ის არსებითად ქმნის კიდევ მეორად ეკონომიკურ დროს. თუმცა გასაგნობრივებული სამუშაო დროს გავლენა მეორად ეკონომიკურ დროზე მხოლოდ ამით არ ამოიწურება. ის ასევე უდიდეს ზეგავლენას ახდენს მეორადი ეკონომიკური დროის ეკონომიაზე (დაზოგვაზე). საზოგადოება იყენებს რა უახლოეს ტექნიკას, სხვა ყველა თანაბარ პირობებში, აჩქარებს მეორადი ეკონომიკური დროის ეკონომიკურ პროცესებს, ადიდებს დროის ყოველი ერთეულის უკუგებას. რაც უფრო სრულად იყენებს საზოგადოება ახალ ტექნიკას (შესაბამისად, ტექნოლოგიას) ამა თუ იმ თეორიული პრობლემის გადაწყვეტისას, მით უფრო დიდ დროს ზოგავს ის და პირიქით. ასე მაგ., თუკი ჩვენ განვიხილავთ აზროვნებით პროცესებს ვნახავთ, რომ აქაც ადგილი აქვს დროის ეკონომიას. ყოველი მეცნიერული აღმოჩენა, რომელიც არსებითად ეფუძნება უახლოესი ტექნიკის ფართოდ გამოყენებას, არსებითად აზროვნებისათვის განკუთვნილი დროის დაზოგვაა, დროისა რომელსაც საზოგადოება დახარჯავდა ამ პრობლემის გადაწყვეტლობის შემთხვევაში. რამდენი მეცნიერის დრო დაიზოგებოდა არსებული ტექნიკური საშუალებები რომ იძლეოდეს ვთქვათ, კიბოს პრობლემის გადაწყვეტის შესაძლებლობას და რამდენს ხარჯავს ის დღეს ამ პრობლე-

მის გადასაწყვეტად. ამრიგად, მატერიალური დოვლათის განაწილების (გადანაწილების), გაცვლისა და მოხმარების მეოხებით მეორად ეკონომიკურ დროში, პირველადი ეკონომიკური დრო ქმნის მეორად ეკონომიკურ დროს.

3). იმით რომ, პირველად ეკონომიკურ დროში ადგილი აქვს არამატერიალური დოვლათის — ფსიქოლოგიური, ესთეტიკური თეორიების, საკანონმდებლო აქტების და ა. შ. გამოყენებას. არამატერიალური დოვლათის შექმნა თავის აზრსა და მნიშვნელობას იძენს მაშინ, როდესაც ის მართლაც საჭიროა, მაშასადამე, გამოიყენება. ასე მაგალითად, არამატერიალური დოვლათი, ვთქვათ, იურიდიული აქტი, რომელიც არ რეალიზდება წარმოების პროცესების მოსარეგულირებლად, ფაქტიურად არ არის არამატერიალური პროდუქტი. მაშასადამე, არამატერიალური პროდუქტი მხოლოდ მაშინაა ჭეშმარიტად სასარგებლო, როდესაც არამატერიალური პროდუქტი მოიხმარება. ამრიგად არამატერიალური სფეროს პროდუქტის მოხმარება არსებითად ქმნის მეორად ეკონომიკურ დროში ინდივიდთა საქმიანობას.

ყოველივე ამას მეორადი ეკონომიკური დროის მხრივ შეესაბამება ის, რომ:

ა). ამარაგებს პირველად ეკონომიკას არამატერიალური დოვლათით (ჯანმრთელობით, თეორიული ცოდნით, პოლიტიკური ბრძოლების შედეგებით, იურიდიული აქტებით და ა. შ.), წარმოშობს არამატერიალური დოვლათის განაწილების (გადანაწილების), გაცვლისა და მოხმარების დროს; ყოველივე ეს უდიდეს ზეგავლენას ახდენს პირველად ეკონომიკასა და მის შესაბამის დროზე. სწორედ ეს იყო მიზეზი იმისა, რომ კ. მარქსმა გამოყო ასეთი თვალსაჩინო ადგილი „კაპიტალში“ არამატერიალური სფეროს ისეთ პროდუქტს, როგორცაა საფაბრიკო კანონმდებლობა. მატერიალური წარმოება და მისი შესაბამისი პირველადი ეკონომიკური დრო არამატერიალური დოვლათის გარეშე არაა წარმოება. ამით მეორადი ეკონომიკური დრო, გარკვეული აზრით, ქმნის პირველად ეკონომიკურ დროს, თუმცა არამატერიალური დოვლათის ზეგავლენა პირველად ეკონომიკურ დროზე მარტო ამით არ ამოიწურება. ის (ე. ი. არამატერიალური დოვლათი) უდიდეს ზეგავლენას ახდენს პირველადი ეკონომიკური დროის სტრუქტურული ელემენტების რაოდენობრივ თანაფარდობის ცვალებადობაზე. პირველადი ეკონომიკური დრო ეკონომიის პროცესების გარეშე არ არის ეკონომიკური დრო. არამატერიალური დოვლათი განუწყვეტლივ აწარმოებს პირველადი ეკონომიკური დროის დაზოგვის პროცესებს. მაშასადამე ამით ის ქმნის კიდევ პირველად ეკონომიკურ დროს.

მოიხმარს პირველადი ეკონომიკური დროის პროდუქტს. მეორად ეკონომიკურ დროში ადგილი აქვს მატერიალური დოვლათის — მანქანების, მოწყობლობების, საინფორმაციო ტექნიკის, წიგნების და ა. შ. განაწილების (გადანაწილების), გაცვლისა და მოხმარების დროს. ამასთან ამ დროით დანახარჯებს ადგილი აქვთ მხოლოდ მაშინ, როდესაც შექმნილი არამატერიალური პროდუქტი ნამდვილად სჭირდება საზოგადოებას, მოცემულ შემთხვევაში არამატერიალური წარმოებას. წიგნი, რომელიც არავის არ სჭირდება ფაქტიურად არაა ნამდვილი წიგნი. ის არ მოიხმარება არამატერიალური სფეროში, მაშასადამე, აქ ადგილი არ ექნება არამატერიალური დოვლათის განაწილების (გადანაწილების), გაცვლისა და მოხმარების დროს, შესაბამისად არ იარსებებს არც პირველადი ეკონომიკური დრო. თავისთავად ცხადია, რომ პროდუქტი ხდება ნამდვილი პროდუქტი, შესაბამისად, პირველადი ეკონომიკა —

ნამდვილი ეკონომიკა, მხოლოდ მაშინ, როდესაც იწარმოება მეორადი ეკონომიკისათვის აუცილებელი მატერიალური პროდუქტი.

ამრიგად, პირველადი ეკონომიკა, აწარმოებს რა სასარგებლო პროდუქტს, ხელს უწყობს მის მოხმარებას. ხოლო მეორადი ეკონომიკა, თავის მხრივ, ხელს უწყობს რა მის მოხმარებას, ქმნის პირველად ეკონომიკასა და მის შესაბამის დროს.

ამრიგად პირველადი და მეორადი ეკონომიკური დროის იგივეობა გვევლინება შემდეგი სახით:

1. უშუალოდ იგივეობა: პირველადი ეკონომიკური დრო მეორადი ეკონომიკური დროა და პირიქით. მაგრამ აქვე აუცილებელია აღინიშნოს ისიც რომ, ამ გარკვეულმა იგივეობამ ამ დროით ნაწილებს შორის ჩვენ არ უნდა დავავიწყოს მათ შორის არსებული პრინციპული განსხვავება. პირველადი ეკონომიკური დრო არის ისეთი ურთიერთობების არსებობის ობიექტური ფორმა, რომელიც უშუალოდ დაკავშირებულია ნივთებთან და საბოლოოდ ვლინდება როგორც ნივთი. ხოლო მეორადი ეკონომიკური დრო არის ისეთი ურთიერთობების არსებობის ობიექტური ფორმა, რომელსაც აქვს გაუშუალებული ეს კავშირი ნივთების წარმოებასთან იდეების სახით და რაც საბოლოოდ ვლინდება კიდევ, როგორც იდეების წარმოება. ამიტომ პირველი, საბოლოოდ, პოულობს გამოსავალს უშუალოდ მატერიალური, ნივთობრივი ფორმით. პირველადი ეკონომიკური ურთიერთობების არსებობა ერთსა და იმავე დროს ამ ურთიერთობათა დროსა და სივრცეში არსებობაა, მაშინ როდესაც არამატერიალური დოვლათი არსებობს მხოლოდ დროში.

2. ყოველი ეს ეკონომიკური დროითი ნაწილი დამოკიდებულია ერთი-მეორეზე, ისინი წარმოადგენენ ურთიერთის არსებობის აუცილებელ პირობას. პირველადი ეკონომიკური დრო განსაზღვრავს მეორადი ეკონომიკური დროის მატერიალურ შინაარსს, თავის მხრივ, არამატერიალური დოვლათიც განსაზღვრავს საქმიანობას, რომელიც უშუალოდ დაკავშირებულია ნივთებთან. პირველადი ეკონომიკური დრო არ არსებობს მეორადი ეკონომიკური დროის გარეშე. პირველადი ეკონომიკური დრო არსებობს, მაშასადამე, არსებობს მეორადი ეკონომიკური დროც.

3. თითოეული მათგანი განაპირობებს არა მარტო ურთიერთის არსებობას, არამედ ამასთან ყოველი მათგანი თავისი არსებობით წარმოქმნის თავის საპირისპიროს. პირველადი ეკონომიკური დრო ქმნის მეორად ეკონომიკურ დროს იმით, რომ განსაზღვრავს მის რაოდენობრივ და თვისებრივ მხარეს წარმოადგენს მეორად ეკონომიკურ დროში მატერიალური დოვლათის განაწილების (გადანაწილების), გაცვლისა და მოხმარების დროის არსებობის აუცილებელ პირობას და სწორედ ამის საფუძველზე ანხორციელებს მეორადი ეკონომიკური დროის სტრუქტურული ელემენტების რაოდენობრივი თანაფარდობის ცვლილებას დროის ეკონომიის მეშვეობით; იმით რომ მოიხმარს არამატერიალურ დოვლათს. მეორეს მხრივ, მეორადი ეკონომიკური დრო წარმოქმნის პირველად ეკონომიკურ დროს იმით, რომ პირველად ეკონომიკურ დროში ის აწარმოებს არამატერიალური დოვლათის განაწილების (გადანაწილების), გაცვლისა და მოხმარების დროს, ამასთან ერთად ხელს უწყობს ასევე პირველადი ეკონომიკური დროის სტრუქტურული ელემენტების რაოდენობრივი თანაფარდობის ცვლილებას დროის ეკონომიის გზით. იმით რომ იყენებს მატერიალურ დოვლათს. თუმცა მიუხედავად ამ დროითი ნაწილების

ურთიერთგანპირობებულობისა, პირველადი ეკონომიკური დრო მაინც წარმოადგენს გაბატონებულ დროს არამარტო თავის თავზე თავის საპირისპირო განსაზღვრაში, არამედ მეორედ ეკონომიკურ დროზეც. მისი მეშვეობით საზოგადოების ეკონომიკური მოძრაობა ყოველთვის ახლიდან იწყება. საბოლოოდ ჩვენ მივიღეთ არა ის რომ პირველადი ეკონომიკური დრო არის მეორადი ეკონომიკური დრო და პირიქით, არამედ ის რომ ერთიცა და მეორეც ერთიანი ეკონომიკური დროის ნაწილებია, განსხვავება ამ ერთიანობის შიგნითაა.

Т. Г. ДЖОЛОХАВА

СУТЬ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ВРЕМЕНИ

Резюме

Исследуется социальное время как диалектическое единство двух противоположностей: — экономического (временная форма существования материальных отношений, т. е. базиса) и неэкономического (временная форма существования нематериальных, надстроечных отношений) времени. Используя метод диалектики, из сферы нематериальных (неэкономических) отношений выделяются вторичные, производные, экономические отношения надстройки и соответствующее им время; при этом качественно различаются понятия «экономический базис» и совокупность экономических отношений. Исходя из вышесказанного, экономическое время вообще уже предстает в виде: первичного (форма существования материальных отношений) и производного, вторичного (форма существования нематериальных экономических отношений надстройки) экономического времени.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის აგროსამრეწველო კომპლექსის ეკონომიკური პრობლემების განყოფილებამ.

ს. პ. პავლიაშვილი

УРОВЕНЬ И ТЕМПЫ РОСТА ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ ТРУДА В ЭЛЕКТРОТЕХНИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ

Программой КПСС предусматривается достижение мирового уровня производительности общественного труда. Задача эта нелегкая и требует систематической и настойчивой борьбы за высокую производительность труда на каждом рабочем месте, на каждом предприятии, во всех отраслях народного хозяйства.

Производительность труда является основой роста национального дохода и благосостояния трудящихся. Она характеризует эффективность использования трудового потенциала и достижений научно-технического прогресса, а также уровень развития материально-технической базы производства.

Объективная необходимость суммарной экономии прошлого и живого труда при производстве единицы продукции диктуется законом экономии рабочего времени, оказывающим регулирующее влияние на развитие производства при любом строе производственных отношений. Никакая общественная система не может отменить этой закономерности. «...Уменьшение общего количества труда, входящего в товар..., должно служить существенным признаком повышения производительной силы труда при любых общественных условиях производства»¹. В условиях социализма его роль особенно возрастает. К. Маркс называл этот закон первым законом на основе коллективного производства².

В. И. Ленин в своих трудах неоднократно подчеркивал определяющее значение роста производительности труда для победы нового общественного строя, указывая на то, что «производительность труда, это, в последнем счете самое важное, самое главное для победы нового общественного строя»³, что «социализм требует сознательного и массового движения вперед к высшей производительности труда по сравнению с капитализмом и на базе достигнутого капитализмом»⁴. Осуществить это движение вперед социализм должен по-своему, своими, советскими приемами».

Эти указания В. И. Ленина легли в основу политики партии по обеспечению высоких темпов роста производительности труда. В центре внимания партии всегда стоял вопрос повышения производительности труда как коренной вопрос политики, непременное условие подъема благосостояния народа, создания изобилия материальных и культурных благ для трудящихся.

¹ Маркс К., Энгельс Ф., Собр. соч., 2-ое изд., т. 26, ч. 1, с. 287.

² Там же, т. 46, ч. 1, с. 117

³ Ленин В. И. Полн. собр. соч., т. 39, с. 21, 22.

⁴ Там же, т. 36, с. 178.

В настоящее время рост производительности труда превращается в основной источник развития производства, поскольку интенсивные факторы развития экономики становятся все более ограниченными. Обеспечение и поддержание ускоренных темпов роста производительности труда является определяющим фактором интенсификации производства и повышения на этой основе его эффективности.

Однако в последние две пятилетки задания по темпам роста производительности труда не были выполнены. Темпы прироста производительности труда резко снизились — в промышленности СССР в целом до 17% в X пятилетке против 34% в IX и 32% в VIII пятилетках.

Снижение темпа роста производительности труда имело место и в первые два года XI пятилетки. Партия и правительство приняли ряд конкретных решений по ускорению темпов роста производительности труда. Большое внимание этому вопросу было уделено на ноябрьском (1982 г.), июньском (1983 г.), декабрьском (1983 г.) Пленумах ЦК КПСС. Конкретные пути повышения производительности труда во всех отраслях народного хозяйства были определены также в постановлении ЦК КПСС и Совета Министров СССР «О мерах по ускорению научно-технического прогресса в народном хозяйстве» (август 1983 г.), принятом в 1983 г. законе о трудовых коллективах, постановлении правительства по укреплению трудовой дисциплины, развитию бригадных форм организации труда, проведению в ряде министерств экономического эксперимента по расширению прав производственных объединений (предприятий) и усилению их ответственности за результаты работы и ряде других постановлений и решений партии и правительства.

В результате принятых мер дальнейшее снижение темпов роста производительности труда в XI пятилетке было приостановлено. В промышленности СССР темп роста производительности труда в XI пятилетке остался на уровне X пятилетки, а в ряде союзных республик повысился против X пятилетки. Однако наметившийся к концу XI пятилетки сдвиг в темпах роста производительности труда был незначительным и явно недостаточным. Кроме того, он имел место не во всех республиках. К их числу относится и Грузинская ССР.

На внеочередном мартовском (1985 г.) Пленуме ЦК КПСС товарищ М. С. Горбачев заострил внимание на задаче ускорения темпов роста производительности труда, указав, что мы должны в короткие сроки выйти на мировой уровень производительности общественного труда⁵.

Реализация высшей цели экономической стратегии партии — неуклонный подъем материального и культурного уровня жизни народа, — постановленной XXVII съездом КПСС на предстоящий пятнадцатилетний период, требует ускорения социально-экономического развития, всемерной интенсификации и повышения эффективности производства на базе научно-технического прогресса. На период до 2000 г. намечено перевести производство на преимущественно интенсивный путь развития и на этой основе ускорить темпы экономического роста.

XXVII съезд указал на низкий уровень производительности труда и недостаточно высокую его организацию, неэффективное стимулирование. Съезд поставил задачу поднять производительность общественного труда за пятнадцатилетний период в 2,3—2,5 раза, обеспечить прирост национального дохода и продукции отраслей материального про-

⁵ Материалы внеочередного Пленума Центрального Комитета КПСС, 11 марта 1985 г., М., 1985, с. 10.

изводства за счет повышения производительности труда. В двенадцатой пятилетке должно значительно улучшиться использование трудовых ресурсов, производительность общественного труда должна возрасти на 20—23%, в том числе в промышленности на 23—25%⁶.

Необходимость ускорения темпов роста производительности труда на предстоящий период обуславливается рядом причин.

Во-первых, неуклонное повышение производительности труда при социализме является главным средством роста материального благосостояния. «На основе роста производительности труда государство неуклонно осуществляет курс на повышение оплаты труда реальных доходов трудящихся»⁷.

Во-вторых, замедление темпов ее роста в последний период, в то время как по ее уровню мы отстаем от ряда развитых капиталистических стран. Между тем, решающим критерием уровня экономического развития является производительность труда. В 1987 г. производительность труда в промышленности СССР составляла 59% по отношению к среднему показателю развитых капиталистических стран и 45% от уровня США⁸. К 2000 г. в СССР должна быть достигнута производительность труда, равная уровню 1987 г. и 75—80% уровня, ожидаемого к тому времени в целом по развитым капиталистическим странам⁹.

В-третьих, ожидаемой демографической ситуацией — сокращением прироста населения трудоспособного возраста и увеличением численности работников пенсионного возраста.

В успешном решении задачи кардинального роста производительности труда электротехнической промышленности принадлежит ведущая роль, поскольку обеспечение запланированных темпов роста требует полного преобразования материальных условий производства, что невозможно без развитой электротехнической промышленности.

В машиностроении республики электротехническая промышленность занимает довольно весомое место. Около одной пятой численности работающих приходится на данную отрасль. Уровень производительности труда здесь более чем на 20% превышает средний уровень ее в машиностроении республики, что обусловлено спецификой отрасли. Поэтому темпы роста производительности труда в анализируемой отрасли оказывают весомое влияние на общие по машиностроению и металлообработке темпы.

Темпы роста производительности труда в электротехнической промышленности за 1975—1985 гг. были ниже, чем в машиностроении и металлообработке в целом. За десятую пятилетку производительность труда в электротехнической промышленности выросла на 23% против 30% в машиностроении и металлообработке в целом, за одиннадцатую пятилетку на 28% против 33% соответственно. Поскольку данная отрасль является базовой отраслью машиностроения, от темпов развития которой зависят темпы и уровень развития, определяется прогресс, как самого машиностроения, так и всех отраслей народного хозяйства, развитие ее в двенадцатой пятилетке предусматривается опережающими средние по машиностроению темпы.

⁶ Материалы XXVII съезда КПСС, с. 63, 64, с. 225, 226, 228, 230.

⁷ Конституция (основной закон) Союза Советских Социалистических Республик. Статья 23, М., 1977, с. 13.

⁸ Журнал «МЭМО», 1987 г. № 12, с. 141, 143, 145

⁹ Там же, с. 141.

В 1986 г. темп прироста производительности труда — 7,2% опережал средний по машиностроению и металлообработке, где он составил 3,1% и среднегодовой темп прироста за X и XI пятилетки.

Таблица № 1
 Темпы роста производительности труда за 1975—1986 гг. в %¹⁰

Отрасли	1980 г. в % 1975 г.	1985 г. в % 1980 г.	1986
Вся промышленность	127	119	103,4
Машиностроение и металлообработка	130	133	103,4
Электротехническая промышленность	123	128	107,2
В т. ч. ПО «Электровозостроитель»	111	119	108
ПО «Электроаппарат»	110	116	107

Особенно заметно повысились среднегодовые темпы прироста производительности труда за XI пятилетку и в 1986 г. ПО «Электровозостроитель» и ПО «Электроаппарат». Если в годы десятой пятилетки среднегодовой темп роста производительности труда в ПО «Электровозостроитель» составлял 2,2%, то в XI пятилетке он повысился до 3,5%, в 1986 г. — до 8%. Аналогичная тенденция имела место в ПО «Электроаппарат» с той разницей, что показатель роста был несколько ниже 2,1%, 3,0% и 7% соответственно. Однако темпы прироста производительности труда в обоих ПО были ниже, чем в электротехнической промышленности в целом, где они составляли — 4,2% — в X пятилетке и 5,1% — в XI, и лишь в 1986 г. примерно сравнялись.

В промышленности республики в целом в X пятилетке среднегодовой темп прироста производительности труда снизился по сравнению с предыдущими пятилетками, хотя и был выше, чем среднесоюзный показатель и самый высокий среди союзных республик после Азербайджанской ССР. В целом за X пятилетку темп прироста составил 27%; в XI пятилетке продолжалось дальнейшее снижение темпа прироста производительности труда — до 19%.

Значительное снижение темпа прироста производительности труда произошло в первые два года XI пятилетки, когда среднегодовой темп прироста уменьшился до 2,7% и был самым низким по сравнению с годами предыдущего десятилетия. Перелом был достигнут в 1983 г. в результате реализации разработанных на базе решений Пленумов ЦК КПСС мер по совершенствованию хозяйственного механизма, повышению организованности, укреплению трудовой и плановой дисциплины. Начиная с 1983 г. и до конца пятилетки темпы роста ее систематически нарастают — 3,3% в 1983 г., 4,4% в 1984 г., 5,4% в 1985 г. и в 1984—1985 гг. были выше среднесоюзного темпа роста. Однако в целом за XI пятилетку опережение темпа роста производительности труда по сравнению с аналогичным среднесоюзным показателем резко уменьшилось, если в X пятилетке республика опережала среднесоюзный показатель на 10 процентных пунктов, то в XI пятилетке — всего на 2 пункта.

¹⁰ Народное хозяйство Грузинской ССР в 1985 г. 1986, с. 49—50; электротехническая промышленность и 1985 г. — расчет автора по данным Госкомитета Грузинской ССР. По ПО — расчет автора по отчетным данным соответствующих подразделений.

Набранный на завершающем этапе одиннадцатой пятилетки темп роста производительности труда не был сохранен. Первые два года характеризуются отставанием темпа роста производительности труда по сравнению со среднегодовым темпом роста за три последние пятилетки и против достигнутого в 1984 и 1985 гг. показателя — до 3,8% в 1986 и значительного снижения в 1987 г. — до 2,2%.

Между живым и овеществленным трудом существует тесная взаимосвязь. Являясь решающим элементом производства, живой труд вовлекает в производство все большую массу овеществленного труда, выходя при этом источником его экономии. Значение овеществленного труда растет и в период развертывания научно-технического прогресса не столько количественно, сколько качественно. Для современного производства этот вопрос становится все более актуальным, поскольку в стране накоплены громадные производственные фонды. Техническое строение производства, выражающееся в росте фондовооруженности, энерго- и электровооруженности растет и тем больше повышается значение прошлого труда в общей экономии затрат прошлого и живого труда.

Если темпы роста производительности труда в электротехнической промышленности республики за 1975—1985 гг. были заметно ниже средних по машиностроению и металлообработке, то темпы роста оснащенности его средствами труда не отличались существенно друг от друга. Так, за X пятилетку общая фондовооруженность труда в анализируемой отрасли выросла почти на 36% против 34% по машиностроению и металлообработке, за XI пятилетку — на 45% и 47%; за 1986—на 10% и 14% соответственно. Тенденция изменения общей фондовооруженности в отрасли была аналогична тенденции по машиностроению и металлообработке в среднем, т. е. темпы роста нарастали, что видно из нижеследующих данных.

Таблица № 2

Темпы роста общей фондовооруженности труда одного работника за
1975—1986 гг. в %¹¹

Наименование	1975— 1980 гг.	1980— 1985 гг.	1986 г.
Вся промышленность	129	128	104
Машиностроение и металлообработка	134	147	114
Электротехническая промышленность	136	145	110
ПО «Электровозостроитель»	116	213	111
ПО «Электроаппарат»	167	122	105

В целом за 1975—1985 гг. общая фондовооруженность труда в электротехнической промышленности выросла почти в 2 раза. Темпы роста общей фондовооруженности труда были значительно выше чем в промышленности в целом. В 1986 г. рост фондовооруженности труда на 10% превышал среднегодовой за XI пятилетку — на 7,8%. Однако уровень фондовооруженности труда в отрасли на 1/4 ниже, чем по машиностроению и металлообработке в среднем.

¹¹ Расчет автора по данным Госкомитета и отчетным данным соответствующих подразделений.

На протяжении исследуемого периода рациональное соотношение между приростом производительности труда и приростом его фондовооруженности в отрасли было нарушено и складывалось следующим образом¹²:

	1975— 1980 гг.	1980— 1985 гг.	1986
Вся промышленность	27:29	19:28	3,8:8
Машиностроение и металлообработка	30:34	33:47	3:14
Электротехническая промышленность	23:36	28:45	7:10
ПО «Электровозостроитель»	11:17	19:113	8:11
ПО «Электроаппарат»	10:67	16:22	7:5

Особенно резкое нарушение данного соотношения имело место в ПО «Электровозостроитель» в XI пятилетке, в ПО «Электроаппарат» в X пятилетке.

В X пятилетке темп роста фондовооруженности труда в отрасли опережал темп роста производительности труда на 13 процентных пунктов, в одиннадцатой пятилетке — уже на 17 процентных пунктов.

Поскольку между этими показателями существует функциональная зависимость, то результатом явилось снижение эффективности использования средств труда и прирост производительности труда в этот период достигался за счет увеличения их массы. В X пятилетке прирост производительности труда на один процент прироста его фондовооруженности составил 0,64%, в XI снизился до 0,62%.

В первый год двенадцатой пятилетки соотношение между массой труда и массой средств производства улучшилось — опережение темпа роста фондовооруженности над темпами роста производительности труда сократилось до трех процентных пунктов. И хотя, как и в предыдущие пятилетки, прирост производительности труда достигался за счет увеличения массы средств труда, в первый год XII пятилетки намечился сдвиг к улучшению использования средств труда — прирост производительности труда на один процент прироста его производительности повысился, значительно превышал аналогичный показатель по машиностроению и металлообработке, а также промышленности в целом и составил¹³:

	1975— 1980 гг.	1980— 1985 гг.	1986
Вся промышленность	0,93	0,69	0,48
Машиностроение и металлообработка	0,88	0,70	0,22
Электротехническая промышленность	0,64	0,62	0,70
ПО «Электровозостроитель»	0,65	0,17	0,73
ПО «Электроаппарат»	0,15	0,73	1,40

¹² Расчет автора по данным таблиц №№ 1 и 2.

¹³ Расчет автора по данным предыдущих таблиц.

В ПО «Электровозостроитель» и ПО «Электроаппарат» использование средств труда в 1986 г. значительно возросло по сравнению со средним за X и XI пятилетки.

В машиностроении и металлообработке равно как и в промышленности республики в целом в противоположность состоянию в электротехнической промышленности, определившееся в течение двух последних пятилеток снижение использования средств труда действовало и в начале XII пятилетки.

Производительность труда находится в прямой зависимости от технического строения средств труда, т. е. прямое воздействие на производительность труда оказывает его оснащенность не всей массой средств труда, а их активной частью, т. е. «тех вещей, посредством которых труд воздействует на предмет труда и которые поэтому так или иначе служат проводниками его деятельности»¹⁴.

В формировании фондовооруженности труда их значение повышается. Темп роста машиновооруженности труда в отрасли значительно превышал темп роста общей фондовооруженности труда и уровень технической вооруженности труда и в этот период стабильно повышался. Так, если в X пятилетке общая фондовооруженность труда повысилась на 36%, то машиновооруженность — на 62%, в одиннадцатой — на 45 и 66% соответственно. В 1986 г. темп роста технической вооруженности превышал среднегодовой за две предшествующие пятилетки.

Таблица № 3
Темпы роста технической вооруженности труда одного работника, в %¹⁵

Наименование	1975— 1980 гг.	1980— 1985 гг.	1986
Вся промышленность	128	141	108
Машиностроение и металлообработка	128	174	118
Электротехническая промышленность	162	166	118
ПО «Электровозостроитель»	127	211	114
ПО «Электроаппарат»	175	129	106

В X пятилетке темп роста технической вооруженности труда в отрасли значительно превышал аналогичный показатель по машиностроению и металлообработке и промышленности республики в целом, в XI пятилетке он был несколько ниже, чем темп роста в машиностроении и металлообработке в целом, в начале XII пятилетки темпы роста сравнялись. Высокими темпами росла в этот период техническая вооруженность труда и в анализируемых производственных объединениях. Опережающий рост технической вооруженности труда заметно повысил уровень машиновооруженности труда — с 41,1% в 1975 г. до 47,4% в 1980 г., до 54,0% в 1985 г и остался в 1986 г. примерно на уровне 1985 г. — 54,4%. В машиностроении и металлообработке в целом уровень машиновооруженности труда был ниже, чем в электротехнической промышленности и к концу XI пятилетки составил 48,4%. Еще ниже был уровень технической вооруженности труда в промыш-

¹⁴ Марке К., Энгельс Ф., Соч., изд. 2-ое, т. 23, с. 191.

¹⁵ Расчет автора по данным ЦСУ ГССР. Форма СО и № 11

ленности в целом, где он к 1985—1986 гг. повысился до 35%. Таким образом, тенденция формирования оснащенности труда в отрасли была более прогрессивной, чем в машиностроении и металлообработке республики и в промышленности в среднем.

Изменение уровня технической вооруженности труда в исследуемой отрасли в целом не оказало заметного улучшения на использование техники, в то время как в анализируемых ПО эффективность использования ее в 1986 г. значительно повысилась и была выше среднепромышленной, равно как и в машиностроении и металлообработке в целом.

Таблица № 4

Прирост производительности труда на 1% прироста его машиновооруженности, в %¹⁶

Наименование	1975— 1980 гг.	1980— 1985 гг.	1986
Вся промышленность	0,96	0,46	0,47
Машиностроение и металлообработка	1,07	0,45	0,17
Электротехническая промышленность	0,37	0,42	0,39
ПО „Электровозостроитель“	0,41	0,17	0,57
ПО „Электроаппарат“	0,13	0,55	0,17

Изменившиеся условия формирования трудовых ресурсов требуют коренной перестройки для обеспечения бесперебойной работы производства. Темпы прироста численности промпersonала отрасли имеют тенденцию к снижению. Если за 1975—1980 гг. число занятых возросло на 13%, то за 1980—1985 гг. всего на 3%, в 1986 г. вообще не было прироста занятых и весь прирост промышленной продукции обеспечивался за счет повышения производительности труда. Поэтому единственно возможный путь перестройки — кардинальное ускорение темпов роста производительности труда путем приведения в действие всех резервов ее роста, как-то совершенствование техники, технологии, организации производства и управления, эффективное применение материальных и моральных стимулов.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტის მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის ეკონომიკური პრობლემების განყოფილებამ

¹⁶ Расчет автора по данным таблиц. 1 и 3

ნოღარ გიჟიარშვილი

მშენებლობის მატერიალური ბაჟის და მისი განვითარების ეკონომიკური ეფექტიანობის განსაზღვრისათვის

წარმოების განვითარება არის მისი გაფართოებისა და თვისობრივი მაჩვენებლების შეუქცევადი, მიმართული, კანონზომიერი სრულყოფის პროცესი. იგი ხორციელდება წარმოებაში დამატებითი სამუშაო ძალის და წარმოების საშუალებების ჩართვის შედეგად ან ამ რესურსების და მათი გამოყენების სრულყოფის საფუძველზე. პირველი გზაა ექსტენსიური, მეორე ინტენსიური. მრავალ ავტორთა მოსაზრებების შესწავლის საფუძველზე, მივდივით იმ დასკვნამდე, რომ წარმოების ინტენსიფიკაცია არის სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის საფუძველზე მისი ხარისხობრივი განვითარება, როცა წარმოების ტექნიკური, ტექნოლოგიური, ორგანიზაციული და ეკონომიკური ფაქტორების და მათი ურთიერთდამოკიდებულების მექანიზმის სრულყოფის შედეგად მიიღწევა წარმოების მატერიალური, შრომითი და ბუნებრივი რესურსების გამოყენების გაუმჯობესება, ეკონომიკური ტემპების დაჩქარება და კვლავწარმოების გაფართოება.

სამშენებლო კონსტრუქციებისა და მასალების (სკმ) წარმოება მშენებლობის მატერიალური ბაჟის მნიშვნელოვანი ნაწილია და სტატიაში დაყენებული საკითხი მის მავალითვე არის განხილული. სკმ ღირებულება სამშენებლო-სამონტაჟო სამუშაოების თვითღირებულებაში მნიშვნელოვან ხვედრით წილს იკავებს და მკვეთრ გავლენას ახდენს მასზე. მაშასადამე, სკმ წარმოების ინტენსიფიკაციის საბოლოო შედეგი მშენებლობაში ასახული დადებითი ცვლილებებით შეიძლება გამოიხატოს. ამ მოსაზრებიდან გამომდინარე დავამუშავეთ სკმ წარმოების ინტენსიფიკაციისა და მშენებლობის ეფექტიანობის ამაღლების ურთიერთკავშირის სქემა (ნახ. 1). ამ სქემის 1-5 პუნქტები გვიჩვენებს სკმ წარმოების ინტენსიფიკაციის ფაქტორებს, ხოლო დანარჩენი პუნქტები ინტენსიფიკაციის შედეგებს: 6-10 პუნქტები — უშუალოდ სკმ წარმოებაში, 11-15 პუნქტები — მშენებლობაში. მშენებლობის ეფექტიანობაზე ზემოქმედების მიხედვით სკმ წარმოების ინტენსიფიკაციის პროცესი უნდა დაიყოს ორ სახედ: 1. იწვევს მშენებლობის მასალატევადობის შემცირებას და ამის შედეგად მშენებლობის ეფექტიანობის ამაღლებას (პ. 10, 12, 15); 2. იწვევს მშენებლობის მასალატევადობის შემცირებას, მისი ტემპების დაჩქარებას, მისი წარმოების საშუალებების, საწარმოო პროცესების ტექნოლოგიური მეთოდების და ორგანიზაციული ფორმების სრულყოფას, ყოველივე ამის შედეგად მშენებლობის ეფექტიანობის ამაღლებას (პ. 10-15). მაშასადამე მეორე შემთხვევა პირველსაც შეიცავს და მრავალმხრივ გავლენას ახდენს მშენებლობის განვითარებაზე.

ზემოაღნიშნული სქემიდან ჩანს, რომ წარმოების ინტენსიფიკაცია და ეფექტიანობა მკვეთრად განსხვავდება იან ერთმანეთისაგან, მაგრამ ერთმანეთ-

თან მჭიდროდ დაკავშირებულია. ასევე მჭიდრო ურთიერთკავშირშია წარმოების ეკონომიკური ეფექტიანობის კრიტერიუმში და ტექნიკურ-ეკონომიკურ მაჩვენებელთა სისტემა და საჭიროა მათი ერთობლივი გამოყენება. სკმ წარმოებისა და მშენებლობის მჭიდრო ურთიერთკავშირი კი ზოგჯერ იმით გამოიხატება, რომ სკმ წარმოების ეფექტი ვლინდება მშენებლობის ან აგებული ობიექტის ექსპლუატაციის პირობებში და არა უშუალოდ სკმ წარმოებაში. მაშასადამე, სკმ წარმოების ეფექტიანობა უნდა განისაზღვროს როგორც სამეურნეოანგარიშებრივ ანუ საწარმოს, ისე სახალხოსამეურნეო (მშენებლობის, ობიექტის ექსპლუატაციის) დონეზე. ამასთანავე უნდა გავარჩიოთ სკმ წარმოების ეფექტიანობის ორგვარი სახე ერთმანეთისაგან და გამოვიყენოთ მათი შეფასების შემდეგი ტექნიკურ-ეკონომიკური მაჩვენებლები: 1. კაპიტალური დაბანდებები სკმ წარმოებაში და მისი ეკონომიკური ეფექტიანობა; 2. მშენებლობის მატერიალური რესურსების ხვედრითი ხარჯი და მათზე გაწეული ხარჯების ხვედრითი წილი; 3. სკმ წარმოების სამეურნეოანგარიშებრივი ეფექტიანობა; 4. სკმ წარმოების (მშენებლობის მატერიალური ბაზის) სახალხოსამეურნეო ეფექტიანობა (1).

გარკვეულ ინტერესს იწვევს სკმ წარმოების ეფექტიანობა სამეურნეოანგარიშებრივ დონეზე. მრავალ ავტორთა შრომების შესწავლის საფუძველზე მივედით დასკვნამდე, რომ ამ ეფექტიანობის (Q_{Φ}) კრიტერიუმის საანგარიშო ფორმულის მრიცხველში შეიძლება იყოს საერთო პროდუქციის, წმინდა პროდუქციის ან მოგების ($B_{\text{პ}}, Y_{\text{პ}}, \Pi$) წლიური მოცულობა, ხოლო მნიშვნელში — ძირითადი და საბრუნავი საწარმოო ფონდების საშუალო წლიური ღირებულების ან შესაბამისი მატერიალური ხარჯების მაჩვენებლები ($Q_{\text{ფ}}, Q_{\text{სფ}}$) და მატერიალურ წარმოებაში დასაქმებული მუშაკების რიცხოვნობის ან შრომის წლიური ანაზღაურების მაჩვენებელი ($Q_{\text{ფ.გ}}$):

$$Q_{\Phi} = B_{\text{პ}} \text{ (ან } Y_{\text{პ}} \text{ ან } \Pi) : (Q_{\text{ფ}} + Q_{\text{სფ}} + Q_{\text{ფ.გ}}). \quad (1)$$

უპირველეს ყოვლისა საჭიროა დაზუსტდეს ამ ფორმულის მრიცხველში მოცემული მაჩვენებლების გამოყენების პირობები. ყოველი საწარმოს ინტერესს წარმოადგენს რესურსების ან გაწეული ხარჯების ერთეულზე მაქსიმალური მოგების მიღება, მაგრამ საზოგადოებას, პირველ რიგში, ესაჭიროება სამომხმარებლო თვისების მქონე მზა პროდუქცია. ამიტომ სამეურნეოანგარიშებრივ დონეზე სკმ წარმოების სახალხო-სამეურნეო ეფექტიანობის განსაზღვრის დროს უნდა გამოვიყენოთ პროდუქციის (საერთო, სასაქონლო, წმინდა) მოცულობის მაჩვენებელი, ხოლო სამეურნეოანგარიშებრივი ეფექტიანობის განსაზღვრის დროს მოგების ან უკეთეს შემთხვევაში სამეურნეოანგარიშებრივი შემოსავლის მაჩვენებელი.

საჭიროა დაზუსტდეს პირველი ფორმულის მნიშვნელში მოცემული სიდიდეების გამოყენების პირობები. ცნობილია, რომ საწარმოს ფონდები შედგება არასაწარმოო, საწარმოო და მიმოქცევის ფონდებისაგან. ამათგან წარმოების პროცესში უშუალოდ მოქმედებენ საწარმოო ფონდები და ამიტომ ფორმულაში აისახებიან, მაგრამ ისინი შედგებიან ძირითადი და საბრუნავი ნაწილებისაგან, რომლებიც სხვადასხვა ფუნქციონალური თვისებით, საწარმოო პროცესში მოქმედების სხვადასხვა ხანგრძლივობით ხასიათდებიან და ამ პოზიციებიდან ერთმანეთთან შეუსაბამობაში იმყოფებიან. ზოგიერთი ავტორის

მიერ საანგარიშო ფორმულის მნიშვნელში გამოყენებულია ძირითადი და საბრუნავი საწარმოო ფონდებისა და შრომის ანაზღაურების ჯამი. ასეთი გადაწყვეტა არასწორია, რადგან გამოყენებულია არათანაზომადი სიდიდეების — შრომის ანაზღაურებაზე გაწეული ხარჯებისა და წარმოების პროცესში გამოყენებული მატერიალური რესურსების ღირებულების შეკრება. ამ სიდიდეებს სხვადასხვა ეკონომიკური ფუნქცია აკისრიათ და წარმოადგენენ ცოცხალი შრომის ხარჯს და განვითარებული შრომის ღირებულებას. ამასთანავე, შრომის ანაზღაურების გარკვეული ნაწილი უკვე ჩართულია საბრუნავ ფონდებში, რაც იწვევს მის განმეორებით გათვალისწინებას. ამიტომ ფორმულის მნიშვნელში ან სულ რესურსები უნდა გამოვიყენოთ ან წარმოების ხარჯები. ამასთანავე საწარმოო რესურსები და წარმოების ხარჯები არ არიან იდენტური სიდიდეები. წარმოების ხარჯები გათვალისწინებულია პროდუქციის თვითღირებულების ელემენტობრივი სტრუქტურის მიხედვით, ხოლო შრომის ანაზღაურების ფონდი ითვალისწინებს მხოლოდ აუცილებელ შრომას. ამიტომ საანგარიშო ფორმულის მნიშვნელში უპირატესობა შეიძლება საწარმოო რესურსებს მიეკუთვნოს, მაგრამ ძირითადი და საბრუნავი საწარმოო ფონდის ღირებულებისა და მომუშავეთა რიცხოვნობის პირდაპირ ერთად გამოყენება არასწორია. ისინი არათანაზომადი სიდიდეებია, რადგან თავს იყრის სიდიდეთა ღირებულებითი და ნატურალური გამოხატულება. ამიტომ ისინი უნდა მოვიდეს თანაზომადობაში.

ასეობის შემოდინებული საანგარიშო ფორმულის მნიშვნელის ერთ განზომილებაში მოყვანის სხვადასხვა მეთოდი და ამისათვის გამოყენებულია შრომის ხარჯის დარგთაშორისო ბალანსი, კობა-დუგლასის ფუნქცია, წყვილი კორელიაციის მოდელი და სხვა (2, გვ. 44-76). ამ მეთოდებს საფუძვლად უდევს საწარმოო ფონდების გადაანგარიშება შრომით ერთეულებში. ჩვენი აზრით, საწარმოო ფონდების შრომით რესურსებზე გადაყვანის შეთავაზებული მეთოდები და საანგარიშო ფორმულები რთულია და ორსაფეხურიან გაანგარიშებას ითვალისწინებს. ჯერ ისაზღვრება შრომის ნაყოფიერებაზე შრომის ფონდალტურელობის ცვლილების გავლენა, ხოლო შემდეგ მომუშავეთა რიცხოვნობაზე შრომის ნაყოფიერების ცვლილების გავლენა. ეს ამოცანა გაცილებით მარტივად და ერთსაფეხურად შეიძლება გადაწყდეს. კერძოდ, შრომის ნაყოფიერების ფორმულა შეიძლება ასე ჩამოვყალიბოთ:

$$\Pi_{\text{ფრ}} = B : R = \Phi \times \Phi_{\text{ფა}} : R = \Phi_{\text{ფაზ}} \times \Phi_{\text{ფა}}, \quad (2)$$

სადაც B —საერთო პროდუქციის წლიური მოცულობა; R —მომუშავეთა საშუალო სითი რიცხვი; Φ —ძირითადი საწარმოო ფონდების საშუალო წლიური ღირებულება; $\Phi_{\text{ფა}}$ —ფონდუქცია; $\Phi_{\text{ფაზ}}$ — შრომის ფონდალტურელობა.

მეორე ფორმულიდან გვექნება:

$$R = B : \Pi_{\text{ფრ}} = B : \Phi_{\text{ფაზ}} \times \Phi_{\text{ფა}}. \quad (3)$$

იმ შემთხვევაში, თუ R-ის მნიშვნელობას განვსაზღვრავთ ერთეული მოცულობის პროდუქციისათვის, გვექნება:

$$R = 1 : \Phi_{\text{ფაზ}} \times \Phi_{\text{ფა}} = 1 : \Phi_{\text{ფაზ}} \times 1 : \Phi_{\text{ფა}}. \quad (4)$$

ეს ფორმულა უკვე უზრუნველყოფს შრომის ფონდალტურელობისა და მომუშავეთა რიცხოვნობის ურთიერთდამოკიდებულების ერთსაფეხურიან გაანგარიშებას. ამასთანავე, მომუშავეთა რიცხოვნობაზე შრომის ფონდალტურელობასთან ერთად მოქმედებს ამ ფონდების ხარისხობრივი და სტრუქტურ-

რული მაჩვენებლები, აგრეთვე წარმოების ეკონომიკურ-ორგანიზაციული ფაქტორები. მათი მოქმედების კომპლექსური შედეგი აისახება ფონდუკუვების ცვლილებაში. თუ მათგან წარმოების ეკონომიკურ-ორგანიზაციული ფაქტორების გავლენას გამოვყოფთ, მაშინ მეოთხე ფორმულა შემდეგ სახეს მიიღებს:

$$R = (1 : \Phi_{\text{ფა}}) \times [1 : (\Phi_{\text{ფა}} \times K_{\text{ორგ}})] = 1 : \Phi_{\text{ფა}} \times 1 : \Phi_{\text{ფა}} \times 1 : K_{\text{ორგ}}. \quad (5)$$

ამ ფორმულაში უკვე დიფერენცირებულია მომუშავეთა რაოდენობაზე მოქმედი ტექნიკურ-რაოდენობრივი, ტექნიკურ-ხარისხობრივი და ეკონომიკურ-ორგანიზაციული ფაქტორები. ასეთი გამოყოფა საჭიროა, რათა დავადგინოთ მომუშავეთა რიცხოვნობასა და უშუალოდ საწარმოო ძირითადი ფონდების რაოდენობრივ-ხარისხობრივ მაჩვენებლებს შორის დამოკიდებულება. იმ შემთხვევაში, თუ საჭიროა მოვლენასა და ფაქტორებს შორის დამოკიდებულების უფრო მეტი დეტალიზაცია, მაშინ შეიძლება $\Phi_{\text{ფა}}$ -დან გამოვყოთ აგრეთვე ძირითადი საწარმოო ფონდების ტექნოლოგიური, კვლავწარმოებითი, ასაკობრივი და ხარისხობრივი სტრუქტურის სრულყოფის ფაქტორები და დავაკავშიროთ $\Phi_{\text{ფა}}$ -თან ისევე, როგორც ეკონომიკურ-ორგანიზაციული ფაქტორები. პირიქით, თუ დავუშვებთ, რომ ფონდუკუება არ იცვლება, ხოლო ძირითადი საწარმოო ფონდების ხარისხობრივი ფაქტორების და წარმოების ეკონომიკურ-ორგანიზაციული ფაქტორების კოეფიციენტები ერთის ტოლია, მაშინ შეიძლება პირდაპირხაზობრივი დამოკიდებულება არსებობდეს შრომის ფონდალუტორვილობასა და მომუშავეთა რიცხოვნობას შორის. საყურადღებოა ისიც, რომ ფონდუკუებასთან გამოყენებული კოეფიციენტების რაოდენობა მე-5 ფორმულის ტექტონიკის და მოვლენაზე ფაქტორთა გავლენის განსაზღვრის მეთოდის ცვლილებას არ იწვევს. ჩვენს მიერ შემუშავებულია მეთოდიკა და საანგარიშო ფორმულები (3), რომლებიც უზრუნველყოფენ ნებისმიერი რაოდენობის, პოტენციალის, ნიშნის და ურთიერთდამოკიდებულების ფაქტორების გავლენისა და პარამეტრების განსაზღვრას.

დავუბრუნდეთ ისევ პირველ ფორმულას. მის მნიშვნელში საბრუნავი საწარმოო ფონდების ღირებულების მაჩვენებლის გამოყენება ძნელდება. ასეთი მაჩვენებელი საწარმოთა და დარგის დონეზე არ იანგარიშება. სტატისტიკურ კრებულებში მოცემულია მრეწველობის დარგების მიხედვით მხოლოდ მოგება და რენტაბელობა, საიდანაც შეიძლება განისაზღვროს ძირითადი საწარმოო ფონდებისა და მატერიალური საბრუნავი საშუალებების ღირებულება. ეს მაჩვენებლები მოცემულია ფინანსების სტატისტიკურ კრებულებშიც. სტატისტიკის სახელმწიფო კომიტეტის მასალებში მოცემულია დარგებისა და ქვედარგების მიხედვით ძირითადი საწარმოო ფონდებისა და ნორმირებული საბრუნავი საშუალებების საშუალო წლიური ღირებულების მაჩვენებლები. ზემოთაღნიშნული მიზეზების გამო წარმოების ეფექტიანობის ან ფონდების რენტაბელობის საანგარიშო ფორმულების მნიშვნელში უმეტესად გამოყენებულია ნორმირებული საბრუნავი საშუალებების ან მატერიალური საბრუნავი საშუალებების საშუალო წლიური ღირებულება. ასეთი მიდგომა კი იწვევს საანგარიშო მაჩვენებლის სიდიდის ხელოვნურ შემცირებას.

როგორც ცნობილია, ნორმირებულ საბრუნავ საშუალებებს მიეკუთვნება საწარმოო მარაგები, დაუმთავრებელი წარმოება, მიმავალი პერიოდის ხარჯები და მზა პროდუქცია საწარმოს საწყობში. მათგან განსხვავებით, მატე-

რიალურ საბრუნავ საშუალებებს მიეკუთვნება აგრეთვე ის მზა პროდუქცია, რომელიც უკვე მიეწოდა მომხმარებელს (შემკვეთს), მაგრამ მის მიერ ჯერ არ ანაზღაურებულა. არც მომხმარებლისათვის მიწოდებული ჯერ კიდევ აუნაზღაურებელი (არარეალიზებული) მზა პროდუქცია და არც საწარმოს საწყობში განლაგებული მზა პროდუქცია არავითარ მონაწილეობას არ ღებულობს საწარმოო პროცესში და არ რეაგირებს მის ეფექტიანობაზე. ამიტომ, წარმოების ეკონომიკური ეფექტიანობის საანგარიშო ფორმულის მნიშვნელში უფრო მართებულია საბრუნავი საწარმოო ფონდების გამოყენება, მაგრამ ასე პრაქტიკულად არ ხდება.

გარკვეულ დაზუსტებას საჭიროებს პირველი ფორმულის მნიშვნელის გადაწყვეტა ხარჯების ტიპში. კერძოდ, თუ სამეურნეო-სამეურნეო დონეზე უნდა განისაზღვროს წარმოების სახალხო-სამეურნეო ეფექტიანობა, მაშინ ფორმულის მნიშვნელში და მრიცხველში უნდა განზოგადდეს მაჩვენებლები. ფორმულის მრიცხველში უნდა ჩაისვას პროდუქციის მოცულობის მაჩვენებელი (დასაბუთება იხ. ზემოთ), ხოლო მნიშვნელში — მის შექმნაზე გაწეული სრული სამეურნეო საწარმოო ხარჯები, რომელსაც ასახვენ დაყვანილი ხარჯების ფორმულით:

$$\mathcal{M} = B_{36} : (C + E_6 K) \approx B_{36} : (C + E_6 \Phi_{36}), \quad (6)$$

სადაც C არის პროდუქციის ერთეულის თვითღირებულება, K — ხვედრითი კაპიტალური დაბანდებები საწარმოო ფონდებში, Φ_{36} — ყველა სახის საწარმოო ფონდები, E_6 — კაპიტალური და ბანდებების და საწარმოო ფონდების ეფექტიანობის ნორმატიული კოეფიციენტები. მართალია, K და Φ_{36} იდენტურნი არ არიან, მაგრამ სწორედ $(C + E_6 \Phi_{36})$ სიდიდე ასახავს სრულ სახალხო-სამეურნეო ხარჯებს.

სახალხო-სამეურნეო დონეზე სკმ წარმოების (მშენებლობის მატერიალური ბაზის) განვითარების ეკონომიკური ეფექტიანობა ასახულია ზემოთმოცემულ სქემაზე და შეიძლება განისაზღვროს ჩვენს მიერ შემუშავებული ფორმულებით:

$$\mathcal{M}_{36} = [Q_2 (3_{31} : C_{3631} - 3_{32} : C_{3632}) + E_6 V_6 (3_3 + H_3) (T_1 - T_2) + \mathcal{M}_{36}] : (Q_{363} + Q_{366} + Q_{369}); \mathcal{M}_{36} = \Delta Q_{363} : (Q_{363} + Q_{366} + Q_{369}), \quad (7)$$

სადაც Q_2 არის სამშენებლო-სამონტაჟო სამუშაოების მოცულობა საანგარიშო წელს; C_{3631} და C_{3632} — საბაზისო და საანგარიშო ვარიანტების მიხედვით სსს-ბის წლიური თვითღირებულება; 3_{31} და 3_{32} — საბაზისო და საანგარიშო ვარიანტებში მშენებლობის მატერიალურ რესურსებზე დანახარჯების მოცულობა, შესაბამისად C_{3631} და C_{3632} -ზე გაანგარიშებით; 3_3 — შენობების ღირებულება ძირითად საწარმოო ფონდებში; H_3 — არასაწარმოო ძირითადი ფონდების ღირებულება; V_6 — იმ ობიექტების ხვედრი, წილი ძირითად ფონდებში, რომლებიც მატერიალური ბაზის განვითარების შედეგად დაჩქარებულად გადაეცა ექსპლუატაციაში (მაგ. შენობათა ანაკრებადობის დონის ამაღლება, მათ სრულკრებადობაზე გადასვლა და სხვა); T_1, T_2 — შენობათა მშენებლობის ხანგრძლივობა საბაზისო და საანგარიშო ვარიანტებში; E_6 — ძირითადი ფონდების ეფექტიანობის ნორმატიული კოეფიციენტი; $\mathcal{M}_{36}$ — პროგრესული სკმ გამოყენების შედეგად სამშენებლო პროდუქციის ხარისხის ამაღლების ეკონომიკური ეფექტი; $Q_{363}, Q_{366}, Q_{369}$ — სიჯარო სამშენებლო-სამონტაჟო ორგანიზაციების სამშენებლო დანიშნულების ძირითადი და საბრუნავი საწარმოო ფონდების საშუალო წლიური ღირებულება და ძირითადი ფონდებით გამოხატული სსს-ზე დასაქმებული მომუშავეების საშუალო სითი რაცხვი ან შესაბამისად მატერიალური და შრომითი რესურსების ხარჯები.

ამრიგად, მე-7ა ფორმულის მრიცხველში წარმოდგენილი ეკონომიკური ეფექტი შედგება სამი ნაწილისაგან: მშენებლობის მატერიალურ რესურსებზე გაწეული ხარჯების ეკონომია, მშენებლობის რესურსების უკუგების ამაღლებით მიღებული ეკონომია და აგებული შენობების საექსპლუატაციო ხარჯების ეკონომია. მე-7ბ ფორმულის მრიცხველში მოცემული $\Delta Q_{სს}$ კი აღნიშნავს საანგარიშო პერიოდში სსს-ის მოცულობის ნახარდს.

ესლა დავუბრუნდეთ ისევ წარმოების ინტენსიფიკაციის კრიტერიუმის არსს. მისი განისაზღვრისას წარმოების ინტენსიფიკაციით შექმნილ ეფექტს ან წარმოების განვითარების მთლიან ეფექტთან აფარდებენ ან საწარმოო რესურსების მოცულობასთან ან წარმოების ხარჯებთან. ამათგან პირველი გადაწყვეტილება თავისთავად იმაზე მეტყველებს, რომ წარმოების ინტენსიფიკაცია მისი ეფექტიანობის ამაღლების ერთ-ერთი მთავარი, მაგრამ არა ყოველსიმომცველი და ერთადერთი ფაქტორია. ამიტომ ჩვენი აზრით სწორი არ არის ინტენსიფიკაციის კრიტერიუმის ის გადაწყვეტილებები, როცა წარმოების ინტენსიფიკაციით შექმნილი ეფექტი შეფარდებულია წარმოებაში ჩართულ რესურსებთან ან მთლიან საწარმოო ხარჯებთან. წარმოების ინტენსიფიკაციით მიღწეული ეკონომიკური ეფექტი უნდა შეეუარდოს ან წარმოებაში მიღწეულ მთლიან ეკონომიკურ ეფექტს ან წარმოების ინტენსიფიკაციაზე გაწეულ ხარჯებს. ამასთანავე, სკმ წარმოების ინტენსიფიკაციით შექმნილი ეკონომიკური ეფექტი ისეთივე მაჩვენებლებით უნდა აისახოს, როგორც მთლიანი ეკონომიკური ეფექტი. მაშინ № 1 და № 7 ფორმულებიდან გამომდინარე, სკმ წარმოების ინტენსიფიკაციის ეფექტიანობა სამეურნეოანგარიშებრივ დონეზე შეიძლება განისაზღვროს ფორმულით:

$$\Phi_n = \Delta B_{პრ} \text{ (ან } \Delta Y_{პრ} \text{ ან } \Delta \Pi) : K_n, \tag{8}$$

ხოლო სახალხო-სამეურნეო დონეზე—ფორმულით:

$$\Phi_{სს} = [Q_2 (Z_{მ1} : C_{სს1} - Z_{მ2} : C_{სს2}) + E_n Y_n (Z_3 + H_n) (T_1 - T_2) + \Phi_{პრ}] : K_n$$

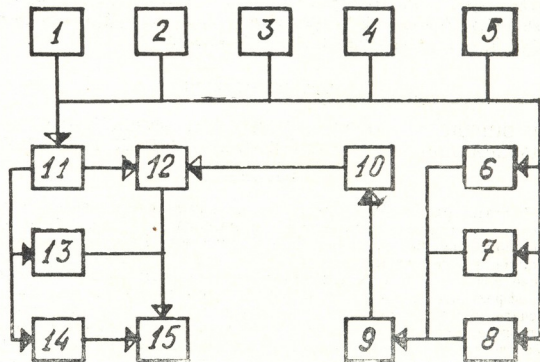
$$\Phi_{სს} = \Delta Q_{სს} : K_n, \tag{9}$$

სადაც $\Delta B_{პრ}$, $\Delta Y_{პრ}$, $\Delta \Pi$, $\Delta Q_{სს}$ არის სკმ წარმოების ინტენსიფიკაციის შედეგად ამ წარმოებაში საერთო პროდუქციის და წმინდა პროდუქციის მოცულობის, მოგების და მშენებლობაში სსს-ბის მოცულობის ნამატის სიდიდე; K_n -სკმ წარმოების ინტენსიფიკაციის ფაქტორების (იხ. სქემა) სრულყოფაზე გაწეული ხარჯების სიდიდე.

ბუნებრივია, მე-8 და მე-9 ფორმულების გამოყენების პირობას წარმოადგენს საერთო ეფექტისაგან წარმოების ინტენსიფიკაციით შექმნილი ეფექტის ცალკე გამოყოფა და განსაზღვრა. ჩვენი აზრით, ეს ამოცანა შეიძლება გადაწყდეს ეკონომიკურ მოვლენაზე ფაქტორთა გავლენის განსაზღვრის მეთოდით (3). აქ მხედველობაშია მისაღები ის გარემოება, რომ სამშენებლო პროდუქციაზე მოქმედებს ხარისხობრივი და რაოდენობრივი ფაქტორები, მათზე კი სხვა ფაქტორები და ა. შ. ფაქტორთა და მოვლენათა ერთობლიობა განპირობებს ფაქტორთა დახლეჩვას და კლასიფიკაციას იმ დეტალიზაციით, რომ ცალკე გამოიყოს სკმ წარმოების ინტენსიფიკაციის ფაქტორები და განისაზღვროს მათი კომპლექსური გავლენა საბოლოო პროდუქციაზე.

ამ თემაზე ჩვენს მიერ ადრე გამოქვეყნებულ სტატიაში მოყვანილი იყო № 1, № 7 ფორმულების გამოყენების მაგალითები და მათ აღარ გავიმეორებთ. ამ სტატიაში ნაჩვენებია № 2,3,4,5 ფორმულების საფუძველზე მომუშავეთა რიცხვის ექვივალენტური შეცვლისა (ძსფ-ბით) და № 1 ფორმულის გამოყენე-

ბის მაგალითი. სტატისტიკური მასალებიდან დადგინდა, რომ 1975 და 1985 წლებში რესპუბლიკის სკმ წარმოებაში (სმ მრეწველობაში) მოგებამ შეადგინა 4, 3 და 36,9 მლნ მან., ძირითადი საწარმოო ფონდებისა და მატერიალური

ნახ. 1. სკმ წარმოების ინტენსიფიკაციისა და მშენებლობის ეფექტიანობის ურთიერთკავშირი

1. სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის დაჩქარება, შრომის იარაღებისა და საგნების სრულყოფა, წარმოების ტექნოლოგიის სრულყოფა; 2. წარმოებისა და გამოყენებული რესურსების სტრუქტურის სრულყოფა; 3. წარმოების ორგანიზაციის (წარმოების კონცენტრაციის, სპეციალიზაციის, კოოპერირების, კომბინირების და ძირითადი საწარმოო პროცესების ორგანიზაციის) და საწარმოო ძალთა განლაგების სრულყოფა; 4. სამუშაო ძალის სრულყოფა; 5. სამეურნეო მექანიზმის სრულყოფა (დაგეგმვის, შრომის ორგანიზაციის და მართვის, ეკონომიკური ბერკეტების და სტიმულების სრულყოფა); 6, 7, 8-სკმ წარმოების მასალაგეგმვას, შრომატევადობის და ფონდტევადობის შემცირება; 9. სკმ წარმოების ხარჯების შემცირება; 10. სკმ ერთეულოვანი პროდუქციის თვითღირებულების შემცირება; 11. სკმ-ზე მშენებლობის რაოდენობრივი და ხარისხობრივი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება; 12. მშენებლობის მასალაგეგმვას შემცირება; 13. მშენებლობის ტექნოლოგიის და ორგანიზაციის სრულყოფა; 14. მშენებლობის რესურსების სრულყოფა; 15. მშენებლობის ხარისხის და ეფექტიანობის ამაღლება.

საბრუნავი საშუალებების ღირებულებამ — 179,5 და 719,8 მლნ მან., მომუშავეთა საშ. სიითმა რიცხვმა — 35,8 და 45,3 ათასი კაცი, საერთო პროდუქციის მოცულობამ 317,9 და 633,6 მლნ მან., შრომის ფონდალტურელობამ — 8,7 და 13,1 ათ. მან., ფონდტეუგებამ — 1,02 და 1,06. შესაბამისად შესდგა მატრიცა: $X_{10}=1; 8,7=0,115; X_{11}=1; 13,1=0,076; X_{20}=1; 1,02=0,98; X_{22}=1; 1,06=0,94; X_{20}=317,9; X_{33}=633,6$. ამ მნიშვნელობათა ჩასმით ფაქტორული ანალიზის საანგარიშო ფორმულებში (3, გვ. 15) გვექნება $f_1=-8,48$ ათ. კაცი; $f_2=-2,75$ ათ. კაცი; $f_3=-20,73$ ათ. კაცი. მათი ჯამი შეადგენს 9,5 ათას კაცს და ეთანადება 45,3—35,8 სხვაობას. ამ შედეგებიდან ისაზღვრება, რომ ძირითადი

საწარმოო ფონდების ღირებულების ზრდასა და მომუშავეთა რიცხვის შემცირებას შორის შემდეგი დამოკიდებულება არსებობს: $(13,1 - 8,7) 35,8 = 8,48$ ათ. კაც. მასადავად ერთი კაცი $= 18,58$ ათ. მან. ძირითად საწარმოო ფონდებს. ამ მნიშვნელობების შეტანით № 1 ფორმულაში გვექნება. რომ 1985 წელს სამეურნეო ნაგებობის დონეზე რესპუბლიკის სკმ წარმოების ეკონომიკური ეფექტიანობის კოეფიციენტმა შეადგინა $36,9 : (719,8 + 18,58 \times 45,3) = 0,024$.

ნ. ს. ბიჭიაშვილი

К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ МАТЕРИАЛЬНОЙ БАЗЫ СТРОИТЕЛЬСТВА И ЕЕ РАЗВИТИЯ

Резюме

В статье рассмотрена взаимосвязь между интенсификацией производства строительных конструкций и материалов (СКМ) и строительством, разработана схема этой взаимосвязи. Выполнена классификация эффективности производства СКМ. Разработаны методические вопросы и выведены новые расчетные формулы для определения эффективности производства СКМ и его интенсификации на хозяйственном и народнохозяйственном уровнях, формулы для эквивалентного замещения работающих основными производственными фондами; детально рассмотрены элементы расчетной формулы для определения экономической эффективности производства СКМ на хозяйственном уровне.

Статья имеет теоретическое и практическое-применительное значение. Учтено, что эффективность производства должна быть определена в ресурсном или затратном виде. В первом случае для приведения всех ресурсов в одно измерение следует использовать метод определения влияния факторов. Во втором случае следует учитывать все затраты. При определении эффективности производства и его интенсификации в числителе формулы следует учитывать суммарный эффект от экономии материальных ресурсов, от ускорения строительства, от повышения его качества.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის კლავწარმოებისა და კაპიტალური დაბანდებების ეკონომიკური ეფექტიანობის განყოფილებაში

ЛИТЕРАТУРА

1. Би́чиа́швили Н. С. Экономическая эффективность развития материальной базы строительства, журн. «Мацне», АН ГССР, № 3, 1984 г.
2. Константи́нова Л. Соколинский З. Экономическая эффективность общественного производства, 1974 г.
3. Би́чиа́швили Н. С. Методические указания по определению влияния факторов на производство. Тбилиси, 1982.

Г. Е. ЦУЛАДЗЕ, Л. С. ТЕПНАДЗЕ

СОЦИОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ РОЖДАЕМОСТИ И ЕЕ ПОЛОЖЕНИЕ В ГРУЗИИ

Обострение демографической ситуации в нашей стране вызывает озабоченность. Вопросы, связанные с демографической ситуацией, с семьей, с разработкой эффективной демографической политики рассматривались на таком уровне, как XXVII съезд КПСС¹.

Решение этих вопросов требует как соответствующего внимания и должного уровня от общественных наук, так и комплексного подхода.

Более чем четверть века назад известный демограф Ф. Лоример отметил, что существование «чистой демографии» является иллюзией. Важность демографии заключается именно в ее междисциплинарности². Данное положение особенно ярко проявляется в случае социологии рождаемости.

Социология рождаемости является междисциплинарной отраслью. Специфика изучаемого предмета требует привлечения данных демографии, социологии, психологии, экономики, этнографии, истории и других дисциплин³.

Социология рождаемости разрабатывает широкий круг проблем. Специфика подхода социологии рождаемости заключается в рассмотрении влияния социальных институтов и, прежде всего, института семьи на репродуктивное поведение личности⁴.

Выделяют четыре этапа развития исследований, связанных с социологией рождаемости. На I этапе — начиная с 30-х годов — в основном изучалось идеальное число детей (США, Франция, Великобритания). II этап связан как с углублением программ исследований, так и с расширением его географии. Наряду с идеальным числом детей начали выявлять желаемое и ожидаемое число детей. По специальной программе стали осуществляться локальные исследования для выявления условий жизни, социальных и психологических факторов, обуславливающих уровень рождаемости. На III этапе — в 60-х гг. — широко изучаются установки на пол ребенка и мотивы рождения детей. В развивающихся странах проводятся эксперименты, направленные на обучение респондентов методам контрацепции и регулирования деторождения. На IV этапе (70—80-е гг.) в центре внимания исследований находятся ценностно-мотивационные аспекты рождения детей. Использование методов психологии позволяет объяснить особенности репродуктивного поведения⁵.

¹ Материалы XXVII съезда КПСС. М., 1986, с. 51—52, 154, 273.

² L o r i m e r F. The development of demography.—In: The Study of Population. An Inventory and Appraisal. Ed. by P. Hauser and O. Dunkan. Chicago, 1959, 165.

³ Антонов А. И. Социология рождаемости М., 1980, с. 5.

⁴ Демографический энциклопедический словарь. М., 1985, с. 429.

⁵ Там же.

В понятии репродуктивного поведения подчеркнута направленность поведения на рождение детей. В этом случае не считается «нужным акцентировать внимание на «отказе от рождения», поскольку ведущим является стремление к рождению определенного числа детей, предполагающее отказ от всех рождений, превышающих предпочитаемое число детей. контрацептивное поведение является подчиненным по отношению к имеющейся потребности в детях⁶. Отказ от рождения ребенка (или детей) предшествует репродуктивному поведению и включается на определенном этапе, исходя из «потребности в детях» и ситуации на основе объективации.

Существование теории репродуктивного поведения, его модель дают возможность по-новому подойти к вопросу. Зная происходящие в действительности явления, можно предположить возможные изменения и, что немаловажно, провести исследовательскую работу в нужном направлении, установить, какие меры в какой степени будут способствовать увеличению интенсивности деторождения.

Одним из больших достоинств социологии рождаемости и, в частности, теории репродуктивного поведения является объяснение снижения уровня рождаемости. В настоящее время целым рядом социолого-демографических исследований⁷ установлено, что снижение уровня рождаемости в основном обусловлено уменьшением «потребности в детях⁸», снижением ценности детей⁹.

Как в изучении репродуктивного поведения, так и в социологии рождаемости значительное место отводится изучению репродуктивной установки.

Из психологии установки известно, что всякое поведение (в том числе и репродуктивное) является реализацией одной соответствующей установки (в нашем случае репродуктивной).

Репродуктивная установка является готовностью к репродуктивному поведению, предвосхищает его во времени и определяет особенности протекания репродуктивного поведения¹⁰.

Данное положение в полной мере показывает, насколько важным является исследование репродуктивной установки.

Проведенные исследования свидетельствуют об ослаблении репродуктивной установки.

В социологии рождаемости указывается на необходимость изучения репродуктивных ориентаций детей старшего и младшего возраста и подчеркивается, что «особая тема социологии рождаемости — изучение процесса формирования репродуктивных установок, пред-

⁶ Антонов А. И. Указ. раб., с. 86—87.

⁷ См., например: Борисов В. А. Перспективы рождаемости. М., 1976; Антонов А. И. Указ. раб., Цуладзе Г. Е. Социолого-психологическое изучение рождаемости. Тбилиси, 1982.

⁸ «Потребность в детях» — состояние личности, ее стремление обзавестись определенным числом детей.

⁹ Ценность детей — степень положительного отношения к определенному числу детей. Ценность детей определяет содержание «потребности в детях», репродуктивной мотивации (см. Демографический энциклопедический словарь. М., 1985, с. 517).

¹⁰ Цуладзе Г. Е. Вопросы социологии рождаемости. Тбилиси, 1984, с. 7 (на груз. яз.).

ставлений о числе детей в семье, которые складываются в детском возрасте»¹¹.

Проведенные в этом направлении социолого-демографические исследования дают возможность заключить, что первоначальные представления о числе детей в семье возникают с 5-летнего возраста. Однако до 8 лет. возраста процесс формирования представления о числе детей в семье протекает замедленно. Начиная с 8—9-летнего возраста указанный процесс протекает более интенсивно и к 10—11 годам достигает определенного развития. В 16—17-летнем возрасте представление о числе детей в семье у большей части (на $\frac{2}{3}$) уже сформировано. Начиная с 18-летнего возраста доля молодежи, у которой сформировано представление о числе детей, все повышается и достигает максимума к 25 годам¹².

Ключ социологии рождаемости к демографической политике заключается в управлении процессом формирования потребности в детях и изменении ценности детей¹³.

В СССР изучение рождаемости на основе социологической методики начинается с 1964 г. С 1969 г. каждые 3 года проводились всеобщие выборочные исследования ожидаемого числа детей женщин. Проведено множество локальных исследований.

В Грузии изучение рождаемости социологическими методами имеет свою традицию, основоположником которой является П. В. Гугушвили¹⁴ (ниже приводятся исследования, проведенные до 1987 г.).

В 1969—1972 гг. под руководством П. В. Гугушвили было проведено исследование. Было опрошено около 3000 студентов III и IV курсов. Анкета содержала вопросы об идеальном числе детей и др.

С 1969 г. в Грузии регулярно проводятся опросы женщин по ожидаемому числу детей. Они являются частью всеобщего исследования.

С 1976 г. в разных регионах Грузии под руководством П. В. Гугушвили систематически проводятся исследования ожидаемого числа детей, мотивов, препятствующих рождению детей и др. вопросов.

До настоящего времени в Грузии проведено около 20 социолого-демографических исследований рождаемости.

В 1972 г. в Тбилиси Р. Климиашвили провел социолого-демографическое исследование **398 женщин**.

В 1976 г. Г. Е. Цуладзе в новых сельских поселениях опросил 1038 респондентов. Опросу подверглись 522 женщины в возрасте до 45 лет и 516 мужчин.

¹¹ Антонов А. И. Указ. раб., с. 135—136; Демографический энциклопедический словарь. М., 1985, с. 429—430.

¹² Цуладзе Г. Е. Проблема рождаемости на современном этапе развития советского общества (на примере социологического исследования населения Грузинской ССР). Автореф. докт. дисс. Тбилиси, 1986, с. 45—46.

¹³ Антонов А. И. Снижается ли ценность детей? В кн.: Рождаемость: известное и неизвестное. М., 1983, с. 78—79; Цуладзе Г. Е. Вопросы социологии. с. 148—149.

¹⁴ В 1947 г. в Грузии было проведено выборочное демографическое обследование. В 40 селениях были опрошены 8515 женщин. В качестве сводного измерения уровня рождаемости применялся показатель числа рождений в среднем на 1 женщину (см. Р. И. Сифман. Динамика рождаемости в СССР. М., 1974, с. 79—85). Применяемые в настоящее время такие показатели, как предпочитаемое число детей в то время не были использованы.

В 1977 г. А. Н. Кацадзе в Лентехском районе опросил 164 женщины репродуктивного возраста.

В 1978 г. Г. Е. Цуладзе в г. Рустави опросил 537 замужних женщин в возрасте до 40 лет.

В 1980 г. Г. Е. Цуладзе опросил 4613 замужних женщин до 40-летнего возраста в 20 городах и 60 сельских поселениях ГССР (разработанная совокупность — 2696).

В 1981—1982 гг. под руководством Н. И. Бачилава было опрошено население ГССР 16—49-летнего возраста, около 9000 респондентов.

В 1982 г. в пяти районах ГССР сотрудниками НИИ генеративной функции человека им. И. Ф. Жордания, под руководством Т. А. Нижарадзе были анкетированы 1448 замужних женщин.

В 1983 г. Г. Е. Цуладзе опросил 1100 замужних женщин до 40-летнего возраста, проживающих в Тбилиси.

В 1983 г. Б. В. Котрикадзе опросил 202 супружеские пары в ГССР.

В 1984 г. под руководством Г. Е. Цуладзе в Тбилиси были опрошены 1341 школьник 7—17-летнего возраста и 753 их матери.

В 1985 г. Г. Е. Цуладзе в Тбилиси опросил молодежь 18—24-летнего возраста, не состоящую в браке, и новобрачных (всего 1087 респондентов).

В 1986 г. В. В. Коротеева опросила в Тбилиси 405 замужних женщин репродуктивного возраста.

В 1986 г. под руководством Г. Е. Цуладзе в Тбилиси, Рустави и Гори было опрошено 1710 замужних женщин в возрасте до 40 лет.

Хотя в большинстве случаев анкеты этих исследований содержали мало вопросов, до сегодняшнего дня ими, в общей сложности, были изучены все аспекты, разрабатываемые социологией рождаемости.

Исследования же, направленные на изучение процесса формирования представления о числе детей и семье, складываемые в детском возрасте, в Советском Союзе впервые были проведены именно в Грузии.

Кроме указанных исследований, в Грузии разрабатываются теоретические и методологические аспекты социологии рождаемости.

В настоящее время социолого-демографические исследования процесса формирования представления о числе детей в семье и поставленные в этом направлении эксперименты позволили вплотную подойти к решению проблем управления процессами формирования «потребности в детях» и изменения ценности детей, хотя в этом направлении предстоит еще многое сделать.

По нашему мнению, положение, связанное с развитием социологии рождаемости в Грузии можно считать вполне удовлетворительным, хотя это не исключает, а наоборот, требует еще большего усилия на решение задач, стоящих перед социологией рождаемости.

აბდი ბერიძე

ფასწარმოქმნა და შრომითი რესურსების გადასახდელი

საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობის ამაღლების საქმეში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება ფასწარმოქმნის მექანიზმის რადიკალურ რეფორმას. სკკპ ცკ-ის 1989 წლის მარტის პლენუმზე კვლავ აღინიშნა, რომ „...ფასების, ფასწარმოქმნის მთელი სისტემის რეფორმის განუხორციელებლად შეუძლებელია შევასრულოთ ეკონომიკის გარდაქმნის ამოცანები, დაენერგოთ მეურნეობრიობის ახალი მეთოდები, ჩამოვყალიბოთ სოციალისტური ბაზარი“¹.

მოქმედი ფასების სისტემის, ფასწარმოქმნის პრინციპების და მეთოდოლოგიის ჩამოყალიბების დროს, ითვლებოდა, რომ სახელმწიფოსთვის მნიშვნელობა არა აქვს იმას, თუ სახალხო მეურნეობის რომელი რგოლიდან ამოიღება საზოგადოებრივი პროდუქტის ის ღირებულება, რომელიც შემდეგ ცენტრალიზებულად გამოიყენება საზოგადოებრივი წარმოების დაფინანსებისათვის². ამან მიგვიყვანა იქამდე, რომ საზოგადოებრივი წარმოების I და II ქვედანაყოფებში ფასები წესდებოდა და დღესაც წესდება პრინციპულად განსხვავებული მეთოდებით.

ეკონომისტთა ერთი ნაწილის აზრით, საზოგადოებრივი წარმოების I ქვედანაყოფის პროდუქციის ფასები, მთლიანად თუ ავიღებთ, ღირებულებაზე დაბალია, ხოლო II ქვედანაყოფის პროდუქციის ფასები, ასევე მთლიანად თუ ავიღებთ, ღირებულებაზე მაღალი³. საქმე ეხება, ღირებულებიდან ფასების გადახრის ცალკეულ შემთხვევებს კი არა, არამედ წესს, რომ საზოგადოებრივი წარმოების როგორც I ისე II ქვედანაყოფის პროდუქციის ფასები გადახრილია ღირებულებიდან ერთ შემთხვევაში, მისი შემცირების მხარეს, მეორე შემთხვევაში — გადიდების მხარეს ე. ი. არსებობს საწარმოო და პირადი მოხმარების პროდუქტიაზე „ფასების მაკრატელი“, ანუ ფასების ორი დონე: 1). ღირებულებაზე დაბალი — წარმოების საშუალებათა მწარმოებელი დარგების პროდუქტიაზე; 2). ღირებულებაზე მაღალი — მოხმარების საგნების მწარმოებელი დარგების პროდუქტიაზე⁴. ფასების დონეში იგულისხმება ფასების მიერ პროდუქციის ღირებულების ასახვის ხარისხი⁵.

¹ გაზ. კომუნისტი, 1989, 16 მარტი.

² Справочник по ценообразованию. Под ред. Н. Глушкова. М., 1985, с. 28; Экономическая газета, 1989, № 4, с. 13.

³ ბ. ნ ა ნ ი ტ ა შვილი, ფასების განსაზღვრის თეორიის პრობლემები, თბ., 1968, გვ. 229.

⁴ Минц Б. Политическая экономия социализма. М., 1965; Л. А. Ваг. Плата за производительность фонды и эффективность их использования. М., 1966;

გ. მ. ნ ა ნ ი ტ ა შვილი, დასახ. ნაშრომი; Политическая экономия. Медведев В. А. Абалкин Л. И. Ожерельев О. И. и др. М., 1988.

⁵ Планирование народного хозяйства. Под ред. В. Н. Мосина. М., 1982, с. 457.

ფასების ორი დონის არსებობის გამოხატულებაა ის, რომ თანაბარი ღირებულებისა და სახმარი ღირებულების პროდუქციაზე (ნავთობპროდუქტებზე, გაზზე დ ელექტროენერჯიაზე) მნიშვნელოვნად განსხვავებული ფასები წესდება იმის შესაბამისად საწარმოო მოხმარებისათვის გამოიყენება იგი, თუ პირადი მოხმარებისათვის.

ფასების ორი დონის არსებობა შეიძლება ნაჩვენები იქნას ასევე გაფართოებული კვლავწარმოების სქემების საშუალებით. ვთქვათ, საზოგადოებრივი წარმოების I ქვედანაყოფში კაპიტალდაბანდებათა ორგანული შედგენილობა შეადგენს 4:1, ხოლო II ქვედანაყოფში — 2:1, ზედმეტი პროდუქტის ნორმა 100%-ია. ამ პირობათა გათვალისწინების შემდეგ გაფართოებული კვლავწარმოების სქემები შემდეგნაირად წარმოგვიდგება.

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 8000 c + 2000 v + 2000 m = 12000 \\ \text{II. } 3000 c + 1500 v + 1500 m = 6000 \end{array} \right\} 18000$$

თუ დავუშვებთ, რომ I და II ქვედანაყოფებში მოგების (სამეურნეო ანგარიშებრივი შემოსავლის) სახით რჩება მათ მიერ შექმნილი ზედმეტი პროდუქტის ნახევარი, მაშინ I ქვედანაყოფში დარჩება $1000m_1$, ხოლო II-ში — $750m_1$. ამ ქვედანაყოფებში შექმნილი ზედმეტი პროდუქტის მეორე ნაწილი ($750m_2 + 1000m_2$) ამოიღება სახელმწიფოს მიერ ბრუნვის გადასახადის სახით. ეს პროცესი შემდეგნაირად გამოისახება:

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 8000 c + 2000v + 1000m_1 = 11000 \\ \text{II. } 3000 c + 1500v + 750m_1 + (750m_2 + 1000m_2) = 7000 \end{array} \right\} 18000$$

ამ საქმეებიდან ნათლად ჩანს, რომ I ქვედანაყოფის პროდუქციის ფასები ხელოვნურად დადაბლებულია. ისინი არ მოიცავენ ამ ქვედანაყოფში შექმნილ მთელ წმინდა შემოსავალს, მისი ნაწილის რეალიზაცია ხდება II ქვედანაყოფის პროდუქციის ფასებში. ამის გამო, II ქვედანაყოფის პროდუქციის ფასები ხელოვნურად გადიდებული გამოდის. საერთო ჯამში კი ერთობლივი საზოგადოებრივი პროდუქტის სიდიდე (18000) უცვლელი რჩება.

აქედან ნათელია, რომ სახელმწიფოს მიერ საზოგადოებრივი წარმოების I და II ქვედანაყოფებს შორის ზედმეტი პროდუქტის ნაწილის ცენტრალიზებული გადანაწილებით განპირობებული ფასების ორი დონე სახალხო მეურნეობას არავითარ ღირებულებით სარგებლობას არ აძლევს.

ისმის კითხვა: მაშინ რისთვის არის საჭირო ფასების ორი დონე?

ასეთი მდგომარეობის ასახსნელად 50-იანი წლების ბოლოს და 60-იანი წლების დასაწყისში რიგი ეკონომისტები მიუთითებდნენ, რომ წმინდა შემოსავლის ნაწილი, რომელიც შექმნილია წარმოების საშუალებათა მწარმოებელ დარგებში, რეალიზდება მოხმარების საგნების ფასებში ჩართული ბრუნვის გადასახადის საშუალებით. ეს უზრუნველყოფს წარმოების საშუალებებზე ფასების შედარებით დაბალ დონეს, ხელს უწყობს მექანიზაციის ტემპებთან დაჩქარების და საბოლოო ანგარიშით იწვევს წარმოების ზრდას და მოხმარების საგნების თვითღირებულების შემცირებას⁶.

⁶ Политическая экономия. ИЭ АН СССР. М., 1962, с. 531; Политическая экономия. ИЭ АН СССР. М., 1954, с. 476; Струмилин С. Г. Экономическая эффективность капитальных вложений и новой техники. М., 1959, с. 73.

სინამდვილეში წარმოების საშუალებებზე ხელოვნურად დადაბლებული ფასების დაწესებით პროდუქციის თვითღირებულება კი არ მცირდება, არამედ ეცემა მხოლოდ მისი ფულადი შეფასება. ეს ქმნის ეკონომიის მოჩვენებითობას, მხოლოდ საანგარიშო ეკონომიას⁷. მას არავითარი კავშირი არა აქვს მატერიალური და შრომითი დანახარჯების ნამდვილ ეკონომიასთან და მით უმეტეს წარმოების ზრდასთან მთელი სახალხო მეურნეობის მასშტაბით. სკკპ XIX საკავშირო კონფერენციაზე აღინიშნა, რომ „როცა დიდ მოგებას იღებს საქონლის ერთი ჯგუფისაგან, სახელმწიფო ამავე დროს იძულებულია ათობით მილიარდი მანეთი დოტაცია გაიღოს ბიუჯეტიდან მეორე ჯგუფის საქონლისათვის. ...დაბალი დოტაციური ან გაუმართლებლად დიდი ფასები სტიმულს არ აძლევენ წარმოების ზრდას და უღირსად უარყოფით გავლენას ახდენენ მეცნიერულ-ტექნიკურ პროგრესზე“⁸.

ფასების ორი დონე უარყოფით ზეგავლენას ახდენს ასევე, მოსახლეობის კეთილდღეობაზე. კერძოდ, II ქვედანაყოფის (განსაკუთრებით მრეწველობის „ბ“ ჯგუფის) პროდუქციის ღირებულებაზე მაღალი ფასების დაწესება, რომელიც განპირობებულია ბრუნვის გადასახადის არსებობით, იწვევს მოსახლეობის ცხოვრების პირობების გაუარესებას. ამ შემთხვევაში, ბრუნვის გადასახადი ასრულებს არაპირდაპირი (ირიბი) გადასახადის როლს⁹.

მოსახლეობის ცხოვრების დონეზე არაპირდაპირი გადასახადები უფრო დიდ ზეგავლენას ახდენენ, ვიდრე პირდაპირი გადასახადები. მაგალითად, ვ. სემიონოვის გაანგარიშებით პირდაპირი გადასახადები, რომლებიც გამოიქვეითება ხელფასიდან, მუშის ოჯახის ბიუჯეტს ამცირებს მხოლოდ 8,6%-ით, ხოლო ირიბი გადასახადები — 60%-ით¹⁰. 1987 წელს არაპირდაპირმა გადასახადებმა სახელმწიფო ბიუჯეტის შემოსავლებში შეადგინა 59,1%, ხოლო პირდაპირმა — 7,5%¹¹.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ბრუნვის გადასახადი გამოიყენება სახალხო მეურნეობის დაფინანსებისათვის, სახელმწიფო აპარატის შენახვისათვის, თავდაცვისათვის და საზოგადოებრივი მოხმარების ფონდების შექმნისათვის. ამ უკანასკნელში იგულისხმება სამუშაო ძალის კვლავწარმოებისათვის საჭირო ხარჯები, რომლებიც გამოიყენება უფასო ჯანდაცვისა და განათლებისათვის, პენსიებისა და სტიპენდიებისათვის, სხვადასხვა სოციალურ-კულტურული ღონისძიებებისათვის. ამავე დანიშნულებით გამოიყენება საწარმოთა მოგებიდან (სამეურნეო ანგარიშებრივი შემოსავლებიდან), საბოლოო ანგარიშით კი მშრომელთა შემოსავლებიდან, სახელმწიფო ბიუჯეტში გაწეული ანარიცხებიც. მათ შორის ძირითადად ის განსხვავებაა, რომ ბრუნვის გადასახადი გადაირიცხება სახელმწიფო ბიუჯეტში დროის გარკვეულ პერიოდში რეგულარულად, და მას არავითარი კავშირი არ აქვს საწარმოთა მუშაობის მაჩვენებელთან, ხოლო მოგებიდან ანარიცხები პირდაპირ კავშირშია მათ-

⁷ Вагг Л. А. Плата за производственные фонды и эффективность их использования. М., 1966, с. 18.

⁸ ბ. ს. გორბაჩოვი, სკკპ XXVII ყრილობის გადაწყვეტილებათა რეალიზაციის მიმდინარეობისა და გარდაქმნის გაღრმავების ამოცანების შესახებ, მოხსენება სკკპ XIX საკავშირო კონფერენციაზე 1988 წ. 28 ივნისს, თბ., 1988, გვ. 21.

⁹ Минц Б. Политическая экономия социализма. М., 1965, с. 371.

¹⁰ გაზ. Московские новости, 1988, 16 октября.

¹¹ იქვე.

თან¹². ასეთი მდგომარეობის გამო, ფართო შესაძლებლობა იქმნება იმისათვის, რომ სულ უფრო მეტი სახეობის მოხმარების საგნების ფასებში ჩართული იქნას ბრუნვის გადასახადი. იგი უკანასკნელ პერიოდში იქცა ყალბი სოციალური ღირებულების მატარებლად, მოსახლეობიდან ფულადი შემოსავლების სახელმწიფო ბიუჯეტში გადაქაჩვის ეფექტურ საშუალებად. ამის შესახებ მეტყველებს შემდეგი ცხრილის მონაცემები.

სახალხო მეურნეობის ფულადი დაგროვება (სსრკ) მლრდ. მან¹³.

№	მაჩვენებლები	1970	1980	1985	1986
1.	ყველა ფულადი დაგროვება მათ შორის:	139.7	232	295.5	301
	ა) მოგებიდან ანარიცხები	87	116	167.6	190.9
	ბ) ბრუნვის გმდასახადი	49.4	94.1	97.7	91.5
	გ) სხვა დაგროვება	3.3	21.9	30.2	18.6
2	ბრუნვის გადასახადის წილი მოგებაში % (ბ:ა)	56.7	81.1	50.8	42.7

როგორც ცხრილიდან ჩანს, ბრუნვის გადასახადის წილი მოგებასთან მიმართებაში 1980 წლიდან შემცირების ტენდენციით ხასიათდება. მიუხედავად ამისა, იგი ჯერ კიდევ რჩება სახალხო მეურნეობის ფულადი დაგროვების ერთ-ერთ ძირითად ფორმად. ვინაიდან მისი აბსოლუტური სიდიდე წლითიწლობით იზრდება. ეს, თავის მხრივ მიუთითებს საწარმოო და პირადი მოხმარების პროდუქციაზე ფასების ორი დონის მდგრადობაზე. ბრუნვის გადასახადი არის ფასების ორი დონის მახასიათებელი.

ამრიგად, სოციალისტური სახელმწიფო ფასების ორი დონის საშუალებით ახორციელებს საზოგადოებრივი წარმოების I ქვედანაყოფიდან II-ში ზედმეტი პროდუქტის ნაწილის ცენტრალიზებულ გადანაწილებას და საბოლოო ანგარიშით მის ამოქაჩვას მოსახლეობისაგან მოხმარების საგნების ფასებში ჩართული ბრუნვის გადასახადის სახით. ბრუნვის გადასახადის დაწესება სახელმწიფოს პრეროგატივაა. მას შეუძლია მოხმარების საგნების ცალკეული ჯგუფის ფასებში ბრუნვის გადასახადის ხელოვნური გაზრდით არეგულიროს ბიუჯეტის შემოსავლები. ფასების ასეთი პოლიტიკით მნიშვნელოვნად მცირდება მშრომელთა რეალური შემოსავლები.

სახალხო მეურნეობის ფინანსური დაგროვების ასეთი წესი (რომელიც ეყრდნობა საწარმოო და პირადი მოხმარების პროდუქციაზე „ფასების მაკრატილს“ — ფასების ორ დონეს) სოციალისტური მშენებლობის საწყისი ეტაპებისათვის ობიექტური აუცილებლობით იყო განპირობებული. სხვაგვარად ექსტრემალურ პირობებში არსებულ ქვეყანაში ინდუსტრიალიზაციის დაჩქარებული განვითარება შეუძლებელი იქნებოდა. სახელმწიფო შეგნებულად აწესებდა საწარმოო რესურსებზე (ნედლეულზე, სათბობზე და სხვა სახის წარმოების საშუალებებზე) ღირებულებასთან შედარებით დაბალ ფასებს, რი-

¹² ლ. სადუნიშვილი, თვითღირებულება და ფასი სოციალისტური საზოგადოებაში, თბ., 1964, გვ. 22.

¹³ Народное хозяйство СССР за 70 лет. М., 1987, с. 620.

თაც ასტიმულირებდა მათი მწარმოებლური მოხმარების ექსტენსიურ ზრდას, წარმოების ზრდას.

სოციალიზმის მშენებლობის ბოლო პერიოდში, როდესაც კურსი ადუბული იქნა საზოგადოებრივი წარმოების ინტენსიური განვითარებისაკენ, ფასების ორი დონის შენარჩუნება გადაიქცა წარმოების შემდგომი ზრდის მუხრუჭად. საწარმოო რესურსებზე ნამდვილი ფასების უტოლინარობის, ხელოვნურად დადაბლებული ფასების გამო, იქმნება მათი სიიაფისა და უღველოების ილუზია¹⁴. ეს, გარკვეულწილად განაპირობებს საწარმოო ფონდების არარაციონალურ გამოყენებას, კერძოდ: ძირითადი საწარმოო ფონდების გაუმართლებელ მოცდენებს, ნედლეულს, მასალების სათბობის და სხვა მატერიალურ ფასეულობათა ზენორმატიული მარაგების არსებობას, მათ მფლანგველურ ხარჯვას, დეფიციტის წარმოშობას და სხვ.

საწარმოო ფონდების რაციონალური გამოყენების სტიმულირების მიზნით, ჯერ კიდევ, სკკპ ცკ-ის 1965 წლის სექტემბრის პლენუმის გადაწყვეტილებით. შემოღებული იქნა ძირითადი და საბრუნავი ფონდების გადასახდელი. მისი შემოღება გარკვეულწილად წინგადადგმული ნაბიჯი იყო საწარმოთა მიერ საწარმოო რესურსების შეფასების ამაღლების საქმეში, მაგრამ პრაქტიკამ ცხადყო, რომ აღნიშნულმა გადასახდელმა თავისი ფუნქცია ვერ შეასრულა და არც შეეძლო მას იგი შეესრულებინა, რადგან 1967 წლის ფასწარმოქმნის რეფორმამ ფასების ორი დონე შეინარჩუნა¹⁵. „ფასების ორი დონე სახალხო მეურნეობაში რეალურად არსებობდა, ახალმა საბითუმო ფასებმა ეს დონეები ერთმანეთს დაუახლოვა, მაგრამ ერთიანი დონის ფასები ჯერ კიდევ არა გვაქვს“¹⁶, — წერდა მაშინ ბ. ნანიტაშვილი.

საწარმოო რესურსებზე საბითუმო ფასების პერიოდული ზრდა შესაბამისად იწვევს მოხმარების საგნების საცალო ფასების მექანიკურ ზრდას. რის გამოც, საზოგადოებრივი წარმოების I და II ქვედანაყოფების, მრეწველობის „ა“ და „ბ“ ჯგუფის პროდუქციაზე „ფასების მაკრატელი“ — ფასების ორი დონე თავის მდგრადობას ინარჩუნებს, ადგილი აქვს არაექვივალენტურ გაცვლას¹⁷. ასეთ სიტუაციაში წარმოების დანახარჯთა და შედეგთა ანგარიში და ურთიერთშედარება სრულფასოვანი ვერ იქნება, სახალხო მეურნეობაში ნორმალური ეკონომიკური ურთიერთობა უბრალოდ შეუძლებელია¹⁸.

ფასების ორი დონის არსებობამ, არაექვივალენტურმა გაცვლამ თავისი უარყოფითი ზეგავლენა იქონია შრომითი რესურსების გამოყენების მდგომარეობაზეც.

საბჭოთა ეკონომიკაში ფასების სისტემა ისტორიულად ისე ჩამოყალიბდა, რომ ფასებში არ გაითვალისწინებოდა რენტა და შრომის დასაბუთებული შეფასება¹⁹. ფასებში ამ უკანასკნელის გაუთვალისწინებლობა გამოიხატებოდა

14 საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პლენუმის მასალები 1987 წლის 25-26 ივნისი, თბ., 1987, გვ. 70.

15 Мици Б. Политическая экономия социализма. М., 1965, с. 265.

16 ბ. ნანიტაშვილი, ფასების განსაზღვრის თეორიის პრობლემები, თბ., 1968, გვ. 234.

17 ვაზ. ოკმუნისტი, 1989, 16 მარტი.

18 საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პლენუმის მასალები 1987 წლის 25-26 ივნისი, თბ., 1987, გვ. 71.

19 А. Г. Аганбегян. Советская экономика — взгляд в будущее. М., 1988, с. 192.

იმასი, რომ საწარმოების მიერ ნაზღაურდებოდა სამუშაო ძალის კვლავწარმოების ხარჯების მხოლოდ ერთი ნაწილი. იგი მიეცემოდა მუშაკს ხელფასის და მატერიალური წახალისების ფონდებიდან. მეორე ნაწილს ფარავდა სახელმწიფო საზოგადოებრივი მოხმარების ფონებიდან მათ ფორმირებაში ყველა საწარმოო თანაბრად არ მონაწილეობდა, დაბალრენტაბელური და გეგმით ზარალიანი საწარმოები კი ამ მხრივ, გარკვეული შეღავათებით სარგებლობდნენ.

საწარმოების მიერ სამუშაო ძალის შეფასება არასრული (ხელოვნურად დადაბლებული) იყო, იგი მთლიანად არ მოიცავდა სამუშაო ძალის კვლავწარმოების ხარჯებს. სამუშაო ძალა განიხილებოდა როგორც ნაწილობრივად ანაზღაურებადი საწარმოო რესურსი, წარმოების საშუალება. „ადამიანი... საზოგადოებრივი წარმოების განვითარების უმაღლესი ღირებულებებიდან, მიზნიდან სულ უფრო მეტად ხდებოდა ამა თუ იმ ეკონომიკური და პოლიტიკური ამოცანების გადაწყვეტის იარაღი“²⁰. ამის გამო, საწარმოები ხაკლებად იყვნენ დაინტერესებული შრომითი რესურსების რაციონალური გამოყენებით. ისინი მოისწრაფოდნენ თავიანთ განკარგულებაში ჰყოლოდათ გარკვეული რაოდენობის სარეზერვო შრომითი რესურსები, რათა სავეგემო მაჩვენებლებზე მნიშვნელოვანი დაძაბულობის გარეშე შეესრულებინათ²¹.

სოციალისტური მშენებლობის საწყის ეტაპზე საწარმოთა მიერ სამუშაო ძალის კვლავწარმოების ხარჯების ნაწილობრივ დაფარვას, ისევე, როგორც წარმოების საშუალებათა მწარმოებელი დარგების პროდუქციაზე ღირებულებაზე დაბალი ფასების დაწესებას, თავისი გამართლება ჰქონდა.

მრეწველობის განვითარების იმ ეტაპზე, როცა საწარმოთა დიდი წილი არ იყო რენტაბელური, სახელმწიფომ თავის თავზე აიღო კადრების მომზადებისათვის საჭირო ყველა ხარჯები²² და სამუშაო ძალის კვლავწარმოების სხვა ხარჯები. ასეთი გზით, სახელმწიფო ასტიმულირებდა შრომითი რესურსების ექსტენსიურ მოხმარებას, ახორციელებდა საყოველთაო დასაქმების პოლიტიკას, უმუშევრობის აღმოფხვრას და სხვა სოციალური გარანტიების შექმნას. „როდესაც სახალხო მეურნეობა განიცდიდა კადრების დეფიციტს სამეურნეო ანგარიშის გამოყენება მათ მომზადებაში არ იყო აუცილებელი“²³. სახელმწიფოს მიერ სამუშაო ძალის კვლავწარმოების გარკვეული ხარჯების თავის თავზე აღება სოციალისტური საზოგადოების ბუნებიდან გამომდინარეობდა.

60-იანი წლების ბოლოს 70-იანი წლების დასაწყისში შრომითი რესურსების ექსტენსიური რეზერვების ამოწურვის გამო დღის წესრიგში დაისვა საკითხი მათი ინტენსიური, რაციონალური გამოყენების შესახებ. ამ საკითხის გადაჭრა ფერხდებოდა. საწარმოები კვლავინდებურად ცდილობდნენ გაზ-

²⁰ გაზ. კომუნისტი, 1988, 17 ნოემბერი.

²¹ Региональные проблемы населения и трудовые ресурсы СССР. Под ред. В. Г. Костакова и Е. Маневича. М., 1978, с. 287.

²² Воспроизводство рабочей силы и повышение эффективности использования трудовых ресурсов. Под ред. Ф. М. Волкова, В. С. Немченко, В. Н. Ягоркина. МГУ, 1971, с. 108.

²³ გ. ადვიშვილი, წარმოების ინტენსიფიკაცია და სპეციალისტთა კადრების მომზადების საკითხები, თბ. 1988, გვ. 53.

რდილი საწარმოო პოგრამების შესრულებას. უპირატესად ცოცხალი შრომის ხარჯზე. ეს კიდევ უფრო ამწვავებდა შრომითი რესურსების დეფიციტს²⁴.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ დეფიციტი — ეს რესურსების ნაკლებობა კი არაა, არამედ ურთიერთობაა, რომელიც ყალიბდება მეურნეობრიობის არსებული მექანიზმის პირობებში. დეფიციტი ეს არასწორი მეურნეობის შედეგია²⁵. შრომითი რესურსების დეფიციტის გამწვავებაში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა საწარმოთა მიერ სამუშაო ძალის არასრულმა (ხელოვნურად დადაბლებულმა) შეფასებამ. საწარმოთა მიერ სამუშაო ძალის კვლავწარმოების ხარჯები იმდენად უმნიშვნელო იყო, რომ არ ასტიმულირებდა ამ უკანასკნელთ შემეცირებინათ ეს ხარჯები, აემალლებინათ სამუშაო ძალის გამოყენების ეფექტიანობა.

მეურნეობრიობის ახალი მექანიზმი უპირატესობას ანიჭებს სასაქონლო-ფულად ურთიერთობათა გაღრმავებას და გაფართოებას, მართვის ეკონომიკური მეთოდების და ბერკეტების (მათ შორის გადასახდელის) გამოყენებას.

სკკპ ცს-ის 1987 წლის ივნისის პლენუმის მიერ აუცილებლად იქნა მიჩნეული შრომითი რესურსების გადასახდელის გამოყენება. აღნიშნული გადასახდელის საშუალებით ყველა სამინისტროს და უწყებების საწარმოები საკუთარი შემოსავლების ან მიზნობრივი ფონდების ხარჯზე ანაზღაურებენ სამუშაო ძალის მომზადებაზე, მუშაკისა და მისი ოჯახის წევრების სოციალურ-კულტურულ და საყოფაცხოვრებო კომუნალურ მომსახურებაზე სახელმწიფოს მიერ გაწეულ ხარჯებს.

შრომითი რესურსების გადასახდელი ორი სახისაა: 1) მიმდინარე, რომელიც გადაიხდება ყოველწლიურად მუშაკთა ფაქტობრივი საშუალოსიობრივი შემადგენლობის მიხედვით. მისი სიდიდე XII ხულწლედისათვის შეადგენს 300 მან. ჰარბი შრომითი რესურსების მქონე რეგიონებისათვის 200 მან.; 2). ერთობლივი — გადაიხდება მუშაკთა სხვა რეგიონებიდან მიზიდვისათვის. მისი სიდიდე მერყეობს 11 ათასიდან 20 ათას მანეთამდე ტერიტორიის კატეგორიისა და სხვა მაჩვენებლების მიხედვით.

შრომითი რესურსების გადასახდელის ფუნქციაა დაინტერესოს საწარმოები მათი რაციონალური გამოყენებით, ინტენსიური რეზერვების მობილიზებით, მოწინევე ტექნოლოგიისა და რობოტოტექნიკის დანერგვით.

შრომითი რესურსების გადასახდელის შემოღების საკითხი მეცნიერ-ეკონომისტთა მიერ დაისვა, ჯერ კიდევ 60-იანი წლების ბოლოს²⁶. შემდგომ მას მრავალი მომხრე²⁷ გაუჩნდა. მათი აზრით, აღნიშნული გადასახდელის

²⁴ Маневич Е. Л. Основные проблемы рационального использования рабочей силы в современных условиях. В кн.: Проблемы повышения эффективности использования рабочей силы в СССР. М., 1983; Бунич П. Г. Развитой социализм: человек и труд. М., 1982; Костаков В. Г. Прогноз занятости населения. Методологические основы. М., 1979 и др.

²⁵ А. Г. Аганбегян. Советская экономика — взгляд в будущее. М., 1988, с. 25; 194.

²⁶ Канторович Л. В. Газ. Труд, 1968, 12 мая; Канторович Л. В. Горско А. Б. Оптимальные решения в экономике. М., 1972, с. 188.

²⁷ Федоренко Н. П. Проблемы оптимального функционирования социалистической экономики. М., 1972, с. 48—49; Белкин В. Д. Экономические измерения в планировании. М., 1972; Козлов Г. А. Хозрасчет на этапе развитого социализма. М., 1972; Волконский Р. А. Павлов Н. В. Ткач В. Б. Об эффективности

შემოღება ხელს შეუწყობს საწარმოებიდან ფარული ჰარბი შრომითი რესურსების გამოთავისუფლებას, მათ რაციონარულ დასაქმებას, დეფიციტის აღმოფხვრას და სხვ.

არსებობს საპირისპირო მოსაზრებაც, კერძოდ ე. მანევიჩი აღნიშნავს, რომ შრომითი რესურსების გადასახდელის შემოღების გზით ისე, როგორც ეს კეთდება ძირითადი ფონდებისა და საბრუნავი საშუალებების მიმართ არაფრის მიღწევა არ შეიძლება²⁸. იგი აუცილებლად გადაიქცევა სახელმწიფოს ერთი ჯიბიდან მეორეში სახსრების გადაადგილების არაეფექტურ ნორმალურობად²⁹.

შრომითი რესურსების გადასახდელი საშუალებას იძლევა იმისათვის, რათა საწარმოთა მიერ სამუშაო ძალის შეფასება უფრო სრული, უფრო ობიექტური გახდეს. ამით, თითქოს უნდა მოისპოს შრომითი რესურსებისადმი მფლანგველური დამოკიდებულების ძირითადი მიზეზიც. სინამდვილეში კი ეს ასე არ ხდება. საწარმოთა მიერ სამუშაო ძალის შეფასების გაზრდით სახელმწიფოს (მთელი საზოგადოების) მიერ მისი შეფასება, არ იზრდება. სახელმწიფოს რა თანხაც უნდა დაეხარჯა სამუშაო ძალის კლავფარმოებისათვის აღნიშნული გადასახდელის შემოღებამდე, იმავე თანხას დახარჯავს შემდგომშიც, იმ განსხვავებით, რომ ნაწილი ამ თანხისა ამოღებული იქნება უშუალოდ საწარმოთა შემოსავლებიდან შრომითი რესურსების გადასახდელის სახით. თუნდაც, რომ გაიზარდოს სამუშაო ძალის შეფასება (ხელფასების პირდაპირი გადიდება) შრომითი რესურსებისადმი მფლანგველური დამოკიდებულება მაინც არ შეიცვლება, რადგან დღეს ერთიანი დონის ფასები არა გვაქვს³⁰.

საწარმოო ფონდების და შრომითი რესურსების გადასახდელის შემოღებით სახელმწიფო ცდილობს მათი რაციონალური გამოყენების სტიმულირებას, საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობის ამაღლებას. ამის მიღწევა, ფასწარმოქმნის არსებული მექანიზმის — ფასების ორი დონის არსებობის პირობებში, პრაქტიკულად შეუძლებელია. საზოგადოებრივი წარმოების ინტენსიურ რელსებზე გადასვლა I ქვედანაყოფის პროდუქციაზე. ფასების დაბალი დონის (ექსტენსიური ეკონომიკისათვის დამახასიათებელი ფასების) პირობებში არ ხერხდება, ხოლო მათი გადიდება შესაბამისად იწვევს II ქვედანაყოფის პროდუქციაზე ფასების მექანიკურ გადიდებას. ფასების ორი დონის არსებობის გამო ეკონომიკა თავს ვერ აღწევს ფასების ზრდის „მოჯადოებული წრიდან“. ასეთ პირობებში, ნათელია, რომ აღნიშნული გადასახდელები მათზე დაკისრებულ მასტიმულირებელ ფუნქციას ვერ შეასრულებენ.

трудовых ресурсов и платежи за их использование Э.к. и мат. методы Т. XIV, Вып. 1, М., 1978; Машинский И. А. Трудовые ресурсы и платежи за их использование. Э.к. и мат. методы. Т. XI, Вып. 2, М., 1975; Бреев Б. Д. Обушенкова Н. П. Хозрасчетные аспекты проблемы использования трудовых ресурсов. Сборник научных трудов. Вып. II, М., 1983 и др.

²⁸ Е. Л. Маневич. Вопросы труда в СССР, М., 1980, с. 95.

²⁹ იქვე.

³⁰ Аганбегян А. Г. Советская экономика — взгляд в будущее. М., 1988, с. 192.

თავისთავად ვერავითარი გადასახდელი ვერ უზრუნველყოფს საწარმოო ფონდებისა და შრომითი რესურსების რაციონალური გამოყენების სტიმულირებას ამისათვის საჭიროა: ჩამოყალიბდეს საზოგადოებრივად აუცილებელი შრომითი დანახარჯების ფორმირების ობიექტური მექანიზმი — სოციალისტური ბაზრის სახით; შეიქმნას პირობები საწარმოთა შორის ეკონომიკური შეჯიბრებისათვის, გამოყენებული იქნას იგი მომხმარებლებისადმი მწარმოებლის დიქტატისა და მონოპოლიზმის საწინააღმდეგო საშუალებად. ყოველივე ამან, საფუძველი უნდა ჩაუყაროს ექვივალენტურ გაცვლას, საწარმოო და პირადი მოხმარების პროდუქციაზე „ფასების მაკრატლის“, ფასების ორი დონის მოსპობას. მხოლოდ ასეთ პირობებშია შესაძლებელი ფასებში გათვალისწინებული იქნას შრომის დასახუთებელი შეფასება და საწარმოების ეკონომიკური დანტერესება საწარმოო ფონდებისა და შრომითი რესურსების რაციონალური გამოყენებით.

ფასწარმოქმნის რადიკალურ რეფორმას, რომელიც ამჟამად მზადდება, საფუძვლად უნდა დაედოს ფასების ორ დონეს შორის სხვაობის თანდათანობით შემცირება და საბოლოოდ ფასების ერთიან დონეზე გადასვლა. ეს გულისხმობს I და II ქვედანაყოფის, მრეწველობის „ა“ და „ბ“ ჯგუფის თანაბარი ღირებულების პროდუქციაზე თანაბარი ფასების დაწესებას, იგი უზრუნველყოფს ყოველი საწარმოს სრულ მეურნეობრივ ანგარიშთანაბრებულ გადასვლისათვის თანაბარი შესაძლებლობების შექმნას, ურთიერთობათა ობიექტური მექანიზმის წარმოშობას, ეკვივალენტურ გაცვლას.

ფასების ერთიან დონეზე გადასვლით წარმოების საშუალებათა და მოხმარების საგნების ყიდვა-გაყიდვის პროცესში იქმნება მათი ნამდვილი ფასებით მოძრაობის შესაძლებლობა. ე. ი. ხდება ფასების შრომის საზოგადოებრივად აუცილებელ დანახარჯებთან დაახლოება. I ქვედანაყოფის („ა“ ჯგუფის) დარგებში შექმნილი მთელი წმინდა შემოსავლის რეალიზაცია იწარმოებს თვით ამ დარგებში შექმნილი პროდუქციის მეშვეობით. ისობა იმის აუცილებლობა, რომ ამ დარგებში შექმნილი წმინდა შემოსავლის ნაწილი ამოღებული იქნას II ქვედანაყოფის, („ბ“ ჯგუფის) პროდუქციის ფასებში ჩართული ბრუნვის გადასახადის სახით. იგი ასრებითად ამოწურავს თავის დანიშნულებას, რადგან მეურნეობრიობის ახალ პირობებში სახელმწიფო გარკვეულწილად გათავისუფლდება საწარმოთა შორის ზედმეტი პროდუქტის ცენტრალიზებული გადანაწილების ფუნქციისაგან. ამ ფუნქციის შესრულება უპირატესად დაეკისრებათ თვით საწარმოებს. ამასთან, გამწვავდება მათ შორის ურთიერთობა მეტი მოგების მითვისებისაკენ მისწრაფების გაძლიერების გამო. იქმნება რეალური პირობები ეკონომიკური შეჯიბრების გაშლისათვის. აღმოიფხვრება გეგმიურად ზარალიანი დარგების (საწარმოების) სახელმწიფო დოტაციაზე არსებობის აუცილებლობა, მათი სიცოცხლის უნარიანობის მთავარი შემფასებელი იქნება არა სუბიექტური ნება, არამედ ობიექტური რეალობა, ეკონომიკური მდგომარეობა.

ფასების ერთიან დონეზე გადასვლით ხელსაყრელი პირობები იქმნება ინდივიდუალური შრომითი საქმიანობით დაკავშირებულ პირთათვის, ფერმერებისათვის, მოიჯარადრეთათვის, კოოპერატორთათვის და სხვ. რომელთაც სურთ წარმოების საშუალებათა შექმნა. ამჟამად კი წარმოების საშუალებათა რეალიზაცია საცალო ვაჭრობის ქსელში გაცილებით ძვირად ხდება, ვიდრე მათი საბითუმო ფასებია. საწარმოო და პირადი მოხმარების საგ-

ნებზე „ფასების მაკრატელი“ მნიშვნელოვნად აფერხებს მეურნეობრიობის ახალი ფორმების განვითარებას.

ფასების ერთიან დონეზე გადასვლისათვის აუცილებელია კურსი აღებული იქნას საწარმოთა და მშრომელთა შემოსავლების პირდაპირი დაბეგრის ზრდაზე. ამასთან პარალელურად უნდა შემცირდეს არაპირდაპირი გადასახადები, მათ შორის ბრუნვის გადასახადი.

ფასების ერთიანი დონის პირობებში არა გადასახდელებს, არამედ ძირითადად ფასებს და ხელფასებს დაეკისრებათ მატერიალური და შრომითი რესურსების რაციონალური გამოყენების, პროდუქციის ხარისხის ამაღლების, მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის დაჩქარების, განაწილებისა და მოხმარების მთელი სისტემის რაციონალიზაციის მასტიმულირებელი ფუნქცია. შრომითი რესურსების რაციონალური გამოყენების სტიმულირებისათვის სპეციალური გადასახდელის შემოღება არ იქნება საჭირო. იგი თვითღირებულების ელემენტად იქცევა, სამუშაო ძალის კვლავწარმოების ხარჯები პროდუქციის თვითღირებულებაში აისახება, არა მარტო შრომის ანაზღაურების სახით, არამედ იმ თანხის სახითაც, რომელიც სამუშაო ძალის მომზადების, მუშაკისა და მისი ოჯახის წევრების სოციალურ-კულტურული და საყოფაცხოვრებო-კომუნალური მომსახურების უზრუნველყოფის გარანტია იქნება.

А. А. БЕРИДЗЕ

ЦЕНООБРАЗОВАНИЕ И ПЛАТА ЗА ТРУДОВЫЕ РЕСУРСЫ

Резюме

В статье проанализирована одна из основных причин нерационального, расточительного отношения к трудовым ресурсам. Эта причина заключается в существовании в нашей экономике двух уровней цен.

Дана характеристика экономического норматива платы за трудовые ресурсы. Делается вывод, что эти платежи не смогут выполнить свою стимулирующую функцию, поскольку после их введения существующее соотношение между двумя уровнями цен остается прежним. Оценка рабочей силы остается искусственно заниженной. Этим и объясняется в основном расточительное отношение к трудовым ресурсам.

Для стимулирования рационального использования трудовых ресурсов автор предлагает перейти на единый уровень цен. Это должно происходить постепенно. Главный упор при формировании государственного бюджета надо перенести на прямое налогообложение предприятий и трудящихся. Параллельно с этим необходимо сокращать косвенное налогообложение, в том числе и налог с оборота.

Единый уровень цен создаст благоприятные условия для реальной оценки трудовых и других ресурсов, а следовательно, и для их рационального использования.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და საშრომლო ინსტიტუტის პოლიტიკური ეკონომიის განყოფილებამ

ს ა მ ა რ თ ა ლ ი

ბასარიონ ზოიძე

ქართული ავტორიტარიზმი და მემკვიდრეობითი სამართალი

ქართული სამართლის ისტორიის შესწავლის საქმეში დიდი ავტორიტარიზმი ლიტერატურის როლი. ეს განსაკუთრებით ეხება იმ ეპოქებს, რომელთა სამართლებრივი კულტურის შემეცნებისათვის დღემდე არ შემორჩენილა რაიმე მნიშვნელოვანი საერო თუ საეკლესიო ეროვნული იურიდიული ძეგლი. ადრეფეოდალური სქართველოს ისტორია ამისი ნათელი მაგალითია. სამაგიეროდ ჩვენს ხელთა მთელი მასა არაპირდაპირი წყაროებისა, რომელზეც დაყრდნობითაც შეიძლება გარკვეული დასკვნების გაკეთება მოცემული ხანის ქართულ იურიდიულ აზროვნებაზე. ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი წყაროთაგანი ამ საქმეში სწორედ რომ ქართული ავტორიტარიზმია. ამ წერილში ჩვენ შევეხებით მხოლოდ ერთ საკითხს და თანაც ავტორიტარიზმის ლიტერატურის მხოლოდ ერთი ძეგლის მიხედვით. სახელდობრ, მეკვიდრეობითი სამართლის საკითხებს ბასილი ზარზმელის თხზულება „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება“-ში. სწორედ ეს ძეგლი იძლევა ყველაზე მეტ ინფორმაციას ანდერძით მეკვიდრეობის საკითხზე ადრეფეოდალურ საქართველოში. საქმე ისაა, რომ ეს ინფორმაცია, ჩვენის აზრით, შეზღუდულადაა განმარტებული სამეცნიერო ლიტერატურაში, და ზოგიერთი არსებითი საკითხი ძირითადად ერთგვაროვნად არის გაგებული. ვფიქრობთ, ყოველივე ამის უმთავრესი მიზეზი ისაა, რომ „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება“ ურთულესი იურიდიული კლასიკის შემეცნელი წყაროა.

ბასილი ზარზმელის თხზულებიდან, სადაც მოთხრობილია დიდი მთავრის გიორგი ჩორჩანელის საქმიანობის ამბავი, ირკვევა, რომ დიდი მთავარი უშვილო იყო, ამიტომ... „ყოველივე რაჟცა აქუნდა, და მამული და ყოველნი ეკლესიანი და მონაგები მისი დასა მისსა შე[პ]ვედრა და შეილთა მისთა საკუთრებით განუთჳსა, რომელთა ეწოდა სულა, ბეშქენ და ლაკაკი... და ვითარცა იყო დიდსა დაწყარებასა და მშუდობასა შინა ადგილი იგი შემდგომად გარდაცვალებისა დიდისა მთავრისა გიორგისისა და კეთილად წარმტებოდა ყოველი საბრძანებელი მისი, რომელი დაეტევა დისა მისისა თეკლ[ა]სა და შეილთა მისთადა, ვინაჲ ბირებითა ეშმაკისა[ქ]თა იქმნა უწესო[ა] ამბოხი, რამეთუ მოკლა ლაკაკიან დისიძე თჳსი, რამეთუ მძლავრებით ეტყოდა. ვითარმედ ნაწილ-უც მამულსა თანა თქუნესა დასა ამას თქუნესა ვინა[ა]თგან თქუნესა დედისა მიერ გაქუს, რომლისათჳსცა განმავლდეს სიტყუს-გებანი ურთიერთას. და ესრეთ მოკლა დისიძე თჳსი“. გიორგი ჩორჩანელის ანდერძის ეს ადგილი ფასდაუდებელია ადრეფეოდალური საქართველოს მეკვიდრეობითი სამართლის შესასწავლად, ვერ სა-

¹ ძველი ქართული ავტორიტარიზმის ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I, (V—X სს), ილია აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით, თბ., 1963, გვ. 339-340.

ჭირთა ვაირკვეს, თუ ვის უტოვებს ქონებას მეგვიდრეობით დიდი მთავარი და მეორეც, რამდენად სამართლიანია დისშვილთა სიძის პრეტენზიები და რა მნიშვნელობა აქვს მას ქალის მეგვიდრეობის საკითხის გარკვევაში. ყველა, ვინც კი ამ თხზულების შესწავლას მოჰკიდა ხელი საერთო აზრისანი არიან იმაზე, რომ გიორგი ჩორჩანელი ანდერძით ქონებას უტოვებს დასა და დისშვილებს. ხოლო, რაც შეეხება სიძის პრეტენზიებს და აქედან გამომდინარე ქალის კანონით მეგვიდრეობის უფლებას, აქ აზრთა სხვადასხვაობა შეიმჩნევა. საქართველოს ისტორიის ნარკვევების მეორე ტომის ერთ-ერთი ავტორი ა. ბოგვერაძე წერს: „მწერალს (მხედველობაშია ბასილი ზარზმელი — ბ. ზ.) მირიანის ძეთა სახლის სიძის მოთხოვნა უსამართლოდ, „მძღავერებათ“ მიაჩნია, რადგან იმ დროის ფეოდალური სამართლებრივი ნორმები გათხოვილ ქალს, თუ მას ძმა (ან ძმები) ჰყავდა, ჩანს, მამულ-დედული ქონების მეგვიდრედ არ ცნობდა. რაც შეეხება ზემორე მაგალითს, ამ შემთხვევაში დამ (მხედველობაში ყავს გიორგი ჩორჩანელის და — ბ. ზ.) ძმის „მამული“ და „მონაგები“ (ე. ი. მშობლების ქონება და ძმის ნაშობები) ანდერძის თანახმად მიიღო. ასე რომ, ლაკლავის სიძის პრეტენზიებს: ოქვენც ხომ დედისაგან (ე. ი. ქალის ხაზით) გაქვთ მიღებული, საბუთიანობა აკლდა“². მოკლედ, ა. ბოგვერაძის აზრით, გათხოვილი ქალი არაა კანონისმიერი მეგვიდრე, იგი მხოლოდ ანდერძითი მეგვიდრეობის სუბიექტია. ჩვენს მაგალითში, გიორგი ჩორჩანელის ანდერძით ქონება მეგვიდრეობის უფლებით რჩება მის დასაც. ამავე ნარკვევების სხვა ავტორი თ. პაპუაშვილი, არსებითად მხარს უჭერს იმ აზრს, რომ გიორგი ჩორჩანელმა ქონება დასა და დისშვილებს დაუტოვა მეგვიდრეობით, ამასთან, გიორგი ჩორჩანელის დისშვილთა სიძის პრეტენზიებზე დაყრდნობით აკეთებს დასკვნას, რომ „ბასილ ზარზმელის თხზულების ეს ადგილი გვიჩვენებს, რომ საქართველოში ქალს მშობლების ქონებაში მეგვიდრეობის უფლება ჰქონია. ბასილი ზარზმელის თხზულების იგივე ადგილი გვაგულისხმებინებს, რომ ქალს მშობლების ოჯახიდან გათხოვების დროს ქონება გაჰქონდა მშობლის სახით. ეს მშითვეი ალბათ ქალის სამკვიდრო წილიც უნდა ყოფილიყო“³. ამდენად, როგორც ა. ბოგვერაძე, ისე თ. პაპუაშვილი ერთი აზრისანი არიან იმაზე, რომ გიორგი ჩორჩანელის ანდერძით ქონება მეგვიდრეობით რჩება როგორც მის დისშვილებს ისე, დასაც. მაგრამ ქალის კანონით მეგვიდრეობის საკითხზე, მათი შეხედულებები, როგორც დავინახეთ, განსხვავებულია. ა. ბოგვერაძე, თუ დისშვილთა სიძის პრეტენზიებით ქალის კანონით მეგვიდრეობას უარყოფს, თ. პაპუაშვილი პირიქით — ასაბურობს მას. ი. ანთელავას აზრითაც, „გიორგი ჩორჩანელმა, რომელსაც არა ჰყავდა შვილები და ძმისწულებიც, თავის დას და დისწულებს უანდერძა „მამული“ და „მონაგები“ „საკუთრების“, ე. ი. „ოჯახის“ ნათესაობის საფუძველზე“⁴. ივ. სურგულაძის განმარტებით, გიორგი

² საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. II, თბ., 1973, გვ. 305. დასა და დისშვილებს თვლის ანდერძითი მეგვიდრეობის სუბიექტებად ა. ბოგვერაძე მოცემულ მაგალითში 1986 წ. გამოცემულ ნაშრომშიც: იხ. ე. ბოგვერაძე, ისევ „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრების“ თარიღის გამო, — საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები“, კრებული V, თბ., 1986, გვ. 53.

³ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. II თბ., 1973, გვ. 610.

⁴ ილ. ანთელავა, XI-XV საუკუნეების საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიის საკითხები, თბ., 1980, გვ. 28.

ჩორჩანელმა თავისი მამულები და ყოველგვარი ქონება დასა და დისშვილებს „საკუთრებით განუთხსა“⁵.

ჩვენის აზრით, ბასილა ზარზმელის თხზულების შემოთმობიანი ადგილი „ყოველივე, რაცა აქუნდა, და მამული და ყოველნი ეკლესიანი და მონაგები მისი დასა მისსა შე[ქ]ვედრა და შვილთა მისთა საკუთრებით განუთხსა“, ნიშნავს ქონების მარტოოდენ დისშვილებისათვის დატოვებას ანდერძით. აშკარად ჩანს, რომ ლაპარაკია დისა და დისშვილების განსხვავებულ უფლებებზე. დას აღნიშნული ქონება „შე[ქ]ვედრა“, დისშვილებს კი — „საკუთრებით განუთხსა“.

ივ. ჯავახიშვილს სადაოდ არ გაუხდია ჩვენს მაგალითში დისა და დისშვილების განსხვავებული უფლებრივი მდგომარეობა. მისი აზრით, „საკუთრებით განუთხსა“ სრულ განუსაზღვრელ პირად კუთვნილად გადაქცევას ჰქონდა⁶. მისი ნააზრევადან გამომდინარეობს, რომ გიორგი ჩორჩანელის ქონების მეკვიდრეებია მარტოოდენ დისშვილები. ასე მაგალითად, როდესაც არკვევს ტერმინ „საკონელი“ მნიშვნელობას წერს, რომ...“ გ. ჩორჩანელმა თავის დისშვილებს უანდერძა აგარაკნი მრავლებით და სიმრავლეს აჯედართა და მროწელთა“⁷. გამოდის, რომ გიორგი ჩორჩანელმა თავისი ქონება „საკუთრებით განუთხსა“ მხოლოდ დისშვილებს. რაც შეეხება დის უფლებრივ მდგომარეობას, გ. ჩორჩანელმა, როგორც ვთქვით, ქონება, მას მხოლოდ „შე[ქ]ვედრა“. „შევედრება“-ს ი. აბულაძე განმარტაქს როგორც მიბარება, მინდობა, რწმუნება, „დაფარვა“⁸. ვფიქრობთ, ჩვენს მაგალითში „შე[ქ]ვედრა“ უნდა გავიგოთ, როგორც მიბარება, მინდობა. ივ. ჯავახიშვილი სპეციალურად ჩერდება შენავედრის არსზე, ასევე ანდერძობით შევედრებაზე (როცა ანდერძის აღმასრულებელზე მსჯელობს), მაგრამ გიორგი ჩორჩანელის ანდერძი აქ სანიმუშოდ არ მოჰყავს.

მოკლედ, ჩანს, რომ გიორგი ჩორჩანელმა დისშვილებისათვის ნაანდერძავე ქონება მიიბარა, მიანდო დას, როგორც ამ ბავშვების მეურვეს. სწორედ დამ უნდა განახორციელოს ამ ქონების მართვა. მისი შვილები, რომელთაც ბიძამ ქონება დაუტოვა საკუთრებით, არასრულწლოვნები იყვნენ და ცხადია, დამოუკიდებლად ვერც ამ უფლების დაცვას შეძლებდნენ და ვერც რეალიზაციას.

რაც შეეხება გიორგი ჩორჩანელის დისშვილთა სიძის პრეტენზიებს, როგორც დავინახეთ, ლიტერატურაში იგი არაერთგვაროვან ახსნას პოულობს. რადგანაც სახეზეა ანდერძით მემკვიდრეობა და თანაც მემკვიდრეები დისშვილებია და არა და, რაიმე კატეგორიული დასკვნის გაკეთება აქედან ქალის სამემკვიდრეო უფლებებზე ძნელია. ივ. ჯავახიშვილის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „გამწვავებული ბრძოლა ყოფილა ქალის მემკვიდრეობის უფლების გამო“⁹. ჩვენამდე მოღწეული მცირე წყაროებიდან ჩანს, რომ ადრეფეოდალურ საქართველოში ქალი სარგებლობს სამემკვიდრეო უფლებებით. გიორგი მერჩულეს თხზულება* „ცხოვრებაა გრიგოლ ხანძთელისა“ — დან, რომელიც VIII-IX საუკუნეების საქართველოს სინამდვილეს ეხება, ვგებულობთ:

⁵ ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები, I, თბ., 1973, გვ. 189.

⁶ ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. VII, თბ., 1984, გვ. 283.

⁷ ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. VII, თბ., 1984, გვ. 300.

⁸ ილია აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973, გვ. 474.

⁹ ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. VII, თბ., 1984, გვ. 284.

„და ვითარცა აღესრულნეს მშობელნი მისნი, მონაგები მათი დაუტევეს ზენონს და დასა მისსა, რომელიცა იყო სახლსა შინა მის თანა“¹⁰.

აქ მხედველობაშია მისაღები ის გარემოება, რომ საქმე ეხება არა გათხოვილ ქალს, არამედ გაუთხოვარს — „რომელიცა იყო სახლსა შინა მის თანა“. ივ. ჯავახიშვილის აზრით... „მშობლების მონაგების დამკვიდრების უფლება ამ დას სწორედ იმიტომა ჰქონდა, რაკი იგი „იყო სახლსა შინა“ და, გათხოვილი არა ყოფილა. გათხოვილ ქალსა და დას, ვითარცა ზითვიანს, მშობლების მემკვიდრეობაში, როგორც ეტყობა წილი არა სდებია“¹¹. ამდენად, გაუთხოვარი და გათხოვილი ქალების უფლებრივი მდგომარეობა მემკვიდრეობაში განსხვავებულია. გათხოვილი ქალის სამემკვიდრეო უფლებები არსებითად მზითვის უფლებით განისაზღვრებოდა. „ბასილი ზარზმელის თხზულების მიხედვით უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ქალს გათხოვების დროს მშობლების ოჯახიდან ქონება ვაკქონდა მზითვის სახით“¹². სავარაუდებელია, რომ გარდა ამისა დედულშიც შეიძლებოდა ჰქონოდა მას წილი. ამიტომ ყურადსაღებია ივ. ჯავახიშვილის აზრი, რომ „...ლაკლაკის დისწული ამტკიცებდა რომ დედულშიც გათხოვილ ქალებსაც წილი უნდა ჰრგებოდათ“¹³.

ბასილი ზარზმელის თხზულებაში მოცემულია ცნობები ანდერძის ფორმის, საიდუმლოებისა და სამკვიდროს გახსნის შესახებ. გიორგი ჩორჩანელის ანდერძი წერილობითი ფორმისაა. ივ. ჯავახიშვილი წერს, რომ „ჩვეულებრივ დაწერილი ანდერძი მოანდერძისაგან სანდო პირს, ხშირად სულიერ მოძღვარს, ჰქონდა ხოლმე მიბარებულნი რომელსაც მოანდერძეს გარდაცვალების შემდგომ ანდერძი უნდა მოეტანა და შემკვიდრეთათვის წაეკითხა“¹⁴. ბასილი ზარზმელის თხზულება, „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება“, რომელიც სანიმუშო მაგალითად მოჰყავს ივ. ჯავახიშვილს, მართლაც იძლევა ამგვარი განზოგადების საფუძველს.

ბასილი ზარზმელის თხზულებაში ვკითხულობთ: „...მივიდა წმინდა ივო საფლავსა ზედა მისსა, მიწულდ და თანალ-მოზით იტირა. და ვითარცა ჯერიყო, მოიკითხა და ნუგეშინის-სცა დასა მისსა ლატავრის, რომელსა უკანა[მ]სკენლ თეკლა ეწოდა, და კურთხევითა საღმრთო[მ]თა აკუთხნა სამნივე ივი ყრმანი მსგავსად სამთა ყმათა აბრამიანთა. მერმე მოილო ანდერძი დიდისა მის მთავრისა გიორგისი და წარიკითხა აღსაყვამან ცერმალთა, და ილოცა მისთჳს და აკურთხა კურთხეული ივი კაცი, რამემე მიდრდა მეცა ყოველივე უხუებით: აგარკანი თავისუფლებით და საქონელი მრავალფერა და სიმრავლე სავედართა და მროწეულთა[მ]. და სასოებით შეჰვედრა სული მნიდისა მის კაცისა[მ]“¹⁵. როგორც ვხედავთ, „გიორგი ჩორჩანელს ანდერძი სერაპიონისათვის მიუბარებია, ვითარცა სულიერი მამისათვის, და განსვენებულის ნება და ანდერძი ჭირისუფალთათვის პირველად სწორედ მას

¹⁰ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I (V-X სს).. გვ. 263.

¹¹ ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. VII, თბ., 1984, გვ. 274.

¹² მ. ნადარეიშვილი, ქართული საოჯახო სამართლის ისტორიიდან, თბ., 1965, გვ. 122.

¹³ ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. VII, თბ., 1984, გვ. 274.

¹⁴ ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. VII, თბ., 1984, გვ. 277.

¹⁵ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I/V-X სს) გვ. 339.

უნდა გამოემყდარებინა და წაეციოხა“¹⁶. ამრიგად, დასტურდება ანდერძის საიდუმლოების მოთხოვნა, რაც სხვაგანაც ბევრგანაა ცნობილი. ვახტანგ გორგასალმა ოსებზე ლაშქრობის წინ ანდერძი „დღედასა მისა მისცა, და სხუასა არავეს აუწყა“¹⁷. ეს შეეხება უპირველესად წერილობით ანდერძებს, თორემ ზეპირი ანდერძის საიდუმლოების პრინციპზე დამყარება ხშირად შეუძლებელს ხდის თვით მისი არსებობის ფაქტის დადასტურებას. ანდერძის საჯაროდ წაკითხვა და ქირისუფალთათვის მისი გაცნობა დიდი მთავრის გიორგი ჩორჩანელის დასაფლავების დღეს მომხდარა. ეტყობა ამ დღიდან უკვე გიორგი ჩორჩანელის დისშვილებს ნაანდერძევე ქონებაზე წარმოემოხათ საკუთრების უფლება.

უნდა აღინიშნოს, რომ სამეცნიერო ლიტერატურაში ანდერძის ზემოთმოტანილი ერთი ადგილი, რომელშიც ლაპარაკია, რომ გიორგი ჩორჩანელს... „რამეთუ მდიდრად მიეცა ყოველივე უხუებით: აგარაჲნი თავისუფლებით და საქონელი მრავალფერი და სიმრავლე სავედართა და მროწეულთა[ა]“, ჩვენის აზრით, ზოგიერთი მეცნიერის მიერ შეზღუდულადაა განმარტებული. კერძოდ, ივ. სურგულაძე აღნიშნულიდან გამომდინარე გამოთქვამს აზრს, რომ აქ ეკლესიისადმი ქონების დატოვებაზეა ლაპარაკი¹⁸. თავის სიცოცხლეში, გიორგი ჩორჩანელმა მართლაც ბევრი ქონება მისცა ეკლესიას „...ღმერთისმსახურმან გიორგი მისცნა ყოველნი საჭმარნი, ჯორები და კარაულები, და რაოდენა რაა უკმადა სიმრავლესა ძმათასა... ვინა[ა]ცა სოფლისნიცა (!) მისცნა კაცმან მან ღმრთისმან გიორგი“¹⁹. რაც შეეხება გიორგი ჩორჩანელის ანდერძს, აქ „ყოველნი ეკლესიანი“ ანდერძის ობიექტია და არა სუბიექტი — მემკვიდრე. ამიტომ, ზემოთაღნიშნულ ვითარებაში ლაპარაკია დისშვილებისადმი მემკვიდრეობით დატოვებულ ქონებაზე. ასე ესმის ანდერძის აღნიშნული ადგილი ივ. ჯავახიშვილს²⁰.

„სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება“-ში დაცულია ცნობები კანონით მემკვიდრეობის შესახებ. ბასილი ზარზმელი გვამცნობს, რომ სერაპიონი და მისი ძმა დაობლდნენ და მონასტრის მოღვაწის მოწაფეები გახდნენ... „ხოლო უხუცესი იგი ძმამ წესითა მსოფლიოთა დამპყრობელ ექმნა მამულსა სამკუდრებელსა და იგივე შეიტკბო ტალანტი, მოღუაწებად უცხოთა და გლახაკთა“²¹ ივ. სურგულაძის განმარტებით „გამოთქმა „დამპყრობელ ექმნა მამულსა“, იმას ნიშნავს, რომ მემკვიდრემ მიიღო მემკვიდრეობა, ე. ი. შევიდა მემკვიდრეობაში“²². მაგრამ ვინ მიიღო ეს მემკვიდრეობა? უფროსმა ძმამ, ხოლო უმცროსი ამას მოკლებულია. ეტყობა საუხუცესოს განსაკუთრებული სახე უნდა გეჭონდეს აქ.

როგორც დავინახეთ, ბასილი ზარზმელის თხზულება „ცხოვრება სერაპიონ ზარზმელისა“ მეტად საინტერესო ცნობებს შეიცავს ადრეფეოდალური ხანის მემკვიდრეობითი სამართლის საკითხებზე. ვფიქრობთ, იგი მომავალში უფრო მეტ დაკვირვებასა და სრულყოფილ შესწავლას საჭიროებს.

¹⁶ ივ. ჯავახიშვილი თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. VII, თბ., 1984, გვ. 277.

¹⁷ ქართული ცხოვრება. ტ. I, თბ., 1955, გვ. 151.

¹⁸ ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები, I, თბ., 1973, გვ. 189-194.

¹⁹ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები წიგნი I/V-X/გვ. 335.

²⁰ ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. VII, თბ., 1984, გვ. 300.

²¹ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I/V-X სს/ გვ. 322

²² ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები, I, თბ., 1973, გვ. 184.

Б. И. ЗОИДЗЕ

ГРУЗИНСКАЯ АГИОГРАФИЯ И НАСЛЕДСТВЕННОЕ ПРАВО

Резюме

В работе рассматриваются некоторые спорные вопросы наследственного права в раннефеодальной Грузии по памятникам агнографической литературы. Основное внимание уделено такому известному памятнику этой эпохи, каковым является «Житие Серапиона Зарзмели».

Автор статьи считает, что великий князь Георгий Чорчанели, о котором говорится в «Житие Серапиона Зарзмели» все свое имущество завещал (по праву собственности) не сестре и племянникам (сыновья сестры), а только этим последним.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის ქართული სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიის განყოფილებამ.

ბიოგრაფიული

ირანის ისლამური რესპუბლიკის საკანონმდებლო ორბანოში რელიგიური ზედამხედველობის საკითხისათვის

ირანში შიიზმი ოფიციალურ რელიგიად ჯერ კიდევ XVI ს. დამდგეს გამოცხადდა. სეფიანთა ირანის მაგალითზე ვხვდებით, რომ შიიტური რელიგია ხელს უწყობდა ფეოდალური ურთიერთობის განმტკიცებას. სასულიერო წრეები გარკვეული ეკონომიკური და პოლიტიკური დამოუკიდებლობით სარგებლობდნენ. ამას განაპირობებდა ის, რომ მათ ხელში იყო ვაკუფებიდან და შორეულენათა შორის გაწერილი გადასახადებიდან მიღებული შემოსავალი. ყოველივე ამან გამოიწვია ერთგვარი დაპირისპირება საერო და სასულიერო ხელისუფალთა შორის მიუხედავად იმისა, რომ ერთი-და-მეორეც არსებული წყობილების დამცველის როლში გამოდიოდნენ ირანის აბსოლუტური მონარქია დრო და დრო ცდილობდა შეეზღუდა უმაღლესი სასულიერო წრეების პიროვნებები.

ეს დაპირისპირება შესამჩნევად გამოვლინდა ირანის 1905-1911 წლების რევოლუციის პერიოდში. რევოლუციის პირველ ეტაპზე შიიტურმა სასულიერო წოდებამ, რომელიც დაინტერესებული იყო საერო ხელისუფლების დასუსტებითა და თავისი უფლებების გაფართოებით, მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა რევოლუციურ მოძრაობაში და მის ხელმძღვანელობაში.

იმდროინდელ პოლიტიკურ მოვლენებში აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ აგრეთვე სეპარატიულად განწყობილი დიდგვაროვანი ფეოდალები. ეს ორი ერთმანეთისაგან განსხვავებული სოციალურ-პოლიტიკური ძალა ინტერესების ერთიანობამ დააკავშირა და კონსტიტუციის მოთხოვნის ლოზუნგით აამოძრავა. კონსტიტუციის მიღება და მეჯლისის დაარსება ამ რევოლუციის უმნიშვნელოვანესი მონაპოვრები იყო. მაგრამ კონსტიტუციის ძირითადი დებულებები ცხოვრებაში არ გატარებულა, ხოლო მეჯლისი სავაჭრო კაპიტალის წარმომადგენლებსა და ფეოდალურ წრეებს შორის ძალაუფლებისათვის ბრძოლის ასპარეზად იქცა.

რევოლუციური გამოსვლების პერიოდში, როდესაც სახალხო მოძრაობაში კლასობრივი ძალები გამოიკვანა ხდებოდა, მიღებული იქნა კონსტიტუციის დამატება (1907 წ.), კონსტიტუციის დამატების საფუძველზე სასულიერო პირები მნიშვნელოვანი უფლებებით სარგებლობდნენ. დამატების პირველ მუხლში დადასტურებული იყო უკვე არსებული ფაქტი, რომ ირანის ოფიციალურ რელიგიას შიიტური მიმდინარეობის ისლამი წარმოადგენდა¹. რელიგიურ ლიდერებს პარლამენტზე მეთვალყურეობის უფლება ენიჭებოდათ. იმ მიზნით, რათა კანონებს ისლამის ტრადიციებისათვის ზიანი არ მიეყენებინა.

¹ ირანის სახელმწიფო კონსტიტუცია (სპარსულ ენაზე), თეირანი, 1963 წ., გვ. 51.

კონსტიტუციის დამატების მეორე მუხლი ითვალისწინებდა სასულიერო პირებისაგან შექმნილი სპეციალური კოლეგიის შექმნას, რომელსაც კონტროლი უნდა ვაეწია მეჯლისის მიერ მიღებული კანონებისათვის, თუ რამდენად შეესაბამებოდნენ ისინი ისლამის დოგმებს. მაგრამ ამგვარი კოლეგია შემდეგში არ შექმნილა. ამის თავდაპირველ მიზეზად ის მიაჩნიათ, რომ პირველი ორი მოწვევის მეჯლისის შემადგენლობაში მნიშვნელოვანი რაოდენობით იყვნენ წარმოდგენილი სასულიერო პირები, რომლებსაც შეეძლოთ კანონების მიღებაზე კონტროლის ფუნქციის შესრულება. შემდეგი მოწვევის მეჯლისში სასულიერო წრეებს აღნიშნული კოლეგიის შექმნის საკითხი აღარ დაუყენებიათ.

ირანის პოლიტიკურ ცხოვრებაში ისლამის გააქტიურებას ადგილი ჰქონდა 70-იან წლებში. ამას მოჰყვა 1978-1979 წწ. ანტიმონარქიული, ანტი-იმპერიალისტური რევოლუცია, რომლის შემდეგადაც დაემხო შაჰის რეჟიმი და ირანის ისლამურ რესპუბლიკას ჩაეყარა საფუძველი.

ირანის ისლამურ რესპუბლიკაში სამი ორგანო არსებობს: საკანონმდებლო, აღმასრულებელი და სასამართლო სამივე ეს ორგანო ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელია, მათ შორის კავშირი პრეზიდენტის მეშვეობით მყარდება. საკანონმდებლო ხელისუფლებას ახორციელებს მეჯლისი, რომელიც უფლებამოსილია მიიღოს დადგენილებები და გამოსცეს კანონები.

1979 წლის 3 დეკემბერს მოწყობილ რეფერენდუმში ხმების ორი მესამედის უმრავლესობით მიიღეს ირანის ისლამური რესპუბლიკის კონსტიტუცია. კონსტიტუციის თითქმის ყველა მუხლს ყურანი, ისლამური ტრადიციები და ადათწესები უდევს საფუძველად.

კონსტიტუციის 5-ე მუხლისა და 107-112 მუხლების საფუძველზე გათვალისწინებულია „ველაიათ-ე ფაყიჰის“ ინსტიტუტის შექმნა და ჩამოყალიბებულია უფლება-მოვალეობანი³. „ველაიათ-ე ფაყიჰ“ არის ქვეყნის უმაღლესი ინსტანცია, რომელიც სახელმწიფოს ისლამურ დებულებათა საფუძველზე ხელმძღვანელობს.

ირანის ისლამურ რესპუბლიკაში სახელმწიფო მმართველობის პასუხისმგებლობა ეკისრება სამართლიან ფაყიჰს, რომელიც თანამედროვე საკითხებში გათვითცნობიერებული და პრინციპულია. ასეთ ფაყიჰს მოსახლეობის უმრავლესობა მოძღვრად აღიარებს (როგორც იყო ათათოლა რუჰოლა მუსაევი ზომეინი). მას ეკისრება მთელი პასუხისმგებლობა ქვეყნის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაზე. როგორც ისლამურ კონსტიტუციაშია აღნიშნული პოლიტიკური და საზოგადოებრივი შორსმჭვრეტელობის, ენერგიულობისა და ხელმძღვანელობის უნარის გარეშე შეუძლებელია მოძღვრის ფუნქციების შესრულება.

უმაღლესი ფაყიჰის ფუნქციაში, სხვა უფლება-მოვალეობებთან ერთად, საზედამხედველო საბჭოს ფაყიჰების დანიშვნაც შედის.

კონსტიტუციის 91-ე მუხლის მიხედვით საზედამხედველო საბჭო იქმნება ისლამის სიწმინდისა და ქვეყნის ძირითადი კანონის დაცვის მიზნით⁴. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მსგავსი კოლეგიის შექმნას 1907 წელს მიღებული

² ი ქ ვ ე, გვ. 52.

³ ირანის ისლამური რესპუბლიკის კონსტიტუცია (სპარსულ ენაზე), 1979 წ., 15 ნომბერი, გვ. 26—28.

⁴ ი ქ ვ ე, გვ. 22.

კონსტიტუციის დამატების მეორე მუხლიც ითვალისწინებდა, მაგრამ ასეთი კოლეგია სინამდვილეში არ შეუქმნიათ.

მხოლოდ 1978 წელს, რევოლუციური მოძრაობის დაწყების დროს, „გაახსენდა“ შაჰს ამ მუხლის არსებობა. ოპოზიციურ ძალებში განხეთქილების ჩამოგდების მიზნით, მან ცნობილ რელიგიურ მოღვაწეს აიათოლა შირიათ მადარის შესთავაზა ხელმძღვანელობა გაეწია რელიგიური ზედამხედველობის საბჭოსათვის (ხუთი ულემის შემადგენლობით). მაგრამ შირიათმადარიმ მაშინ უარი თქვა ამ დავალების შესრულებაზე⁵.

როგორც კონსტიტუციის 91-ე მუხლშია აღნიშნული საზედამხედველო საბჭოს შემადგენლობაში შედის ექვსი სამართლიანი და სადღესო საკითხების ღრმად მცოდნე ფაყიზი და იუსტიციის სხვადასხვა დარგში მომუშავე ექვსი იურისტი, რომლებსაც მუსლიმანური სამართლისმცოდნე პირებისაგან შეარჩევენ. მათ უმაღლესი სასამართლოს საბჭო წარუდგენს მეჯლისის ასარჩევად⁶.

საზედამხედველო საბჭო ფართო უფლებებით სარგებლობს. იგი კონტროლს უწევს ისლამური პარლამენტის („მაჯლესე შურაი-ე ესლამი“) საკანონმდებლო საქმიანობას. ამოწმებს მის მიერ მიღებულ კანონებს. მათ შესაბამისობას ისლამურ დოგმა-დებულებებთან.

საერთოდ, მეჯლისი არ არის უფლებამოსილი შეუდგეს თავისი ფუნქციების შესრულებას საზედამხედველო საბჭოს შექმნამდე.

მეჯლისი ოფიციალურად მხოლოდ მას შემდეგ დაიწყებს საქმიანობას, როდესაც დებუტატების რწმუნების სიგელები დამტკიცდება და არჩეული იქნება საზედამხედველო საბჭოს ექვსი იურისტი წევრი. მეჯლისის მიერ დამტკიცებული ყველა კანონპროექტი საზედამხედველო საბჭოს ეგზავნება. საბჭოს წევრები ვალდებული არიან ათი დღის განმავლობაში შეისწავლონ კანონპროექტი და იმ შემთხვევაში თუ იგი არ შეესაბამება ისლამურ ტრადიციასა და კონსტიტუციას, კანონპროექტს ხელმოკრედ აგზავნის მეჯლისში განსახილველად. ხოლო იმ შემთხვევაში, როდესაც კანონპროექტის შესასწავლად საზედამხედველო საბჭოსათვის ათი დღე საკმარისი არ აღმოჩნდება მას უფლება აქვს მეჯლისისაგან, არა უმეტეს კიდევ ათი დღე მოითხოვოს დამატებითი უფრო ღრმა შესწავლისათვის.

საზედამხედველო საბჭოს თითოეული წევრი ფართო უფლებებით სარგებლობს. მეჯლისში კანონპროექტების განხილვის დროს საბჭოს წევრებიც ესწრებიან და დებატებს ისმენენ.

პლენარულ სხდომაზე კანონპროექტი საბოლოოდ მტკიცდება. აქ საზედამხედველო საბჭოს წევრებმა თავიანთი აზრი უნდა გამოთქვან. მათი თანდასწრებით ხდება მეჯლისის შინაგანწყობის და კანონების შემუშავება⁷.

საბოლოოდ კანონების ყოველგვარი ცვლილება და გადასინჯვა ხაბარგანების (საქმის მცოდნე, გამოცდილი პირები) კომპეტენციაში შედის.

ირანის ისლამურ რესპუბლიკაში საერო ხელისუფლება ფაქტიურად მთლიანად რელიგიური კონტროლის ქვეშაა მოქცეული და გავლენა დაკარგული აქვს.

კონსტიტუციის 110-ე მუხლში, რომელშიც განსაზღვრულია მოძღვრისა და მოძღვართა საბჭოს უფლება-მოვალეობანი, აღნიშნულია, რომ რესპუბ-

5 «Ислам в современной политике стран Востока, ВМ, 1986, с. 150.

6 ირანის ისლამური რესპუბლიკის კონსტიტუცია, გვ. 22.

7 ირანის ისლამური რესპუბლიკის კონსტიტუცია, გვ. 24.

ლიკის პრეზიდენტის კანდიდატურის შერჩევის საკითხი არჩევნებამდე უწინარეს ყოვლისა უნდა შეისწავლოს საზედამხედველო საბჭომ, ხოლო საბოლოოდ მას მოძღვარი ამტკიცებს⁸.

1985 წლის აგვისტოში, პრეზიდენტის მორიგი არჩევნების დროს, პრეზიდენტის კანდიდატურა მანამდე არ იქნა დამტკიცებული, სანამ საზედამხედველო საბჭო დაწვრილებით არ შეამოწმებს მის ერთგულებას ირანის ისლამური რესპუბლიკის პრინციპებისადმი.

უნდა ითქვას ისიც, რომ კონსტიტუციის 99-ე მუხლის თანახმად, პრეზიდენტის არჩევნების მიმდინარეობაზე მთელი პასუხისმგებლობა საზედამხედველო საბჭოს ეკისრება, ხოლო პრეზიდენტად არჩევის შემდეგ მისი წინადადებით წამოყენებული არც ერთი ღონისძიება არ გატარდება, თუ ამას საზედამხედველო საბჭოს წევრები არ დაამტკიცებენ.

კონსტიტუციის 68-ე მუხლში მოცემულია, თუ როგორ უნდა იმოქმედოს მეჯლისმა ქვეყანაში შექმნილი საგანგებო სიტუაციის დროს. აქ ნათქვამია:

„ომისა და ქვეყნის სამხედრო ოკუპაციის დროს რესპუბლიკის პრეზიდენტის წინადადებით და მეჯლისის დეპუტატების 3/4 გადაწყვეტილებით, რასაც საზედამხედველო საბჭო დაამტკიცებს, ოკუპირებულ რაიონებში ან მთლიანად ქვეყანაში მეჯლისის არჩევნები განსაზღვრული დროით წყდება და მეჯლისი დეპუტატების ძველი შემადგენლობით განაგრძობს თავის მოქმედებას“.

თვით კონსტიტუციის განმარტება, მისი დებულებების პროპაგანდა საზედამხედველო საბჭოს წევრების მოვალეობაში შედის.

ამგვარი რელიგიური ზედამხედველობის მიზანი, თუ კონსტიტუციის მიხედვით ვიმსჯელებთ, ირანის ისლამურ რესპუბლიკაში სამართლიანობის და თანასწორობის დაცვაა, მაგრამ სინამდვილეში საზოგადოების პრივილეგირებული ფენების ინტერესებს იცავს.

ქვეყანაში უმნიშვნელოვანესი სავაჭრო არტერიები ისეთი სავაჭრო-მონოპოლური ორგანიზაციების ხელშია, როგორცაა „თეირანის კორპორაციულ საქმეთა კომიტეტი“ და „ისლამური ეკონომიკის ორგანიზაცია“. ეს ორგანიზაციები მმართველი სასულიერო წრეების უშუალო მონაწილეობით შეიქმნა. სასულიერო წრეები დიდი ავტორიტეტითა და გავლენით სარგებლობენ სახელმწიფოს სხვადასხვა სფეროებში, მაგრამ მათი ეს ავტორიტეტი ირანელი ხალხის მშრომელ მასებს არავითარ სარგებლობას, არ აძლევს, პირიქით, ზიანს აყენებს მას.

ამის დასტურია ის, რომ „საზედამხედველო საბჭომ“ გააუქმა მეჯლისის მიერ მიღებული ისეთი მნიშვნელოვანი კანონები, როგორცაა მიწის რეფორმის 1982 წლის მარტის კანონი⁹, საგარეო ვაჭრობის მონოპოლიის მსხვილი სამრეწველო ობიექტებისა და ბანკების ნაციონალიზაციის კანონები, რომლებიც ქვეყნის შედარებით ნორმალური განვითარების, მისი ეკონომიკური და პოლიტიკური დამოუკიდებლობის ინტერესებით იყო ნაკარნახევი.

ერთი სიტყვით, პარლამენტის საზედამხედველო საბჭო, მიუხედავად იმისა, რომ ე. წ. „ისლამური სამართლიანობის“ იდეებს ქადაგებს, სინამდვილეში

⁸ იქვე, გვ. 27—28.

⁹ Ульяновский Р. А., победа и трудности национально-освободительной борьбы. М., 1985, с. 243.

თავისი მოქმედებით იცავს კერძო მესაკუთრეთა ინტერესებს, ხელს უწყობს მსხვილი (მემამულეების, კაპიტალისტების და სავაჭრო ბურჟუაზიის პოზიციების განმტკიცებას.

Г. Д. КАЦИТАДЗЕ

К ВОПРОСУ РЕЛИГИОЗНОГО НАДЗОРА НАД ЗАКОНОДАТЕЛЬНОМ ОРГАНОМ ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ИРАН

Резюме

В политической жизни Ирана ислам активизировался в 70-х годах XX века. В революции 1976—1979 гг. шиитские лидеры сумели взять на себя руководящую роль и создали Исламскую Республику Иран.

В ИРИ существует три органа власти: законодательный, исполнительный и судебный. Они независимы друг от друга, а связь между ними устанавливается с помощью президента.

Законодательную власть осуществляет меджлис, который уполномочен принимать решения и издавать законы.

3 декабря 1979 года состоялся референдум, где большинством конституции, для защиты святыни ислама и основного закона страны (2/3 голосов) была принята конституция ИРИ. Согласно 91-му пункту создается совет надзора. Совет религиозного надзора пользуется большими полномочиями. Он контролирует законодательную власть исламского парламента («маджлесе шураме эслами»), принятые им законы и их соответствие исламским постановлениям и догмам.

Надзирательный совет парламента выражает точку зрения официальных кругов Исламской Республики Иран и несмотря на то, что он проповедует идеи «исламской справедливости», в действительности защищает интересы частных собственников и способствует упрочению позиции крупных собственников, капиталистов и торговой буржуазии.

წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
წევრ-კორესპონდენტმა ლ. ალექსიძემ.

დ. გ. ХЕЦУРИАНИ

СИСТЕМА ОХРАНИТЕЛЬНЫХ ФУНКЦИЙ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА

Система охранительных функций гражданского права изучена более основательно, нежели система его регулятивных функций. Это, на наш взгляд, объясняется тем, что традиционно проблема гражданско-правовой ответственности постоянно является объектом пристального внимания ученых-цивилистов. В работах, посвященных различным аспектам этой проблемы, как правило, попутно исследуются и функции гражданско-правовой ответственности. В связи с этим, называют восстановительную, компенсационную, стимулирующую, воспитательную, превентивную, репрессивную, профилактическую, карательную, штрафную, пресекающую, сигнализационную, статусную, правообеспечительную, координационную функции, функцию защиты интересов социалистического государства и общества, функцию охраны прав и интересов субъектов гражданского права¹.

Из приведенного перечня без особого анализа видно, что в цивилистической науке нет единства мнений относительно конкретных видов функций гражданско-правовой ответственности. Выделение, например, сигнализационной, статусной, координационной функции не выдерживает критики, ибо они не выражают сущность рассматриваемого явления и не вытекают из основных задач, стоящих перед ответственностью. Не лучше обстоит дело и в отношении некоторых других функций (например, стимулирующей), наличие которых у ответственности представляется спорным.

Стремление различных авторов возложить на ответственность выполнение нехарактерных, непривычных для нее функций является результатом гиперболизации данной категории, переоценки ее значения в осуществлении охранительных функций, отождествления всего охранительного воздействия с реализацией юридической ответственности. В действительности же меры ответственности составляют лишь часть единой системы гражданско-правовых охранительных мер и выполняют определенные подфункции в рамках общей охранительной функции

¹ См. Н. С. Малейн. Правонарушение: понятие, причины, ответственность, М., 1985, с. 145; А. Я. Рыженков. Компенсационная функция советского гражданского права, с. 28—48; М. А. Бестугина. Социальная обусловленность и назначение гражданско-правовой ответственности в современных условиях. Автореф. канд. дисс. М., 1986, с. 20; Гражданско-правовое положение личности в СССР, М., 1975, с. 173—174; А. М. Белякова, Вопросы методологии гражданско-правовой ответственности.— В сб.: Методологические и теоретические проблемы юридической науки, М., 1986, с. 95—97; Советское гражданское право. Под ред. О. А. Красавчикова, М., 1985, т. I, с. 504—505; Витольд Варкалло. Ответственность по гражданскому праву, М., 1978, с. 29 и др.

гражданского права. Поэтому для построения системы охранительных функций необходимо, прежде всего, разобраться в системе охранительных мер гражданского права. Четкая целевая направленность и специализация составляющих ее элементов даст надежные ориентиры в установлении конкретных охранительных функций отрасли.

Охранительные меры, закрепленные в санкциях гражданско-правовой нормы, являются «элементарными частицами» охранительной подсистемы отрасли и служат осуществлению ее общей охранительной функции. В то же время в зависимости от конкретной направленности они подразделяются на две группы — меры ответственности и меры защиты².

Меры ответственности характеризуются тремя признаками: государственным принуждением, осуждением правонарушителя и его субъекта, наличием неблагоприятных последствий для правонарушителя. Названные три признака являются обязательными. Отсутствие хотя бы одного из них свидетельствует об отсутствии ответственности³.

Юридическим основанием применения мер ответственности является факт совершения правонарушения. Без правонарушения нет ответственности, т. е. ответственность наступает после совершения правонарушения. Следовательно, ответственность является реакцией государства на правонарушение.

В соответствии с этим меры ответственности направлены прежде всего на наказание виновного правонарушителя, т. е. главным образом выполняют карательную (штрафную) функцию. Меры ответственности гражданского права в отличие от соответствующих мер других отраслей выполняют также восстановительную функцию (например, возмещение правонарушителем убытков, уплаты компенсационной неустойки и т. д.). В некоторых гражданско-правовых санкциях, как отмечено в юридической литературе, карательная (штрафная) и восстановительная функции занимают даже однопорядковое, равное положение. Но определяющим в ответственности все же остается целенаправленное воздействие на правонарушителя⁴.

По мнению некоторых цивилистов, гражданско-правовая ответственность не направлена непосредственно на осуждение и наказание правонарушителя, а ее сущность выражается в восстановительной (компенсационной) функции⁵. Такое понимание функционального назначения гражданско-правовой ответственности, по справедливому замечанию Н. С. Маленина, объясняется стремлением обосновать и оправдать так называемую ответственность без вины, цель которой признается прежде всего в компенсации причиненного вреда, а не в наказании нарушителя⁶.

Компенсационное, восстановительное направление действительно характеризует гражданско-правовую ответственность, но оно, как было

2 См. Т. И. Илларионова, Система гражданско-правовых охранительных мер, автореф. док. дисс., Свердловск, 1985, с. 8—9; О. А. Красавчиков, Ответственность, меры защиты и санкции в советском гражданском праве, Сборник научных трудов СЮИ. Вып. 27. Свердловск, 1973; Г. И. Стоякин, Меры защиты в советском гражданском праве, автореф. канд. дисс. Свердловск, 1973.

3 См. Н. С. Маленин, Указ. соч., с. 134, 136.

4 См. С. С. Алексеев, Общая теория права, т. I, М., 1981, с. 281—282.

5 См. А. А. Собчак, О спорных вопросах ответственности, — Правоведение, 1968, № 1, с. 50.

6 См. Н. С. Маленин, Указ. соч., с. 147.

отмечено выше, не является для нее определяющим. Об этом свидетельствует хотя бы тот факт, что меры ответственности (штраф, неустойка, пеня) подчас применяются независимо от наличия убытков у потерпевшего, или же применяются сверх убытков (ст. 36 Основ гражданского законодательства, ст. 213 ГК ГССР). В этих случаях меры ответственности не преследуют цели восстановления нарушенного имущественного положения кредитора, они выступают прежде всего в качестве средства наказания лица за допущенное правонарушение. Кроме того, и что самое главное, ответственность всегда должна основываться на принципе вины, ибо вина является не только условием наступления ответственности, но и обоснованием существования самого института ответственности⁷. Тот факт, что в действующем гражданском законодательстве имеются нормы, устанавливающие имущественную ответственность независимо от вины причинителя вреда (например, ст. 90 Основ гражданского законодательства, ст. 463 ГК ГССР), скорее всего свидетельствует о несовершенстве законодательства, которое нуждается в изменениях с целью строгого разграничения случаев установления мер ответственности за виновное правонарушение и возложения обязанности по возмещению вреда (убытков) на основании риска⁸. В связи с этим, на наш взгляд, следует согласиться с предложением Н. С. Малейна о том, что при случайных убытках возмещение не должно быть больше размера действительных убытков, а при ответственности, кроме возмещения убытков, необходимо взыскивать штраф⁹. Иначе говоря, меры гражданско-правовой ответственности должны во всех случаях выполнять прежде всего карательную функцию.

Меры защиты не характеризуются наличием всех трех признаков, которые присущи ответственности. «Отсутствие отрицательных последствий и (или общественного) осуждения отличает меры защиты от мер ответственности»¹⁰. Таким образом, обязательным признаком мер защиты является лишь то, что они, подобно мерам ответственности, обеспечены государственным принуждением. В этом выражается сходство между ними.

⁷ См. Л. С. Явич, *Общая теория права*, Л., 1976, с. 268; О. А. Красавчиков, *Возмещение вреда, причиненного источником повышенной опасности*, М., 1966, с. 154; Н. С. Малейн, *Указ. соч.*, с. 152 и след.; В. И. Зондзе, *Договорная и внедоговорная ответственность в механизме гражданско-правового регулирования*. — в кн. *Актуальные проблемы советского права*, Тбилиси, 1988, с. 186.

⁸ Проблема риска в гражданском праве основательно исследована В. А. Ойгензихтом (см. В. А. Ойгензихт, *Категория «риска» в советском гражданском праве*. — *Правоведение*, 1971; он же, *Проблема риска в гражданском праве*, Душанбе, 1972; он же, *Воля и риск*. — *Правоведение*, 1984, № 4).

⁹ См. Н. С. Малейн, *Указ. соч.*, с. 186.

По нашему мнению, заслуживает также поддержки идея о необходимости введения института страхования гражданской ответственности (страхования риска случайного причинения вреда), исключающего ответственности без вины и обеспечивающего вместе с тем интересы потерпевшего (см. М. Я. Шиминова, *Правовое положение граждан по возмещению вреда*. — В кн.: *Гражданско-правовое положение личности в СССР*, М., 1975, с. 189; Н. С. Малейн, *Страхование гражданской ответственности*. — *Советская юстиция*, 1962, № 11, с. 22; В. И. Зондзе, *К вопросу страхования имущественной ответственности владельцев автомобилей*. — *«Сабчота Самартали»*, 1985, № 4 и др.).

¹⁰ Н. С. Малейн, *Указ. соч.*, с. 150.

Ряд авторов полагает, что меры защиты представляют собой ту часть гражданско-правовых охранительных мер, которая не связана с государственно-принудительным воздействием. На основе этого положения делается вывод, что критериями разграничения мер защиты и мер ответственности служат характер реализации конкретной меры (добровольный или государственно-принудительный) и субъект, ее применяющий (сторона правоотношения или юрисдикционный орган)¹¹. В результате такого подхода получается, что если лицо добровольно возместит причиненный им имущественный вред, то он не несет ответственности, но при возмещении того же вреда через юрисдикционный орган наступает ответственность.

На необоснованность подобного суждения справедливо обращалось внимание в юридической литературе. В этой связи, в частности, отмечено, что в гражданском праве государственное принуждение пребывает как бы в скрытом виде. Поэтому даже добровольное исполнение лицом обязанности по возмещению причиненного им имущественного вреда имеет значение реализации юридической санкции, государственно-принудительной меры¹². С другой стороны, не все охранительные меры, применяемые юрисдикционными органами, можно причислить к мерам ответственности (например, vindictia имущества у добросовестного приобретателя, признание права и т. д.), ибо они не сопровождаются осуждением правонарушителя и возложением на него имущественных лишений.

Характерные черты мер защиты особенно раскрываются в основаниях и целевом направлении их применения. Они применяются и до и после совершения правонарушения, а в некоторых случаях — и при правомерном поведении лиц (например, при причинении вреда в состоянии крайней необходимости — ст. 462 ГК ГССР), т. е. меры защиты могут применяться независимо от вины и состава правонарушения¹³.

Гражданско-правовые меры защиты не преследуют цели наказания правонарушителя, они направлены прежде всего на пресечение действий, нарушающих право, на восстановление нарушенных субъективных прав или правопорядка.

В силу отмеченных особенностей, присущих мерам защиты, они главным образом выполняют восстановительную и пресекательную функции. При этом главной, ведущей функцией мер защиты, в отличие от мер ответственности, является восстановительная функция¹⁴.

¹¹ См. М. А. Бестугина, Социальная обусловленность и назначение гражданско-правовой ответственности в современных условиях, с. 15; И. С. Самощенко, М. Х. Фарухшин. Ответственность по советскому законодательству, М., 1971, с. 60; С. Н. Братусь. Юридическая ответственность и законность, М., 1976, с. 85—86.

¹² См. С. С. Алексеев. Общая теория права, т. I, с. 271.

¹³ См. Я. Н. Шевченко. Средства защиты в гражданском праве. — Советское государство и право, 1977, № 7, с. 59.

¹⁴ В юридической литературе восстановительная и компенсационная функции подчас отождествляются и употребляются как синонимные понятие, что, на наш взгляд, является неверным. Дело в том, что компенсация является более узким понятием, нежели восстановление. Она применима лишь к имущественным отношениям. А что касается неимущественных отношений, то в случае их нарушения можно говорить не о компенсации, а о восстановлении неимущественного положения субъекта. Поэтому рассматриваемую функцию целесообразно именовать не компенсационной, а восстановительной. (Подробнее по этому вопросу см. Ш. Менглиев. Восстановительные правоотношения в советском гражданском праве, с. 12—18).

С учетом вышеизложенного, в рамках общей охранительной функции гражданского права можно выделить следующие подфункции:

восстановительная (реституция, виндикация, возмещение договорных убытков, внедоговорного вреда и т. д.);

пресекательная (отказ от договора, меры недействительности, оперативные меры, негаторный иск и т. д.);

карательная (лишение права, взыскание неустойки, штрафа в пользу государства, и т. д.).

Из этих подфункций исключительно мерами ответственности осуществляется карательная подфункция, так как только меры ответственности определяют объем гражданско-правового наказания правонарушителя. Мерами защиты осуществляется пресекательная подфункция. А что касается восстановительной подфункции, то она реализуется как мерами защиты, так и мерами ответственности. Как видим, функции мер защиты и ответственности в определенной степени могут совпадать¹⁶.

В группе специально-юридических функций гражданского права регулятивная функция занимает ведущее положение, а охранительная функция подчинена ей и служит ее беспрепятственному осуществлению. Служебная подчиненность охранительной функции проявляется в том, что основным звеном охранительной подсистемы данной отрасли права являются меры защиты. Они составляют подавляющее большинство гражданско-правовых охранительных мер и имеют более богатый арсенал, нежели меры ответственности. Именно меры защиты, обеспечивающие пресекательно-восстановительную направленность гражданско-правового охранительного воздействия, наиболее пригодны для всемерной охраны субъективных гражданских прав. Кроме того, вышеуказанным обстоятельством объясняется определенная приспособленность мер ответственности к восстановительным задачам охранительной функции гражданского права, которая находит свое выражение в отмеченном нами факте совпадения функции мер защиты и мер ответственности.

Служебная подчиненность охранительной функции сказывается и в том, что охранительные нормы, их субинституты, как правило, составляют структурные звенья регулятивных институтов и подотраслей (права собственности, обязательственного права, авторского права и т. д.)¹⁷.

¹⁵ В предложенной системе охранительных функций не нашлось места предупредительно-воспитательной подфункции, наличие которой у гражданского права не вызывает сомнений. Но раз она характеризует гражданское право с точки зрения его идеологического воздействия на сознание индивидов, то она относится к разряду социально-психологических функций данной отрасли права.

¹⁶ «Всем правоохранительным мерам (мерам ответственности, иным мерам защиты). — пишет Д. В. Русиашвили, — присуща компенсационная, восстановительная функция. Она является существенным признаком, характеризующим названные юридические институты» (см. Д. В. Русиашвили. Категория противоправности в гражданском праве. — В кн.: Гражданско-правовая норма и формы ее применения. Тбилиси, 1982, с. 74).

¹⁷ См. Т. И. Илларионова. Система гражданско-правовых охранительных мер, с. 8.

Наиболее общие способы и средства гражданско-правового охранительного воздействия, определяющие круг конкретных охранительных мер, содержатся в нормах Общей части гражданского законодательства (ст. ст. 5 и 6 Основ гражданского законодательства. ст. ст. 5 и 6 ГК ГССР). Кроме перечисленных в этих нормах, допускается также применение иных средств, предусмотренных законом. К ним относятся, например, меры обеспечения исполнения обязательств (залог, задаток и т. д.), меры самозащиты (необходимая оборона, действия в состоянии крайней необходимости), оперативные меры и др.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სა-
მართლის კვლევის ცენტრის მართვის სამართლებრივი პრობლემების
განყოფილებამ

სულხან გომინავა

„აღმშვიდობის კარის ბარიერების“ ერთი ადგილის გაბეჭვისათვის („სააჯო კარი“)

ერთიანი საქართველოს ფეოდალური მონარქიის სახელმწიფო და სასამართლო წყობილების უკეთ ვარკვევისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს ისეთი დანაწესების შესწავლას, როგორც სააჯო კარია, რომელიც ქართულ ისტორიულ თუ ისტორიულ-სამართლებრივ ლიტერატურაში საგანგებოდ არ გამოკვლეულა. საკითხი რთულია, ე. ი. მისი ბუნების ამოხსნა იოლი საქმე არ არის და ამდენად სიფრთხილეს მოითხოვს. სააჯო კარის შესახებ მრავალ მკვლევარს გამოუთქვამს მოსაზრება სხვადასხვა პრობლემების დამუშავებისას (26, 340-342; 4, 39-41; 5, 193-195; 7, 29-30; 18, 88-90; 1, 134-136; 13, 541; 3, 86-94; 2, 64-68; 12, 164-165; 10, 255-258; 22, 103 და სხვ.), მაგრამ ბევრი რამ ჯერაც დასაზუსტებელი ჩანს (18, 88; 3, 87).

ყველა, ვინც „სააჯო კარის“ გამოკვლევას ცდილა, მას უმადლეს სასამართლო დაწესებულებად მიიჩნევს. ივ. ჯავახიშვილმა მისი შექმნა დავით აღმაშენებლის სასამართლო რეფორმებს დაუკავშირა (26, 341-342). იგი დაეყრდნო დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის ცნობას, რომლის მიხედვით „სლვათა შინა თვსთა სამეფოსათა სიმრავლითა სპათათა და სიმალთა სლვისათა ვერ ადვილად მიემთხუდრიათ მოჩივარნი და დაჭირებულნი და მიმძლავრებულნი, განალა ვეითლამე რომელთა საჭიროდ უკმდის განკითხვა და შეწყვენა მეფობრივი, ანუ უკუე და ვინმე ადვილის ბორცუსა ზედა რასმე, გზისა მახლობელსა, ანუ კიდეცა, გინა თუ ხესა, ვითარცა ზაქე. უკეთუ ოდენ ეპოვოს ესევეთარი რამე, და მუნით საცნაურ ყვის ჭრტინვა თვსი, ამისათვის დაედგინეს კაცნი მართლად მცნობელნი და განმკითხვარნი მოჩივართანი, რომელთა მიერ მიიღებდეს კურნებასა“ (14, ტ. 1, 354). მაგრამ, როგორც ი. ანთელავამ და ჯ. სტეფანაძემ შენიშნეს, წყაროში ამ კაცების სასახლეში დადგენის შესახებ კი არ უნდა იყოს ლაპარაკი, არამედ ქვეყნის სხვადასხვა მხარეში მათ წარგზავნაზე. ჩანს, დავით აღმაშენებელს ადგილობრივი სასამართლო სისტემის რეორგანიზაცია მოუხდენია (3, 87; 12, 164) და თავისი წარმომადგენლები გაუგზავნია ადგილებზე, ე. ი. ერისთავების იურისდიქცია შეუზღუდავს*. აღნიშნული ღონისძიება სერიოზული დარტყმა უნდა ყოფილიყო სენიორალური დამოუკიდებლობის თვალსაზრისითაც. ამ გზით ფეოდალთა შემოსავლის ამ ნაწილის მითვისების თანამონაწილედაც სახელმწიფო — მეფე ხდებოდა. ამრიგად, დავით IV-მ ადგილობრივი სასამართლოს რეფორმით, როგორც ძლიერ და ენერგიულ მეფეს შეეფერებოდა, მართლმსაჯულება მთლიანად თავის ხელში მოაქცია.

* დავით აღმაშენებლის ეს რეფორმა კარლოს დიდის მიერ ადგილებზე „წარგზავნილების“ (missi dominici) განწყობას გვაგონებს. ისინი ფართო სასამართლო უფლებებითაც იყვნენ აღჭურვილნი. მათ შეეძლოთ, სასამართლო სხდომები მოეწვიათ გრაფების ნაცვლად ან მათთან ერთად (27, 27-28; 31, 173).

პირველად „სააჯო კარი“ შიომღვიმის მონასტრის IX-X სს. საბუთში ჩანს. ესა ბეგრის დადების დაწერილი შიომღვიმისა, რომლითაც განსაზღვრულია ხელისუფლებასთან მონასტრის დამოკიდებულება. მიქაელ მემღვიმე ვაგმცნობს: „გარდავე ლიხთ იმერით და მოვილე თავისუფლობისა ბრძანება კონსტანტინესა და ბაგრატისი, კახთა მეფეთა ფალგესა და კუირიკესი“-ო. ეს ბრძანება კი ასეთია: „მითავისუფლებიან ყოველთავე კელოსანთაგან: მოლარეთაგან, მეუღლუფეთა, მეჭინიბეთა, მესაბანჯრეთა, მეგოდრეთა, მეჯამეთა, ყოველთა დარბაზით გამოსულთა კელოსანთაგან“-ო. შემდეგ „დაწერილში“ აღნიშნულია: „თუ ვინმე გაწყენდეს და არეინ რას ვაგიგონებდეს, სააჯოს კარსა მიიხუენით“-ო (16, 4; 15, 19). ნ. ბერძენიშვილის აზრით, აქედან ჩანს, რომ სააჯო კარს მისულ მოჩივარს (ამჯერად შიომღვიმის მონასტრის) ორნაირი „უსამართლო სჭირს“. ერთი მისგან, ვინც „აწყინა“ — ასეთი შეიძლებოდა ყოფილიყო როგორც სახელმწიფო მოხელე, ისე კერძო პირიც, და მეორე იმისგან, ვისაც უნდა „ვაეგონა“ და არ „გაუგონია“ — ასეთი შეიძლებოდა ყოფილიყო სახელმწიფო დაწესებულება — სასამართლო ან სასამართლოს მოხელე (4, 40).

ვაგაქვს მეორე საინტერესო საბუთიც, რომლისთვისაც დღემდე რატომღაც ყურადღება არაავის მიუქცევია. ეს არის თ. ჟორდანიას მიერ XV ს-ის I ნახევრით (1438 წ.) დათარიღებული საბუთი. საჭიროდ ვთვლით, ეს დოკუმენტი, თ. ჟორდანიას გამოცემის მიხედვით, მცირეოდენი შემოკლებით მოვიტანოთ: „ჟ. სახელითა ღთისკათა ჩუენ პატრონმან მეფემან ალექსანდრე ესე უკუნისამდე ყამთა გასათავებელი წიგნი და ნიშანი გკადრეთ და მოგაკსენეთ თუქენ... დედა-ქალაქსა მცხეთისა საყდარსა და... ქართლისა პატრიარქსა კუსსა შიოს მას ყამსა, ოდეს შლილობისაგან მცხეთისა და გარეჯისა უღაბნოსა მამულთა მათნი მემზღურენი შემოეცილნეს და რაცა არაგუსთა აქათ მცხეთისა მამულნი იყუნეს, მექმეობით რომელთამე მიიტაცნის. ვქენით მოკითხული და რა გუარცა ვუმართებდა, ძველნი გუჯარნი და სიგელნი მოვახუმევიენეთ და ვითა არავის მართებდა, აგრე ჩამოგხსენით და არავის-რა საქმე დავადებიენეთ არა დიდთა და არა მცირეთა, რაგუარცა არავეინ ღირს ყოფილა: ჭავჭავაძესა ფაროდის ზეკნელისძისა პროკოპის-თვს ნატყუარი სიგელი დაწერიინა ვანთისა, ვარცისა და ღუმას-უბნისა და რა-გუარცა ტყული იყო, აგრეთ ვავაცუდეთ და ფიცითა გარდაწყდა და უღაბნო-სავე დარჩა. ამას გარედ რაცა ვარეჯისა უღაბნოსა მამულნი არიან და გუჯარები ძეს მთას იქითისა და მთას აქითისა, რაგუართადაცა ამას წინად ჩუენთა გუართაგან კელმეუვალნი ყოფილან, მით წესითა დაგიმტკიცეთ და მოგაკსენეთ... ამას გარეთ ერწოს ორი სოფელი ნოდოკრა და გორანა მათითა მზღურითა ერთობით ყუელანი, რაგუარცა ძუელთა გუჯართა შივა სწერია, ბიწმენი მისითა მზღურითა, ხატის-წობენა, ძაგნაკორნათა, რაცა მცხეთისა არის, ჭუარი, ჭაჭუ, ფოსუი, კუტალას ორნი კუამლნი კაცნი. ამას გარეთ ნიწობლისძისეულის მამულისა და ოქრობირის შვილისა მამული გარდაუწყვეტელი დარჩა და სააჯოს კარი არ დაგეჭიროს, და ვისაცა მცხეთისა მამულთანა საქმე ედვას, იგი სამართლითა გარდაწყდეს“... (19, 244).

ზემით მოტანილი საბუთებიდან „სააჯო კარი“ საშუალებდო რგოლს უნდა წარმოადგენდეს მეფესა და მომჩივანს შორის. პირველ შემთხვევაში საქმე ეხება შიომღვიმის მონასტრისათვის მინიჭებულ „შეუვალობის“ დარღვევას, რაც პირადად მეფის უფლებების შელახვასაც უღრბდა. მცხეთისა და გარეჯის

უღაბნოთა მამულების საკითხიც, ჩვენი აზრით, მეფის გარეშე ვერ გადაწყდებოდა.

„სააჯო კარის“ გარკვევაში არსებული ხარვეზი გამოწვეული უნდა იყოს „ველმწიფის კარის გარიგების“ იმ ადგილის მცდარად გაგების გამო, სადაც „სააჯო კარზეა“ ლაპარაკი. ხელნაწერში ვკითხულობთ: „ჰყონდელი ორშაბათს დღეს სააჯო კარსა შიგან დაჯდების, ობოლთა და ჰქერიეთა და მიმძლავრებულთა მოჩივართა განიკითხავს. და ყოველი საწოლის მწიგნობარი გვერდს უზის. და ზარდახანის მწიგნობარს გაგზავნის და მისის პირით მოავსენებს, რაც ვის რა სჭირს. და რასაც მისის პირით ვერ დაიურვებს, ადგების და, რა ჟამსა ჟამი იყოს, თვით მივა და მაშინ იურვის, რაც ვის უსამართლო სჭირს; არ მოეშვების, რომ არ დაიურვოს“ (24).

ეს ადგილი ხელნაწერის მიხედვით იმიტომ მოვიტანეთ, რომ სამეცნიერო ლიტერატურაში მიღებულია „მოახსენებს“ სიტყვის წყაიხება, როგორც „მოახსენებს“, რაც სულ სხვა შინაარსს აძლევს ამ წინადადებას. ასეა, მაგალითად, ივ. სურგულაძის მიერ გამოცემულ ტექსტში (18, 34). ივ. ჭავჭავიძე კი, რომელიც „ველმწიფის კარის გარიგების“ ტექსტის დადგენაზე მუშაობდა, ამ სიტყვას ისევე ტოვებს, როგორც ხელნაწერშია (25, 387)*, თუმცა თავის „ქართული სამართლის ისტორიაში“ აღნიშნავს, რომ „ზნა „მოახსენებს“ დამახინჯებული უნდა იყოს და თავდაპირველად, რასაკვირველია, ეწერებოდა „მისის (ე. ი. ზარდახანის მწიგნობრის) პირით მოიჯსენებს (ხაზგასმა ავტორისაა — ს. გ.), რაც ვის რა სჭირს“-ო. მოხსენება ხელქვეშეთისა, ან უმცროსისაგან უფროსისადმი წარდგენილ ცნობას ჰნიშნავდა. ამიტომ „მოახსენებს“ რომ სწორედ ყოფილიყო, მაშინ უნდა გვეგულისხმა, რომ თვით მწიგნობართუხუცესს თავისზე უფროსისთვის უნდა მოეხსენებინა საქმის გარემოება. ვაზირთა-უპირველესზე მალა საქართველოში თვით მეფე იღვა“ (26, 347).

ვფიქრობთ, მოტანილი ტექსტი სწორედ მწიგნობართუხუცესის მიერ ზარდახანის მწიგნობრის მეფესთან გაგზავნას და საქმის გარემოებების მისი პირით მოხსენებას გულისხმობს. არის საფუძველი, ვიფიქროთ, რომ შედარებით ადვილად გადასაწყვეტი საქმეების შესახებ ზარდახანის მწიგნობარს თან ჰქონდა განჩინება-გადაწყვეტილებაც, რომელიც მეფეს უნდა დამტკიცებინა. თუ მეფე ზარდახანის მწიგნობრის მოხსენებით არ დაკმაყოფილდებოდა და განჩინება-გადაწყვეტილებას არ დაამტკიცებდა, ე. ი. მის სისწორეში დაეჭვდებოდა, მაშინ თვით მწიგნობართუხუცესი უნდა ხლებოდა და თავისი განჩინება-გადაწყვეტილების სისწორე დაესაბუთებინა**. ასეთი რამ კი, თუ გავითვალისწინებთ ჰყონდიდელის სიახლოვეს მეფესთან, ალბათ, იშვიათად ხდებოდა.

* უცვლელად არის ეს სიტყვა დატოვებული „ველმწიფის კარის გარიგების“ სხვა გამოცემებშიც (23, 3; 16, 82).

** საკვლევ თემაზე მუშაობა დამთავრებული გვექონდა, როცა საშუალება მოგვეცა, გვენახა „ველმწიფის კარის გარიგების“ ჩვენთვის საინტერესო ადგილის ვ. დონდუასელი რუსული თარგმანი (იგი მოგვაწოდა პროფ. დ. ფურცელაძემ, რომელიც ამ თარგმანის რედაქტირებაზე მუშაობს, რისთვისაც მადლობას ვუხდით). აი, ისიც: «(Чкондидели посылает) к царю зардахнис-мшигнобара и его устами докладывает ему, кто какое беззаконие терпит. Если чего-либо не уладит через посланного, то встанет и в подходящий час сам к нему «вится; тогда-то улаживает кто какое беззаконие терпит. Не отступит, пока не уладит!».

აი, ამას უნდა გულისხმობდეს ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობა, რომლის მიხედვით „იყო ამისი (ჰყონდიდელის — ს. გ.) კელისანი ქვრივ-ობოლნი და დავრდომილნი, უსამართლო-ქმნილნი და შეჭირვებულნი. ესე აუწყებდა ამათთა ყოველსავე მეფესა“ (ხაზგასმა ჩვენია — ს. გ.) (14, ტ. IV, 27). ამასვე არაპირდაპირ ემოწმება „კარაბადინის“ XIII ს. თარგმანის ცნობილი მინაწერიც, სადაც აღნიშნულია, რომ მწიგნობართუხუცესი იყო „სამართო-ათა მსჯავრითა მართლმსაჯული და კელის-ამპყრობელი უღონოთა და ქურცი-თა“ (21, 3).

ჩვენი აზრით, საქმე უნდა გეჭონდეს სამართალწარმოების იმ სახესთან, რომელიც მოგვიანებით, ქართლ-კახეთის სამეფოში არსებულ სამართალწარმოების წესს ენათესავება (9), სადაც განაჩენ-გადაწყვეტილება იმას უნდა დაემტკიცებინა, ვისაც მიმართავდნენ. განაჩენ-გადაწყვეტილება მასზე უბრალო რეზოლუციის დადებას როდი ნიშნავდა. ამ დროს საჭირო იყო, დამამტკიცებელს იგი გულდასმით წაეკითხა და მის სამართლიანობაში დარწმუნებულიყო. ხდებოდა, რომ განაჩენი არ დაუმტკიცებიათ, რადგან მისი „სიმტკიცე ვერ ეპოვათ“. მეფეს უშუალოდ კი არ მიართმევდნენ ხოლმე განაჩენ-გადაწყვეტილებას დასამტკიცებლად, არამედ ამას აკეთებდა სპეციალური თანამდებობის პირი — მეარზე (შდრ. ზარდახნის მწიგნობრის საქმიანობა), რომელსაც ევალებოდა, სათანადოდ განკუთვნილ საათებში მეფისთვის განაჩენ-გადაწყვეტილებები წარედგინა დასამტკიცებლად (9, 286, 289, 291-292).

ამრიგად, მეფეს მწიგნობართუხუცესისთვის მართლმსაჯულების იმ სფეროს დელეგირება მოუხდენია, რომელიც ჰყონდიდელთან, როგორც ეპისკოპოსთან, ახლოს იყო*. ამით მართლდებოდა „დიდი სჯულისკანონის“ პრინციპიც: „...სამართალ-ყოფად ეპკონე, რაათა ეპისკოპოსმან მას მისცეს თავი თვისი შემწედ, რომელი იმძლავრებოდეს ვისგანმე, ანუ ქურციე ვინმე მიხუევილ იქმნებოდეს, ანუ კულად თბოლი ვინმე საქონელთაგან თვსთა დააკლდებოდის და უკუეთუ ამით პირთათვს იქმნებოდეს, ჯეროვან და სამართალ არს ვედრება და თანამზრახველობაჲ მისი“ (6, 280-281). აქვე შევნიშნავთ, რომ „სააჯო კარი“ არ უნდა განვიხილოთ როგორც მხოლოდ ქვრივ-ობლებისთვის ხელმისაწვდომი უწყება, რადგან იქვე ჩანს „მიმძლავრებულებიც“. „მიმძლავრებულებში“ კი სხვადასხვა კატეგორიის ხალხი შეიძლება იგულისხმებოდეს. დაძვინთ, აგრეთვე, რომ „სააჯო კარში“ მწიგნობართუხუცესის საქმიანობასთან დაკავშირებით განხილულ ცნობებში ჩანს „ქვრივ-ობლები“, მაგრამ ვერ ვხედავთ „გლახაკებს“, თუმცა სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებობს მოსაზრება, რომ მწიგნობართუხუცესი სოციალური უზრუნველყოფის მინისტრიც იყო (8, 561; 11, 54). არ გამოვირიცხავთ, რომ შესაძლოა, მწიგნობართუხუცესი მართლაც იღებდა მონაწილეობას „გლახაკობასთან“ დაკავშირებული საკითხების გადაჭრაში, მაგრამ, მაინც, არ შეიძლება, გლახაკები და „სააჯო კარის“ ქვრივ-ობლები გავათანაბროთ, ე. ი. ქვრივ-ობლობა სულაც არ გულისხმობს აუცილებლად „გლახაკო-

* მსგავსი სამართალწარმოება არსებობდა შუა საუკუნეების ინგლისში, სადაც გარკვეული კატეგორიის სამოქალაქო საქმეებს კანკლური იხილავდა. იგი ბუნებითი სამართალთ სჯიდა მეფის, როგორც „მართლმსაჯულების წყაროს“ სახელით, ეწინიდან არზა-თხოვნები მეფის სახელზე შემოდიოდა. დამახასიათებელია ისიც, რომ 1474 წლამდე არ არსებობს საკუთრივ კანკლურის სახელით გამოცემული არც ერთი განჩინება (33, 139-140, 150; 32, 158-159).

ბას“, თუმცა ქვრივ-ობლები ერთ-ერთი კონტინგენტი, რომელიც „გლახაკობის“ რეზერვს წარმოადგენს; იგივე ითქმის „დავრდომილებზეც“.

ჩვენ იმ დასკვნამდე მივდივართ, რომ გაგლახაკებულ-გამათხოვრებულ ადამიანს „სააჯო კარში“ საქმე არ ჰქონდა, რადგან იგი სხვა უწყების „განსაგებლს“ შეადგენდა. ხოლო რაც შეეხებათ ქვრივ-ობლებს, მათი ვეგლახაკება სახელმწიფოსათვის სასურველი არ იყო, რადგან ეს იწვევდა გაღარიბებულთა უკმაყოფილებას, „მპარავობას“, „მეკობრეობას“ და სხვ. თვით ქვრივ-ობლებიც, რა თქმა უნდა, მიძლავრების ყველაზე ადვილი ობიექტები იქნებოდნენ. „სააჯო კარის“ ქვრივ-ობლები, როგორც ჩანს, თავისუფალი მიწისმფლობელები და ხშირად ყმა-მამული პატრონებიც უნდა ყოფილიყვნენ*, რაც კარგად მტკიცდება გვიანდელი ხანის საბუთებით (17, საბ. №№ 47, 107, 213, 229, 265, 289, 415, 705, 784 და სხვ.).

„სააჯო კარში“ მწიგნობართუხუცესთან ერთად ვხედავთ საწოლის მწიგნობარს. იქვე ჩანს ზარდახნის მწიგნობარიც, რომელიც საქმის გარემოებების ცოდნის გარეშე მეფეს ვერ მოახსენებდა. ი. ანთელავამ უკანასკნელ ხანს გამოთქვა მოსაზრება, რომ ორშაბათის გარდა სხვა დღეებში სხვა პირები ისხდნენ და სხვა სახის „აჯებს“ იხილავდნენ (3, 89). ჩვენ კი ვფიქრობთ, რომ, თუკი სხვა დღეებშიც მოქმედებდა „სააჯო კარი“**, იქ სხვა მწიგნობრები ისხდებოდნენ, რადგან, როგორც თვით სიტყვა „სააჯო“ გვიჩვენებს, იგი პირველ რიგში ყველანაირი „აჯის“ თავშესაყარი უწყება უნდა ყოფილიყო, ე. ი. „სააჯო კარი“ სამეფო იუსტიციის კანცელარიასაც წარმოადგენდა.

„სააჯო კარში“, როგორც ჩვენს მიერ მოტანილი მაგალითებიდან ჩანს, სამოქალაქო არზები შედიოდა. „სასისხლო“ საქმეზე, საფიქრებელია, „სააჯო კარს“ არ მიმართავდნენ.

ვინც „სააჯო კარს“ შეეხებია, თითქმის ყველა თავს არიდებს საკითხს პროცესის მხარეების შესახებ. ცნობების გულდასმითი ანალიზიც კი ვერ გვაძლევს ამის გასაღებს. ამიტომ ჩვენ თავს უფლებას ვაძლევთ, საკუთარი მოსაზრება გამოვთქვათ. პირველ რიგში, უნდა აღინიშნოს, რომ სამართალწარმოებაში შეჯიბრებითობის არარსებობა იმაზე უნდა მიუთითებდეს, რომ საქმე გვაქვს ე. წ. „რესკრიპტულ“ პროცესთან. სამართალწარმოების მსგავსი სახე არსებობდა რომში, იმპერიის ხანაში. მხარე, სანამ სარჩელს აღძრავდა, არზით მიმართავდა იმპერატორს. არზაში გადმოცემული იყო საქმის შინაარსი და თხოვნა. თუ საქმის საბოლოოდ გადაწყვეტა ფაქტების გამოძიების გარეშე არ ხერხდებოდა, იმპერატორს გამოჰქონდა მხოლოდ პირობითი გადაწყვეტილება, რასაც *rescriptum*-ი ეწოდებოდა და ჩვეულებრივ არზაზე წააწერდნენ ხოლმე. მთხოვნელი იმპერატორის რესკრიპტიანი არზით ჩვეულებრივ სასამართლოს ან ამ რესკრიპტით დანიშნულ მოსამართლეს მიმართავდა და ამის შემდეგ იწყე-

* დასავლეთ ევროპაშიც ქვრივ-ობლები მეფის პირად მფარველობაში იმყოფებოდნენ. თუმცა ეს ქვრივ-ობლები „გლახაკები“ კი არ იყვნენ, არამედ აზნაურთა და მიწისმფლობელთა ქვრივ-ობლები. მათ შეეძლოთ, უშუალოდ მიემართათ მეფისათვის *reclamatio*-თი, ე. ი. „აჯა“-ვედრებით (27, 26-27). საინტერესო ფაქტია აღნიშნული კარლოს დიდის დარიგებაში მისი მემკვიდრის, ლუდოვიკოსადმი. იგი ურჩევს შვილს — ნუ ჩამოართმევს იბოლს ფეოდს და ნუ გამოსძალავს ქვრივს უკანასკნელ გარშს (29, 87-88).

** ვახტანგ VI-ც ორ შაბათს და პარასკევს „დაჯდის სამდივნოსა სახლსა“ და „განავებდა სამართალს“ (20, 322-323).

ბოდა კოგნიციური პროცესი. იმპერატორის რესკრიპტით გამოტანილი გადაწყვეტილება სავალდებულო იყო მოსამართლისათვის, თუ მოსარჩლის მიერ მითითებული ფაქტები დამტკიცდებოდა (30, 156). სამართალწარმოების ეს სახე ფართოდ გამოიყენებოდა ბიზანტიაშიც (28, 188-189), და რაც მთავარია, გვიან, ქართლ-კახეთის სამეფოში. პროცესის ამ სახეს ი. დოლიძემ პირობითად „საოქმო პროცესი“ უწოდა (17, VIII).

დაბოლოს, გვინდა შეეჩერდეთ „სააჯო კარის“ შექმნის საკითხზეც. საფიქრებელია, რომ იგი დავით აღმაშენებლამდე არსებობდა, შესაძლოა, სხვა სახელით (3, 88). არც ის არის უეჭველი, რომ დავით აღმაშენებლის მიერ „სააჯო კარის“ ორგანიზაციაში შეტანილი სიახლე მასში მწიგნობართუხუცესის დასმა უნდა იყოს (იქვე). მწიგნობართუხუცესის თანამდებობა ადრეც (მაგ., ბაგრატ IV-ის დროს) იყო (ისევე, როგორც „სააჯო კარი“) და არ არის გამორიცხული, რომ მას მაშინაც მწიგნობართუხუცესი ედგა სათავეში.

ბამოყენებული ლიტერატურა:

1. ვ. აბაშმაძე, ნარკვევები საქართველოს პოლიტიკურ მოქცევებთან ისტორიიდან. — თბ., 1969.
2. გ. აკოფაშვილი, ფეოდალური ურთიერთობის ისტორიიდან XI-XII სს. საქართველოში. — თბ., 1984.
3. ილ. ანთელავა, საქართველოს ცენტრალური და ადგილობრივი მმართველობა XI-XIII საუკუნეებში. — თბ., 1983.
4. ნ. ბერძენიშვილი, სავაზირო ფეოდალურ საქართველოში. — საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. III. — თბ., 1966.
5. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. VII. — თბ., 1974.
6. დიდი სჯულისკანონი, გამოსაცემად მოამზადეს ე. გაბიაშვილმა, ე. დოლაძემ, ე. გიუნაშვილმა, გ. ნინუამ. — თბ., 1975.
7. ა. ვაჩიშვილი, ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან, ტ. II. — თბ., 1948.
8. პ. ინგოროყვა, რუსთველიანის ეპილოგი, თბ. ტ. I. — თბ., 1963.
9. მ. კეკელია, სასამართლო ორგანიზაცია და პროცესი საქართველოში რუსეთთან შეერთებამდე, წ. I (ქართლ-კახეთის სამეფო). — თბ., 1970.
10. რ. მეტრეველი, დავით IV აღმაშენებელი. — თბ., 1986.
11. რ. მეტრეველი, დეკლასირებული ელემენტები შუა საუკუნეების საქართველოში (V-XII სს.). — თბ., 1976.
12. ჯ. სტეფანაძე, საქართველო XII საუკუნესა და XIII საუკუნის პირველ მეოთხედში. — თბ., 1985.
13. ი. ფუტყარაძე, სააჯო კარი. — ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 8. — თბ., 1984.
14. ქართლის ცხოვრება, ტ. I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, 1955, ტ. IV, თბ., 1973.
15. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, I, შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, ე. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა, — თბ., 1984.
16. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ. — თბ., 1965.
17. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VII, ი. დოლიძის რედ. — თბ., 1981.
18. ქართული სამართლის ძეგლები, ივ. სურგულაძის რედ. — თბ., 1970.
19. ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ, წ. II, — ტფილისი, 1897.
20. სეხნია ჩხეიძე, მეფეთა ცხოვრება. — ქართლის ცხოვრება, დ. ჩუბინაშვილის რედ., ნაწ. II, 1854.

21. წიგნი სააქიმოჲ, ლ. კოტეტიშვილის რედ. — ტფ., 1936.
22. ე. ხოშტარია-ბროსე, სამართლის ისტორიის ზოგიერთი საკითხი „ქართლის ცხოვრებაში“, მაცნე (ეკონომიკისა და სამართლის სერია), № 2, 1987.
23. ველმწიფის კარის გარიგება, ექ. თაყაიშვილის რედაქციითა და წინასიტყვაობით. — ტფ., 1920.
24. ველმწიფის კარის გარიგება. — ხელნაწერთა ინსტიტუტი, II — 3094.
25. ივ. ჯავახიშვილი, თხზ., ტ. VI. — თბ., 1982.
26. ივ. ჯავახიშვილი, თხზ., ტ. VII. — თბ., 1984.
27. Корецкий В. М. Лекции по истории государства и права. — М., 1947.
28. Лифшиц Е. Э. Право и суд в Византии в IV—VIII вв. — Л., 1976.
29. Песни о Гильоме Оранжем, изд. подготовили Ю. Б. Корнеев и А. Д. Михайлов. — М., 1985.
30. Покровский И. А. Лекции по истории римского права, 2-е изд. — С-Петербург, 1905.
31. М. А. Чельцов-Бebutov. Курс советского уголовно-процессуального права, т. I. — М., 1957.
32. Carter A. T. A History of English Legal Institutions. Third ed.—London, 1906
33. Potter H. An Historical Introduction to English Law and its Institutions. Second ed.—London, 1943.

С. А. ГОГИНАВА

О ТОЛКОВАНИИ ОДНОГО МЕСТА «РАСПОРЯДКА ЦАРСКОГО ДВОРА» («СААДЖО ҚАРИ»)

Резюме

В работе исследован вопрос о таком важном государственно-правовом установлении Всегрузинской феодальной монархии (XI—XIV вв.), как «сааджо қари» — просительный, жалобный двор, который вызывал и вызывает большой интерес среди историков и историков-правоведов. Тщательно исследовав довольно скудные, к сожалению, данные первоисточников об этом интереснейшем институте, автор приходит к заключению, что «сааджо қари» — это действовавший при царе суд по гражданским спорам (в частности, по делам вдов, сирот и притесненных); он состоял в ведении мцигнбартухуцеса — великого канцлера.

В статье показан процесс судопроизводства в «сааджо қари». Отмечено, что по каждому делу решение представлялось на рассмотрение и утверждение царю. Этот вид процесса находит своего рода продолжение в позднегрузинском судопроизводстве; отмечаются известные параллели и в средневековой иностранной судопроизводственной практике.

Автор придерживается также мнения, что «сааджо қари» было не только собственно судебным учреждением, но и канцелярией царской юстиции в целом и, значит, частью государственной канцелярии.

წარმოადგინა ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიის განყოფილებამ.

რეცენზია, ინფორმაცია, ქრონიკა

მადლობა კონკრეტული და კონსტრუქციული კრიტიკისათვის

გასულ წელს ჩვენს ჟურნალში დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და საბარტლის ინსტიტუტის სახელმწიფოსა და საბარტლის კვლევის ცენტრის სახელმწიფო და საერთაშორისო საბარტლის განყოფილების გამვის, იურიდიულ მეცნიერებათა კანდიდატის ი. ფუტყარაძის ვრცელი რეცენზია „სახელმძღვანელო სერიოზული შეცდომებით“ („საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე“, ეკონომიკისა და საბარტლის სერია, 1988, № 4, გვ. 82—98).

რეცენზიაში გაკრიტიკებულია პ. გურუევის, გ. დავიდოვისა და ე. მელნიკოვას ავტორობით მოცემული სასკოლო სახელმძღვანელო „საბჭოთა სახელმწიფოსა და საბარტლის საფუძვლები“ (გ. დავიდოვის რედაქციით, მოსკოვი, გამომცემლობა „პროსვეშენიე“, 1987 წ.). რეცენზენტი განიხილავს ნაკლოვანებებს, რომლებიც სახელმძღვანელოს ქართული თარგმანის რედაქციებისას გამოვლინდა (რუსული გამოცემა განკუთვნილია VIII კლასის სახელმძღვანელოდ, ქართული კი IX კლასისთვისაა). სახელმძღვანელოში დაშვებულია მიუტევებელი შეცდომები, რომლებიც უმართებულო, დამახინჯებულ წარმოდგენას ქმნიან ცალკეული საკითხების შესახებ და საგრძობლად აფერხებენ საბარტლებრივ დებულებათა შეთვისებას. სწორედ ამიტომ იყო, რომ ქართულ თარგმანს დაერთო სათანადო შენიშვნა-განმარტებანი (იხ. სახელმძღვანელოს ქართული გამოცემა, მთარგმნელი ლუიზა ფუტყარაძე, რედაქტორი იაკობ ფუტყარაძე, გამომცემლობა „განათლება“, თბ., 1988).

რეცენზენტი საბოლოოდ იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ საბჭოთა სახელმწიფოსა და საბარტლის საფუძვლების სწავლება სარეცენზიო სახელმძღვანელონ მიხედვით, მისი საფუძვლიანი გადამუშავების გარეშე, დაუშვებელია.

გამომცემლობა „პროსვეშენიე“ საქმიანად, გულისყურით მოეცა რეცენზიას, მასში გამოთქმულ კრიტიკულ შენიშვნებს და გაიზიარა განსახილველი სახელმძღვანელოს ავკარგიანობის რეცენზენტისეული შეფასება. აღსანიშნავია, რომ გამომცემლობამ ხელი აიღო სახელმძღვანელოს ხელახალ გამოცემაზე (გამომცემლობა „განათლება“ ახალი გამოცემისათვის „პროსვეშენიესაგან“ უკვე მიღებული ჰქონდა დიდი დამატებითი მასალა, რომელიც სახელმძღვანელოს რამდენიმე ათეულ გვერდს შეეხებოდა).

ქვევით ვებჭდავთ გამომცემლობა „პროსვეშენიეს“ დირექტორის დ. ზ. უევის წერილს, რომელიც მან ჩვენს პუბლიკაციისთან დაკავშირებით 1989 წლის 20 ივნისს რეცენზენტს — ი. ფუტყარაძეს გამოუგზავნა.

Уважаемый тов Я. В. Путкардидзе!

Мы внимательно ознакомились с Вашей рецензией «Учебник с серьезными изъянами» («Основы Советского государства и права»

под ред. Г. П. Давидова, М., «Просвещение», 1987) и выражаем Вам признательность за конкретную и конструктивную критику и предложения по содержательной и фактологической сторонам учебника.

Рецензия обсуждена на собрании редакторского состава редакции истории, где, в частности, была отмечена необходимость более тщательной подготовки и проверки публикуемых материалов, особенно в части, касающейся конкретных норм Советского законодательства.

Сообщаем, что в настоящее время редакцией подготовлено учебное пособие «Советское право. Материалы к курсу «Основы Советского государства и права» под ред. Н. А. Сыродоева, которое в 1989—90 учебном году заменит критикуемый Вами учебник пор ред. Г. П. Давыдова.

Директор издательства «Просвещение» Д. Д. Зуев

დ. შიხიძის

649/192

ფასი 85 კპ.

ინდექსი

76196

საქართველოს
ხელმოწერა

ISSN 0206-569X, Изв. АН ГССР, сер. экономика и права, т. III, № I-II